

ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

Graduate School of Atatürk Principles
and Revolution History

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ / ATATÜRK UNIVERSITY

ATATÜRK DERGİSİ JOURNAL OF ATATÜRK

E-ISSN 1302-7549

Aralık/December 2021

Cilt/Volume 10

Sayı/Number 2

*“Tarihi yaşadığımız için yazdık, fakat geleceği cumhuriyete inananlara,
onu koruyanlara ve yaşatacaklara emanet etmek lazımdır.”*

K. Atatürk

ATATÜRK DERGİSİ

(Journal of Atatürk)

ISSN: 1302-7549

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

2021 (Aralık)

CİLT: X

SAYI:2

ATATÜRK DERGİSİ

(Journal of Atatürk)

2021 (Aralık)

CİLT: X

SAYI:2

**Yılda iki kez yayınlanan Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü
Müdürlüğü Uluslararası Hakemli Dergisi**

**(Ataturk University, Directorate of the Principles of Ataturk and History of Reforms And
Internationally Recognised Refereed Journal Published Biannually)**

**Atatürk Dergisi, Sosyal Bilimler Atıf Dizini (SOBİAD) ve Akademia Sosyal Bilimler İndeksi
(ASOS INDEX) tarafından taranmaktadır.**

Journal of Atatürk Scanned by SOBİAD and ASOS INDEX.

Atatürk Dergisi'nin Yayın Dili Türkçedir.

**Araştırma ve Yayın Etiği: Makaleler için Benzerlik Oranı %30
dur. Dergimize ulaşan her bir makale etik kurallar çerçevesinde
iThenticate Programında denetlenmektedir. Yazarların bu kuralı
dikkate almaları rica olunur.**

SAHİBİ / OWNER

Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Müdürlüğü Adına Atatürk Üniversitesi Rektörü

Prof. Dr. Ömer ÇOMAKLI: ocomakli@atauni.edu.tr

(In the name of Ataturk University, Ataturk's Principles and Revolution History Institution, Rector of Ataturk University)

Prof. Dr. Ömer ÇOMAKLI: ocomakli@atauni.edu.tr

Danışma Kurulu/Advisory Board

Prof. Dr. S. Esin DAYI (Atatürk Üni. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü (AİİTE): sdayi@atauni.edu.tr)

Prof. Dr. İbrahim Ethem ATNUR (Milli Savunma Üni.: <https://avesis.atauni.edu.tr/iethem>)

Prof. Dr. Saime YÜCEER (Uludağ Üni. Tarih Bölümü: syuceer@uludag.edu.tr)

Prof. Dr. Tülay Alim BARAN (Yeditepe Üni. AİİTE: tbaran@yeditepe.edu.tr)

Prof. Dr. Nurettin GÜLMEZ (Celal Bayar Üni. Tarih Bölümü: gulmeznurettin@hotmail.com)

Prof. Dr. Dilşen İnce ERDOĞAN (Dokuz Eylül Üni. Tarih Bölümü: dilsen.inceerdogan@deu.edu.tr)

Doç. Dr. Nilüfer ERDEM (İstanbul Üni. AİİTE: nilerdem@istanbul.edu.tr)

Dr. Öğr. Üyesi Veysi AKIN (Trakya Üni. Eğitim Fakültesi: veysiakin@trakya.edu.tr)

Dr. Öğr. Üyesi Danuta CHMIELOWSKA (Varşova Üni. Beşeri Bilimler Akademisi: dchmielowska@uw.edu.pl)

Yayın Kurulu / Editorial Board

- Prof. Dr. S. Esin DAYI (Erzurum Atatürk Üni. AİİTE: sdayi@atauni.edu.tr)
- Prof. Dr. Erdal AYDOĞAN (Erzurum Atatürk Üni. AİİTE: erdalaydogan@atauni.edu.tr)
- Prof. Dr. Serpil SÜRMEİİ (Samsun Ondokuz Mayıs Üni. Eğitim Fakültesi: s.surmeli@omu.edu.tr)
- Prof. Dr. Selçuk URAL (Kars Kafkas Üni. Fen-Edebiyat Fak. Tarih Bölümü: sural25@hotmail.com)
- Prof. Dr. Makbule SARIKAYA (Ardahan Üni. İnsani Bilimler ve Edebiyat Fak.: makbulesarikaya@ardahan.edu.tr)
- Prof. Dr. Zafer KOYLU (Eskişehir Osmangazi Üni. Fen-Edebiyat Fak. Tarih Bölümü: zkoylu@ogu.edu.tr)
- Prof. Dr. Tuncay ÖĞÜN (Muğla Sıtkı Koçman Üni. Fen- Edebiyat Fak. Tarih Bölümü: tuncayogun@mu.edu.tr)
- Prof. Dr. Mustafa BUDAK (İstanbul Üni. AİİTE: mustafa.budakistanbul.edu.tr)
- Prof. Dr. Enis ŞAHİN (Sakarya Üni. Fen-Edebiyat Fak. Tarih Bölümü: esahin@sakarya.edu.tr)
- Prof. Dr. Nuri KÖSTÜKLÜ (Konya Necmettin Erbakan Üni. Eğitim Fak. Tarih Eğitimi ABD: nkostuklu@erbakan.edu.tr)
- Prof. Dr. Nejla GÜNAY (Gazi Üni. Eğitim Fak.: ngunay@gazi.edu.tr)
- Doç. Dr. Orhan TURAN (Batman Üni. Fen-Edebiyat Fak. Tarih Bölümü: orhannturann@gmail.com)
- Doç. Dr. Ömer Erden (Ordu Üni. Fen-Edebiyat Fak. Tarih Bölümü: omererden@odu.edu.tr)
- Doç. Dr. Hüseyin KALEMLİ (Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üni. Fen-Edebiyat Fak. Tarih Bölümü: huseyinkaleml@gmail.com)

Editör / Editor in Chief

Prof. Dr. S. Esin DAYI (Atatürk Üni. AİİTE: sdayi@atauni.edu.tr)

İngilizce Dil Editörü/English Language Editor

Öğr. Gör. Tevfik DARIYEMEZ (Atatürk Üni. Yabancı Diller Yüksekokulu, Yabancı Diller Bölümü:
<https://avesis.atauni.edu.tr/tevfik.dariyemez>)

Dizgi ve Tasarım/Design

Öğr. Gör. Muhammed GÜLER (Ağrı İbrahim Çeçen Üni. Bilgisayar Programcılığı Programı: mguler@agri.edu.tr)

Hakem Kurulu/Referees Board

- Prof. Dr. Dursun Ali AKBULUT (Samsun Ondokuz Mayıs Üni.Eğitim Fakültesi: dakbulut@omu.edu.tr)
- Prof. Dr. Gen Stoyan ANDREEV (Bulgaristan Ulusal Stratejik Analiz ve Araştırma Merkezi:)
- Prof. Dr. Mesut ÇAPA (Ankara Üni. Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü: capa@ankara.edu.tr)
- Prof. Dr. Habibbeyli İsa EKBEROGLU (Azerbaycan Milli Elmler Akademiyası)
- Prof. Dr. Cezmi ERASLAN (İstanbul Üni. Fen-Edebiyat Fak. Tarih Bölümü: cezmi.eraslan@istanbul.edu.tr)
- Prof. Dr. Selami KILIÇ (Erzurum Atatürk Üni. Fen-Edebiyat Fak. Tarih Bölümü: drselami@atauni.edu.tr)
- Prof. Dr. Cemil HASANLI (Azerbaycan- Demokratik Kuvvetlerin Millî Şûrası Başkanı)
- Prof. Dr. Hacı Muhammed HUZHENHUA (Çin)
- Prof. Dr. Şakir İLBAY (Kazakistan)
- Prof. Dr. Musa QASIMLI (Azerbaycan Bakü Devlet Üni. Avrupa ve Amerika Ülkeleri Yeni ve Modern Tarih Bölümü:
musa_qasimli@yahoo.com)
- Prof. Dr. Nuri KÖSTÜKLÜ (Konya Necmettin Erbakan Üni. Eğitim Fak. Tarih Eğitimi ABD: nkostuklu@erbakan.edu.tr)
- Prof. Dr. Osman AKANDERE (Konya Necmettin Erbakan Üni. Temel Eğitim Bölümü: oakandere@erbakan.edu.tr)

Prof. Dr. Justin McCARHTY (Amerika Birleşik Devletleri)

Prof. Dr. Muhammed NUREDDİN (Lübnan Beyrut Stratejik Araştırmalar Merkezi Başkanı)

Prof. Dr. Asan ORMUŞEV (Kırgızistan)

Prof. Dr. Ali SARIKOYUNCU (Kütahya Dumlupınar Üni. Fen Edeb. Fak.: ali.sarikoyuncu@dpu.edu.tr)

Prof. Dr. Mehmet Akif TURAL (Ankara Gazi Üni. Fen Edeb. Fak Tarih Bölümü: mehmet.tural@hbv.edu.tr)

Prof. Dr. Mustafa YILMAZ (Ankara Hacettepe Üni. AİİTE: myilmaz@hacettepe.edu.tr)

Prof. Dr. Yavuz ASLAN (Erzurum Atatürk Üni. Fen Edeb. Fak Tarih Bölümü: yavuz@atauni.edu.tr)

Prof. Dr. İbrahim Ethem ATNUR (Milli Savunma Üni.: https://avesis.atauni.edu.tr/iethem)

Prof. Dr. Serpil SÜRMEİ (Samsun Ondokuz Mayıs Üni. Eğitim Fakültesi: s.surmeli@omu.edu.tr)

Prof. Dr. Enis ŞAHİN (Sakarya Üni. Fen-Edebiyat Fak. Tarih Bölümü: esahin@sakarya.edu.tr)

Prof. Dr. Betül ASLAN (Erzurum Atatürk Üni. Kazım Karabekir Eğitim Fak.: https://avesis.atauni.edu.tr/betula)

Prof. Dr. Haluk SELVİ (Sakarya Üni. Fen Edeb. Fak. Tarih Bölümü: hselvi@sakarya.edu.tr)

Prof. Dr. Hikmet ÖKSÜZ (Karadeniz Teknik Üni. Fen Edeb. Fak. Tarih Bölümü: https://avesis.ktu.edu.tr/h.oksuz)

Prof. Dr. Mehmet OKUR (Karadeniz Teknik Üni. Fen Edeb. Fak. Tarih Bölümü: https://avesis.ktu.edu.tr/m.okur)

Prof. Dr. Bünyamin KOCAOĞLU (Milli Savunma Üni. Fatih Harp Tarihi Araştırmaları Enstitüsü: bunyaminkocaoglu@omu.edu.tr)

Prof. Dr. Mustafa ORAL (Giresun Üni. Fen-Edebiyat Fak. Tarih Bölümü: mustafaoral@aksaray.edu.tr)

Prof. Dr. Erdal AYDOĞAN (Erzurum Atatürk Üni. AİİTE: erdalaydogan@atauni.edu.tr)

Prof. Dr. Salim GÖKÇEN (Erzincan Binali Yıldırım Üni. Fen-Edebiyat Fak. Tarih Bölümü: sgokcen@erzincan.edu.tr)

Prof. Dr. Yaşar ÖZÜÇETİN (Kırşehir Ahi Evran Üni. Fen-Edebiyat Fak. Tarih Bölümü: yozucetin@ahievran.edu.tr)

Prof. Dr. Necmi UYANIK (Konya Selçuk Üni. Fen-Edebiyat Fak. Tarih Bölümü: https://nuyanikselcuk.edu.tr/)

Prof. Dr. İhsan BALKAYA (Erzurum Atatürk Üni. Sosyal Bilimler Eğitimi Anabilim Dalı: https://avesis.atauni.edu.tr/balkaya)

Prof. Dr. Mithat AYDIN (Denizli Pamukkale Üni. Eğitim Fakültesi Sosyal Bilimler Eğitimi ABD: maydin@pau.edu.tr)

Prof. Dr. Zafer KOYLU (Eskişehir Osmangazi Üni. Fen-Edebiyat Fak. Tarih Bölümü: zkoylu@ogu.edu.tr)

Prof. Dr. Zafer ÇAKMAK (Elazığ Fırat Üni. Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi: https://abs.firat.edu.tr/zcakmak)

Prof. Dr. Tahir KODAL (Denizli Pamukkale Üni. Sosyal Bilimler Eğitimi: tkodal@pau.edu.tr)

Prof. Dr. Ahmet ÖZCAN (Çankırı Karatekin Üni. Fen-Edebiyat Fak. Tarih Bölümü: ahmetozcan@karatekin.edu.tr)

Prof. Dr. İsmail EYYUPOĞLU (Erzurum Atatürk Üni. AİİTE: eyupoglu@atauni.edu.tr)

Prof. Dr. Makbule SARIKAYA (Ardahan Üni. İnsani Bilimler ve Edebiyat Fak.: makbulesarikaya@ardahan.edu.tr)

Prof. Dr. Tolga BAŞAK (Erzurum Atatürk Üni. Fen-Edebiyat Fak. Tarih Bölümü: tbasak@atauni.edu.tr)

Doç. Dr. Firdovsiye AHMADOVA (Azerbaycan Milli Elmler Akademiyası)

Doç. Dr. Faik ELEKBERLİ (Azerbaycan Milli Elmler Akademiyası)

Doç. Dr. Hayat ŞAMIYEVA (Azerbaycan Milli Elmler Akademiyası)

Doç. Dr. İrade MEMMEDOVA (Azerbaycan Milli Elmler Akademiyası)

Doç. Dr. Erkan CEVİZLİLER (Erzurum Atatürk Üni. AİİTE: erkanc@atauni.edu.tr)

Doç. Dr. Asaf ÖZKAN (Erzurum Atatürk Üni. AİİTE: asaf.ozkan@atauni.edu.tr)

Doç. Dr. Recep Murat GEÇİKLİ (Erzurum Atatürk Üni. Fen-Edebiyat Fak. Tarih Bölümü: recep.gecikli@atauni.edu.tr)

Doç. Dr. Ömer ERDEN (Ordu Üni. Fen-Edebiyat Fak. Tarih Bölümü: omererden@odu.edu.tr)

Doç. Dr. Ahmet İLYAS (Batman Üni. Fen-Edebiyat Fak. Tarih Bölümü: Ahmet.ilyas@batman.edu.tr)

Doç. Dr. Orhan TURAN (Batman Üni. Fen-Edebiyat Fak. Tarih Bölümü: orhanturan@gmail.com)

Doç. Dr. Yüksel ÖZGEN (Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı Bilim Kurulu Asli Üyesi)

Doç. Dr. Hüseyin KALEMLİ (Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üni. Fen-Edebiyat Fak. Tarih Bölümü: huseyinkalemli@gmail.com)

Doç. Dr. Üyesi Mevlüt YÜKSEL (Erzurum Atatürk Üni. Fen-Edebiyat Fak. Tarih Bölümü: mevlutyuksel@atauni.edu.tr)

Dr. Öğr. Üyesi Asuman DEMİRCİOĞLU (Erzurum Atatürk Üni. AİİTE: asuman@atauni.edu.tr)

Dr. Öğr. Üyesi Elif AKTAŞ (Erzurum Atatürk Üni. Kazım Karabekir Eğitim Fak. Tarih Eğitim ABD: aktaselif@atauni.edu.tr)

Dr. Öğr. Üyesi Yavuz ÖZDEMİR (Erzurum Kazım Karabekir Eğitim Fak. Tarih Eğitim ABD:

<https://avesis.atauni.edu.tr/yavuzozdemir>)

Dr. Öğr. Üyesi M. Gökhan POLATOĞLU (Erzurum Teknik Üni. Fen-Edebiyat Fak. Tarih Bölümü: gokhan.polatoglu@erzurum.edu.tr.)

Dr. Öğr. Üyesi Şemsettin ÇELİK (Erzurum Teknik Üni. Fen-Edebiyat Fak. Tarih Bölümü: semsettin.celik@erzurum.edu.tr)

NOT: Dergide yayınlanan makalelerin içeriğinden yazarlar sorumludur.

(The articles expressed in the journal are the responsibility of the individual authors)

Yazışma Adresi / Corresponding Adress:

Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Müdürlüğü 25240 / Yakutiye-
Erzurum

e-posta: atailens@atauni.edu.tr

Belgegeçer: (0442) 231 58 82

Tlf. : (0442) 2314463-64-65

ATATÜRK DERGİSİ

(JOURNAL OF ATATÜRK)

İÇİNDEKİLER

Recep Murat GEÇİKLİ

(Makale Türü: Araştırma-İnceleme)

Demokrat Parti Dönemi Yükseköğretim Politikası ve 1956 Tarihli Rapor

Higher Education Policy Of The Democratic Party Period And 1956 Report

141-170

Zeynep Burcu ŞAHİN

(Makale Türü: Derleme)

Çok Partili Hayata Geçiş Deneyiminde Basın ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası

Press And Terakkiperver Cumhuriyet Party In The Experience Of Multy-Part Taransition

171-204

Esin YÜZBAŞI

(Makale Türü: Araştırma-İnceleme)

Zonguldak İlk Kadın Milletvekili Edibe Sayar'ın Meclis Çalışmaları (1954-1957)

Parliament Activities Of First Female Deputy Edibe Sayar Of Zonguldak (1954-1957)

205-232

Kaan Cem GENİŞ- Buse GENİŞ

(Makale Türü: Araştırma-İnceleme)

I. Dünya Savaşının Ardından Amerikan Current History Dergisi'nde Türkiye Hakkında
Çıkan Haberler

News About Turkey In The American Current History Magazine After World War I

233-272

Makalenin Geliş Tarihi: 22.10.2021
Kabul Tarihi: 20.12.2021
Makalenin Türü: Araştırma-İnceleme

DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİ YÜKSEKÖĞRETİM POLİTİKASI VE 1956 TARİHLİ RAPOR

HIGHER EDUCATION POLICY OF THE DEMOCRATIC PARTY PERIOD AND 1956 REPORT

Recep Murat GEÇİKLİ*

ÖZ

Toplumların her alanda gelişebilmesinin ön koşulu sahip oldukları eğitim sistemine dayanmaktadır. Eğitim aşamaları içerisinde son önemli aşamayı yükseköğretim oluşturmaktadır. Mustafa Kemal Atatürk gerek Millî Mücadele Dönemi'nde gerek sonraki süreçte eğitim ve öğretime önem vermiştir. O'nun ölümünden sonra da devam ettirilmiştir. İstanbul ve Ankara'daki üniversitelerin yanı sıra Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde de üniversitelerin açılması bu sürecin devamı niteliğindedir. Özellikle Demokrat Parti iktidarı konuyu ele almış, Trabzon, İzmir, Ankara ve Erzurum'da yeni üniversiteler kurmuştu. Bu doğrultuda Milli Eğitim Bakanı'nın daveti üzerine bir komisyon kurulmuştu. Komisyon yaptığı toplantıların ardından açılması planlanan üniversitelerin nerede, hangi koşullarda ve hangi tipte açılması gerektiği gibi konularda hükümete tavsiye niteliğinde bir rapor sunmuştu. Bu çalışmada yükseköğretime katkıda bulunan ve yapılan araştırmada herhangi bir çalışmada kullanılmadığı tespit edilen rapor, ayrıntılarıyla ele alınarak incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Demokrat Parti, Üniversite, Yükseköğretim, Komisyon, 1956 tarihli Rapor

*Doç, Dr., Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi: rmuratgecikli@gmail.com, ORCID: 0000-0003-4770-3937: **Bu makaleye atıfta bulunmak için/To cite this article:** Recep Murat Geçikli, “*Demokrat Parti Dönemi Yükseköğretim Politikası ve 1956 Tarihli Rapor*”, Atatürk Üniversitesi, **Atatürk Dergisi**, XI, S.2, (Araık-2021), s.141-171.

ABSTRACT

The prerequisite for the development of societies in every field are based on the educational system they have. On the other hand, higher education is the last important stage of education. For this reason, Mustafa Kemal Atatürk gave importance to education and training both during the National Struggle and the following period. This process continued even after his death. In addition to the universities in Istanbul and Ankara, the opening of universities in various regions of Anatolia was a continuation of this process. The Democrat Party government especially dealt with this issue and established new universities in Trabzon, Izmir, Ankara and Erzurum. Accordingly, a commission was established upon the invitation of the Minister of National Education. After its meetings, this commission presented an advisory report to the government on the location, conditions, and type of universities planned to open. In this study, at first the history of higher education in Turkey is discussed. This report, which contributed to higher education and was not used in any studies, was examined in detail.

Keywords: The Democratic Party, University, Higher Education, Commission, Report of 1956

GİRİŞ

Bir toplumun kalkınması ve güçlü bir devlet olmasında en önemli faktör eğitimidir. Eğitim ve öğretim mekanizması, birbirinden ayrı değil birbirine bağlı ve birbirini takip eder. Bu mekanizmalar birbirine uyararak ve destekleyerek, birbiriyle koordineli olarak, aynı ahenkle çalıştırılmazsa başarıya ulaşması mümkün değildir.¹ Mekanizmalardan biri de yükseköğretimdir. Yükseköğretim genel olarak; “*bilimsel birikimleri muhafaza eden, geliştiren, yayan ve bu amaçla, eğitim faaliyetlerinin yanında, bilimsel araştırmaların yapıldığı üniversitelerle bu üniversitelere bağlı diğer kuruluşların tümü*” şeklinde tanımlanmaktadır.² Amacı ise; *öğrencileri yetenekleri doğrultusunda yetiştirmek, bilimsel alanlarda araştırmalar yapmak ve toplumun kültürünü geliştirecek çalışmaları sürdürmek*” şeklinde ifade edilmektedir.³

¹ Tahsin Ünal, **Milli Eğitim Davamız**, Berikan Yay., Ankara, 2007, s. 2

² Ramazan Kılıç, “*Türkiye’de Yükseköğretimin Kapsamı ve Tarihsel Gelişimi*”, **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S.3 (Kasım-1999), s. 290.

³ İsmail Hakkı Yücel, **Türkiye’de Bilim ve Teknoloji Politikaları ve İktisadi Gelişiminin Yönü**, Ankara, 2006, s.51.

Modern anlamda Batı'da ilk olarak Bologna (1088), Paris Üniversitesi (1160) ve Oxford (1167) üniversiteleridir. Bu üniversiteler ile yakın dönemlerde şekillenen Montpellier, Padua, Orleans ve Cambridge üniversiteleri halen faaliyetini sürdüren en eski yedi üniversitedir.⁴

Türk tarihi eğitim sisteminde önemli bir yer tutan medreseler, 11. yüzyılın ilk yarısında ortaya çıktı. Gazneli Hükümdarı Mahmut Gazne'de, kardeşi Sebüktekin Nişahur'da, Karahanlılardan Tafgaç Han Merv'de ilk medreselerini yaptırmışlardı. Büyük Selçuklu Veziri Nizamülmülk, sistemli bir devlet politikası haline getirdi. Anadolu Selçuklularının ilk büyük medreseleri Konya, Kayseri ve Sivas'ta 12. yüzyılda açılmaya başlandı.⁵

Osmanlı medreseleri ise İznik'te kurulmaya başlandı. Daha sonra Yıldırım Beyazıt'ın 14. yüzyılda Bursa'da kurduğu Darüşşifa, Osmanlıların ilk hastanesi ve tıp medresesiydi. Osmanlı medreselerinin daha sistemli hale getirilmesi Fatih Sultan Mehmet döneminde oldu. Osmanlı medreseleri, yüksek öğretimin ölçütleri açısından değerlendirilir ve Avrupa'da 12. yüzyıl sonrasında gelişen üniversiteler ile karşılaştırıldığında şunlar söylenebilir; medreseler Avrupa üniversiteleri gibi belli bir programa göre eğitim yapıyordu. Hatta bu iki kurumun programları arasında da önemli benzerlikler vardı. Avrupa üniversitelerinde okutulan gramer, retorik ve mantık-diyalektik, aritmetik, geometri, astronomi ve musiki gibi derslerin medrese programında karşılıkları vardı. Müfredattaki en önemli farklılık ise akli bilimlerin ve felsefenin medrese eğitiminde kullanılmamasıydı. İkinci olarak her iki kurumda da bu programa uygun olarak eğitimin tamamlandığının bir diploma ile saptanıyordu. Üniversite "*licentia docenti*", medrese ise "*icazetname*" veriyordu. Üçüncü olarak eğitim görenlerin toplumda alacağı görevler, diplomalarına göre belirlenmekteydi. Son olarak da hem üniversiteler hem de medreseler, gelecekteki öğretim kadrolarını kendi içlerinden yetiştirmekteydi. Bu dört noktadaki benzerliğe karşın önemli farklılıklar da bulunuyordu. Avrupa'da üniversiteler öğrenci ve öğretmen loncaları halinde örgütlenmişti. Böyle bir örgütlenme üniversitelere yönetimlerinde önemli derecede serbestlik sağlıyordu. Bazıları Oxford ve Padua örneklerinde olduğu gibi kral ve papanın iznine tabii olarak kurulsalar da böyle bir izne dayanmadan kurulanlar da vardı.

⁴ Sevil Sargın, "*Türkiye'de Üniversitelerin Gelişim Süreci ve Bölgesel Dağılımı*", **Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, III, S.5, 2007, s.134-135.

⁵ İlhan Tekeli, Selim İlkin, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999, s.11-12.

İslam dünyasında ise medreseler vakıf olarak kurulduğundan dolayı idaresi vakıf senedinde belirtildiği şekilde yapılıyordu. Müderrislerin atanmasının da bu koşullar içinde gerçekleşmesi gerekirdi. Yönetimsel ve bilimsel serbestlikleri yoktu. Yönetimce görevlerinden uzaklaştırılabiliyorlar, hatta çok az örneği olsa da idam edilebiliyorlardı.⁶

Osmanlı Devleti'nin kuruluş ve yükseliş dönemlerinde eğitime gereken önemi verdiği görülmektedir. Fakat devletin zayıflamaya başlaması ile eğitimde aksaklıklar da başladı. Farklı etnik grupları içinde barındıran Osmanlı Devleti'nde azınlıkların ve yabancıların açmış olduğu okullar bulunmaktaydı. Bu nedenle geleneksel okulların yanında batı tarzı eğitim veren kurumlarının olması eğitim öğretim birliğini bozmuştu. 1866'da başlayan ve Osmanlı Devleti'ni zor durumda bırakan Girit İsyanı'nın akabinde Fransa, İngiltere ve Rusya on yıl önce yayımlanan Islahat Fermanı'nın başarısız olduğu gerekçesiyle hükümet nezdinde notalar vererek duruma müdahil oldu. Bu doğrultuda Fransa, bu ülkelerin düşüncelerine tercüman mahiyetinde bir ıslahat planı hazırladı. 22 Şubat 1867 tarihli plân, Müslüman ve gayrimüslimler arasında eğitim alanında "eşitlik" üzerine hazırlanmıştı.⁷

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde, eğitim konusunda bir reform yapma gereği duyulmaktaydı. I. Dünya Savaşı'na girmeden hemen önce Ekim 1914'de İttihat Terakki Fırkası'nın da etkisiyle bir reform programı kabul edildi. Islah-ı Medaris ismiyle kabul edilen ve 24 maddeden oluşan bu reform programı hazırlandı. Yeni sistemde, ilk ve ortaokullar, lise düzeyinde okullar ile en üstte bir üniversiteden oluşacaktı. Mezunları, müderrislerden alınan geleneksel kişisel belgelerin yerine kurumsal bir icazetname alacaklardı. Bunların içinden en iyi olanları, yeni sistemin en yüksek kısmı olan Medreset'ül Mütihazsısın'e de kaydolabileceklerdi. Bu iki yıllık kurumdan mezun olanlara medreselerde müderrislik ve ilmiye teşkilatının gelecekteki lider kadrosunda yer alma imkânı verilecekti⁸. Ancak medreseler yeni programa göre eğitime başladıklarında Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşı'na girmişti. Dolayısıyla program yürürlükte olmasına rağmen uygulanması pek mümkün olmayacaktı.⁹ Genel bütçenin önemli bir bölümü savunma giderlerine harcanmasına neden olurken, yükseköğretim ve lise öğrencilerinin askere alınmasını gerekli kılmıştı.¹⁰

⁶ Tekeli, İlkin, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim**, s.14-18.

⁷ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi VII, Islahat Fermanı Devri (1861-1876)**, Ankara, 2003, s.336-337.

⁸ Islah-ı Medaris Nizamnamesi, **Düstur**, 2/VI, s.1325-1328.

⁹ Amit Bein, **Osmanlı Uleması ve Türkiye Cumhuriyeti**, (Çev: Bülent Üçpınar), İstanbul, 2013, s.94.

¹⁰ Bahattin Demirtaş, "*Atatürk Döneminde Eğitim Alanında Yaşanan Gelişmeler*", s.156.

A-CUMHURİYET DÖNEMİNDE YÜKSEKÖĞRETİM'DEKİ GELİŞMELER (1923-1950)

I. Dünya Savaşı'ndan Osmanlı Devleti'nin yenik ayrılması üzerine Mondros Mütarekesi imzalanmış ve ülkede işgaller başlamıştı. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa öndeliğinde başlayan Millî Mücadele başarıya ulaşacak ve yeni bir devlet kurulacaktı. Bu dönemde toplanan bir kongre Mustafa Kemal Paşa'nın eğitime verdiği önemi en iyi şekilde göstermekteydi. Sakarya Savaşı'ndan hemen önce 15 Temmuz 1921'de toplanan Maarif Kongresi, Millî Mücadele liderinin vizyonunu yansıtmakta ve olaylara bakış açısını göstermekteydi. Kongrede yaptığı konuşmada milli bir terbiye programı hazırlanacağını ve mevcut milli eğitim faaliyetlerini de verimli bir hale getirileceğini ifade etmekteydi.¹¹

Millî Mücadele'nin zaferle sonuçlanmasından sonra Türk toplumunu çağdaş medeniyet seviyesine ulaştırmak ve ülkenin ilerlemesini önündeki engelleri kaldırmak ana hedef olarak belirlendi. Ayrıca millî ve laik bir toplum yapısı meydana getirmek amacıyla Atatürk inkılâpları da uygulanmaya başlandı. Bu doğrultuda eğitimden yararlanıldı ve eğitimin Cumhuriyet ve inkılâpların koruyucusu, ekonomik kalkınmanın önemli bir unsuru ve genç kuşağın teminatı olduğunu bilen Mustafa Kemal, 1 Mart 1922'de TBMM'nin III. Toplanma Yılı'nın açılışı sırasındaki konuşmasında şunları dile getirmiştir: *"Efendiler! Yetiyecek çocuklarımıza ve gençlerimize, görecekleri tahsilin hududu ne olursa olsun en evvel ve her şeyden evvel Türkiye'nin istiklâline, kendi benliğine an'ânat-ı millîyesine düşman olan bütün anasırla mücadele etmek lüzûmu öğretilmelidir"*.¹²

Atatürk'ün eğitim anlayışı, bir milli eğitim görüşüydü. Bir yandan cehaleti ortadan kaldırma diğer yandan kalkınma için gerekli elemanları yetiştirme ve milli kültürü yükseltme hedeflerine yönelik gerçekçi ve akılcı eğitimdi.¹³ Atatürk'e göre eğitim milli ve çağdaş olmalıydı.¹⁴ Türk milli eğitimi; dilde, yöntemde, araç ve gereçte milli özellikler taşımalıydı. Bu doğrultuda yetiştirilen genç nesil bağımsızlığın da

¹¹ Atatürk'ün Maarife Ait Direktifleri, İstanbul, 1939, s.3.

¹² TBMM Tutanak Dergisi, I/18, s.2; Bahattin Demirtaş, 'Atatürk Döneminde Eğitim Alanında Yaşanan Gelişmeler', s.156.

¹³ Muharrem Ergin, Türkiye'nin Bugünkü Meseleleri, İstanbul, 1975, s.346.

¹⁴ Mustafa Kemal Atatürk, modern anlamda çağının üniversiteleri olan medreseleri, kuruldukları tarihten Tanzimat'a kadarki sürede, Müslüman Türk topluluklarında temel eğitim kurumları olduğunu her aman dile getirmiştir. Ancak O, XVI. yüzyılın ortalarından itibaren bu kurumların bozulduğunu ve bilime karşı bir zihniyete sahip olduklarının farkındaydı. Aslında medreselerdeki bozulmanın nedenleri arasında siyasetin baskısı, her şeyin temelinde iman esaslarının aranması, rüşvet, adam kayırma ve atamalardaki bozulmalar vardı. Bu da toplumsal bozulmaları beraberinde getirdi. (Yahya Akyüz, Türk Eğitim Tarihi, Ankara, 2007, s.81-85)

teminatı olacaktı. Amaç vatan ve millet çıkarlarını her şeyin üzerinde tutmak ve bu doğrultuda insan yetiştirmekti.¹⁵ Atatürk yaptığı konuşmalarda, eğitim, öğretmen, okul, bilim, kültür, kitap ve teknolojik gelişmeler üzerinde durmaktaydı. Savaştan yeni çıkmış ülkede okul, üniversite, öğretmen, profesör, mühendis, ustabaşı, şoför, makinist yok denecek kadar azdı. Dolayısıyla Millî Mücadele'den hemen sonra büyük bir eğitim seferberliği başlattı.¹⁶

Mustafa Kemal, yükseköğretimin Türk toplumunun gelişiminde ve çağdaş uygarlık seviyesinin üzerine çıkmasında önemli bir kurum olduğunu her zaman ifade etmekteydi. Bu doğrultuda Darülfünun'un önemli bir role sahip olduğunu belirtmekteydi. Nitekim, 1 Mart 1923'te TBMM'nin IV. Dönem Yasama Yılı açılışı konuşmasında da ifade etmişti.¹⁷

29 Ekim 1923'te Cumhuriyet ilan edilmesinden sonra yükseköğretim alanına da önem verildi. Bu doğrultuda birtakım yenilikler yapılmaya başlandı. Özellikle de 1933'te gerçekleştirilecek Üniversite Reformu'na kadarki süreçte bunu görmek mümkündür. Mustafa Kemal Atatürk, çağdaş bir toplumun meydana getirilmesi, düşünsel hayatta akla ve bilime dayalı bir zihniyetin oluşturulması amacıyla yükseköğretimde bazı yeniliklerin yapılması gerekliliğine en başından beri inanıyordu. Bu düşüncesini her gittiği şehirde dile getirerek hem gençliğe hem de yükseköğretime duyduğu güveni ifade etmekteydi.¹⁸

Atatürk, üniversitelerin çoğalması, gelişmesi ve eğitimde kaliteye ulaşması için çok gayret göstermekteydi. 23 Haziran 1923'te Üniversite öğretim üyelerine iltifat içeren konuşmasında: "*Bilimin millî istiklâl ile eş olduğu cihetle işgal buyurmakta olduğunuz öğretim kürsülerinde memleketin, siz bilim adamları dahi hiç şüphesiz aynı savaşın kahramanlarsınız*" diyecek kadar bilimi ve bilim adamını yüceltmekteydi.¹⁹ 1 Mart 1924'te TBMM'nin açış konuşmasında Darülfünun'un takip etmesi gereken yolun en çağdaş zihniyetle olması gerektiğini de belirtmekteydi.²⁰

İlk önce 3 Mart 1924 tarihli Tevhid-i Tedrisat Kanunu gereğince din uzmanı yetiştirmek amacıyla Darülfünun'da bir İlahiyat Fakültesi açılmasına karar verildi. Bu

¹⁵Nuray Senemoğlu, "*Atatürk ve Eğitim*"; <http://yunus.hacettepe.edu.tr/~n.senem/makaleler/ataturk.htm/>
Erişim Tarihi: 03.04.2021

¹⁶ Fahri Kayadibi, "*Atatürk Döneminde Eğitim ve Bilim Alanında Gelişmeler*", **İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S.13, 2006, s. 5-6.

¹⁷ **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, I, Ankara, 1997, s.316.

¹⁸ **Atatürk'ün Bütün Eserleri 1922-1923**, XIV, İstanbul, 2007, s.27.

¹⁹ F. Kayadibi, "*Atatürk Döneminde Eğitim ve Bilim Alanında Gelişmeler*", s. 11.

²⁰ **Hâkimiyet-i Milliye**, 2 Mart 1924.

kanun akabinde medreseler kapatıldı. Süleymaniye Medresesi'nde lisans düzeyinde öğretim gören öğrenciler İlahiyat Fakültesi'ne nakledildi. 1924'te İlahiyat Fakültesi'nin kurulması sonucu Darülfünun'daki fakülte sayısı beşe çıktı.²¹

22 Eylül 1924'te Samsun İstiklal Ticaret Mektebi'nde öğretmenler tarafından verilen bir çay ziyafetinde öğretmenlere hitap eden Mustafa Kemal, medeni bir toplum olmanın yolunu şu ifadeleriyle tarif etmekteydi: “*Dünyada her şey için, medeniyet için, hayat için, muvaffakiyet için, en hakikî mürşit ilimdir, fendir. İlmin ve fennin haricinde mürşit aramak gaflettir, cehalettir, delâlettir.*”²² Bu düşüncesini gerçekleştirmesi özellikle de 1924'te, Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun yürürlüğe girmesiyle daha da hızlandı.²³

Eğitim işlerini faaliyet programının en başına koymuş olan Cumhuriyet, Darülfünunla da yakından ilgilendi. Kendi kendine olgunlaşması, ilerlemesi ve gelişmesi için, başta tüzel kişilik ve bilimsel özerklik imtiyazları olmak üzere, her türlü olanak sağlandı. Dolayısıyla 1923-1932 arasında geçen dokuz yıl zarfında Türkiye'nin bütün aydınlarının ilgi odağı Darülfünun'du. Her alanda devrimler geçiren Türkiye'de Darülfünun'dan ülke yaşamının genel gidişine uygun bir gelişme göstermesini beklenmekteydi. O dönem ülkenin hiçbir sorunu Darülfünun kadar ilgi uyandırmadı, hiçbir kurum onun kadar eleştiriye uğramadı. Ancak bütün bu ilgi ve eleştirilere karşı İstanbul Darülfünunu Türk aydınlarının kendisinden özlemle beklediği düzelmeye, gelişme ve ilerlemeye ulaşmadı.²⁴

Mustafa Kemal, 1933 Üniversite Reformu'na kadar geçen süreçte yükseköğretimin kendini yenilemesini beklemişti. Bu gerçekleşmeyince ve Darülfünun'un o dönemdeki yapısı Türkiye Cumhuriyeti'nin ihtiyaçlarına cevap veremeyince değişikliğe gidilmişti.²⁵ Bu doğrultuda yükseköğretimin ıslah edilmesi amacıyla 1932'de yabancı ülkelere öğretim üyeleri getirilmeye başlandı. İsviçre'den 16 Ocak 1932'de Türkiye'ye gelen Prof. Dr. Albert Malche Türkiye'de yükseköğretim alanında karşılaştığı sorunlarla ilgili bir rapor hazırladı. 29 Mayıs 1932'de hükümete sunduğu raporunda; fakülteler arasında bilimsel bir iş birliğinin olmadığı, üniversite

²¹ <https://www.istanbul.edu.tr/tr/content/universitemiz/tarihce /E.T: 06.06.2021>

²² **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, II, s.202.

²³ H. Ali Koçer, “*Türk Eğitim Tarihinde Atatürk'ün Yeri*”, **Atatürk ve Türk Dili ve Edebiyatı, Türk Eğitimi ve Türk Kültürü Konusunda Seçme Yazılar**, Ankara, 2006, s.256.

²⁴ Mahmut Adem, **Atatürkçü Düşünce Işığında Eğitim Politikamız**, İstanbul, 2000, s.104-105.

²⁵ 1933'e kadar dönemin Darülfünun'u iki sorunu beraberinde getirmişti. Bunlar; Atatürk inkılaplarına karşı takındığı olumsuz tavır ile toplum yararını gözetemeyen çalışmaların yapılmamış olmasıydı. (Y. Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi**, s.358)

öğretim üyelerinin sadece ders vermekle yetindikleri, ancak araştırma yaptırmadıkları ve çevirileri tez olarak kabul ettikleri belirtilmekteydi. Ayrıca araştırmaya yönlendirilmeyen öğrencilerin sorgulamadan kabul ve ezbere de zorlandıkları da diğer önemli sorunlardı.²⁶ Malche, okullara vakfedilmiş gayrimenkullerin bir kısmının Darülfünun'a aktarılmasını, bazı bölümlerdeki asistanların sayılarının artırılmasını, tercümelerin tez olarak kabul edilmemesini, kamu görevlileri ve özel sektörle iş birliği yapılmasını ve Fen Fakültesi'ne bağlı Türkiye'nin jeolojik harita bölümünün kurulmasını tavsiye etmekteydi.²⁷

Darülfünun'un durumu sadece yabancı uzmanlardan değil yurtiçinden de eleştiri alıyordu. İlmî otoritesinin oldukça sarsıldığı, hocalarının bu zaafılarını örtmek için farklı yollar denedikleri ileri sürülmekteydi. Hocalarının birbirlerini karalamakla meşgul oldukları iddia edilmekteydi. Türk inkılâbının hayatın her safhasında değişiklikler yaparak ilerlediğini ancak ülkenin tek ilim ocağından yankı uyandıracak tek bir başarının bile gelmediği vurgulanmaktaydı. İnkılâp hakkında yazılacak en güzel esere 2000 lira ödüllü yarışmanın dahi bu müesseseyi harekete geçirmedeği belirtiliyordu. Darülfünun ile alakaları olmayan vatan evlatlarının “taşları bile heyecana getirecek düzeyde hararetlî” kitaplar, dergiler çıkardıkları konferanslar verdikleri bir dönemde Darülfünun'da herhangi bir faaliyet görülmemesi sert bir şekilde eleştiriliyordu. Dolayısıyla Darülfünun'dan üniversiteye geçiş hem kavram hem de teşkilat açısından köklü bir değişimi ifade etmesi gerektiği ifade edilmekteydi.²⁸

Bu nedenlerden dolayı 1933'te 2252 Sayılı Kanun gereği Darülfünun ve ona bağlı kadro ve kurumlar lağvedilerek İstanbul Üniversitesi'nin kurulmasına karar verildi.²⁹ Üniversite Reformu ile özerlik kaldırıldı, üniversite Millî Eğitim Bakanlığı'na bağlandı. Darülfünun'dan kalma yöntemler kullanılmamaya başlandı ve bazı öğretim üyeleri yerine yenileri göreve getirildi. Özellikle Nazi Almanyası'ndan kaçarak gelen öğretim üyeleri tercih edildi.³⁰

²⁶ Y. Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi**, s.358.

²⁷ Albert Malche, **İstanbul Üniversitesi Hakkında Rapor**, İstanbul, 1939, s.59.

²⁸ Burhan Asaf, “Üniversite'nin Manası”, **Kadro**, Ağustos 1933, s.24-28.

²⁹ **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)**, 030.18.01.02.36.36.1; 1933'e kadar “*Darülfünun-ı Şahane, Darülfünun-ı Osmanî*” ve “*İstanbul Darülfünunu*” adlarıyla bilinen ve eğitim veren bu kurum, 1 Ağustos 1933'te “*İstanbul Üniversitesi*” adını aldı. (**Hâkimiyet-i Milliye**, 10 Ağustos 1933; **Vakit**, 10 Ağustos 1933; **Son Posta**, 10 Ağustos 1933; **Milliyet**, 10 Ağustos 1933; **Cumhuriyet**, 10 Ağustos 1933. 18 Kasım 1933'te ise Türkiye'deki ilk ve tek üniversite olarak eğitim hayatına başladı. **Hâkimiyet-i Milliye**, 19 Kasım 1933; **Vakit**, 19 Kasım 1933; **Milliyet**, 19 Kasım 1933; **Cumhuriyet**, 19 Kasım 1933)

³⁰ 1933-1950 yılları arasında Avrupa ülkelerinden birçok öğretim üyesi Türkiye'ye geldi. Bunlardan bazıları şunlardır: Hukukçu Albert Mache, Ernst E. Hirsch, İktisatçı Fritz Neumark, Cerrah Rudolf Nissen, Nöropatolog Philipp Schwartz. (Y. Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi**, s.359).

Üniversite, Batı örneğinde bir bilim yuvası olarak düşünülmekteydi. Bu doğrultuda yeni Fen ve Edebiyat gibi yeni fakülteler oluşturuldu. Ayrıca din uzmanı yetiştirilmesi amacıyla kurulan İlahiyat Fakültesi ise İslam Tetkikleri Enstitüsü adıyla yeniden düzenlendi.³¹ Bunun akabinde Türk İnkılâbı, Kimya, Elektro-Mekanik ve Morfoloji enstitüleri gibi önemli araştırma kurumları açıldı.³²

Türkiye'ye gelen toplamda yetmiş kadar öğretim üyesi arasında Nazi karşıtı kişiler de bulunmaktaydı.³³ Eski Darülfünun müderrislerinden seçilenler ve Almanya'dan göç eden birçoğu Musevi asıllı yabancı bilim insanı ile bir "*Berlin dışında en büyük Alman Üniversitesi*" açıldı. Yükseköğretim'deki gelişmeler Türkiye'nin tamamını kapsamaktaydı. Nitekim Ankara'da 1933'te Yüksek Ziraat Enstitüsü, 1934'te ise Milli Musiki ve Temsil Akademisi açıldı. 1935'te İstanbul'da bulunan Mülkiye Mektebi'nin adı değiştirilerek Siyasal Bilgiler Okulu haline getirildi. Daha sonra da Ankara'ya taşındı. Çıkarılan özel kanunlarla Ankara'da açılan diğer önemli kurumlar; 1935'te Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, 1935'te Harp Okulu, 1936'da Devlet Konservatuvarı idi.³⁴

Mustafa Kemal Atatürk, 1 Kasım 1937'de Meclis açış konuşmasında üniversitelere de yer vermişti. Türk milletinin büyük davasının en çağdaş ve refah bir millet olarak varlığını yükseltmek olduğunu vurguladı. Bunun sadece kurumlarında değil, aynı zamanda düşüncelerinde de temelli inkılâplar yapmış olan Türk Milleti'nin dinamik bir hedefi olduğunu ifade etti. Bu ideali en kısa sürede başarmanın yolu ise düşünce ve uygulamayı beraber yürütmekten geçmekteydi. Bu doğrultuda başarı, doğru plan ve akılcı tarzda çalışmakla mümkün olurdu. Bu nedenle okuma-yazma bilmeyen tek bir vatandaş bırakmamak; başlatılan büyük kalkınma hareketinin ihtiyaç duyduğu teknik elemanları yetiştirmek; ülke davalarının ideolojisini anlayacak, anlatacak nesilden nesle aktarıp yaşatacak kişi ve kurumları oluşturmaktı. Bu dile getirilen prensipleri Türk gençliğinin zihninde ve Türk milletinin bilincinde daima canlı tutma misyonu ise üniversitelere yüklenmekteydi.³⁵

Ülke, üç büyük kültür bölgesi olarak düşünülecekti. Batı için İstanbul Üniversitesi'nde başlanmış olan ıslahat programında daha radikal adımlar atılarak

³¹ Mücteba Uğur, "*İlahiyat Fakültesi*", *TDV İslam Ansiklopedisi*, XXII, İstanbul, 2000, s.71.

³² Mustafa Oral, "*Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü*", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S.27-28, (Mayıs-Kasım 2001), s. 326-327.

³³ Fritz Neumark, *Boğaziçine Sığınanlar*, İstanbul, 1982, s.17.

³⁴ N. Sakaoğlu, *Cumhuriyet Dönemi Eğitim Tarihi*, s.84.

³⁵ *TBMM Zabıt Ceridesi (TBMMZC)*, V/20, Ankara, 1937, s.7.

modern bir üniversiteye dönüştürülecekti. Merkez bölgede; Ankara Üniversitesi, Doğu'da ise Van Gölü sahillerinin güzel bir yerinde üniversite kurularak modern bir kültür şehri oluşturulmasını istemekteydi.³⁶

1 Kasım 1938'de TBMM'nin IV. yasama yılı Meclis açılış oturumunda Mustafa Kemal Atatürk'ün açılış nutkunu kendisinin rahatsızlığı nedeniyle Başbakan Celal Bayar okudu. Konuşmasında gençlerin, milli şuurlu ve modern kültürlü birer birey olarak yetişmelerini sağlamak için üniversitelere büyük önem verildiğini ifade etmekteydi. İstanbul Üniversitesi'nin gelişmesi, Ankara Üniversitesi'nin tamamlanması ve Doğu üniversitesinin yapılan etüt çalışmalarıyla tespit edilmiş olan esaslar doğrultusunda Van Gölü civarında kurulması çalışmalarının hızla devam ettiğini de dile getirdi.³⁷

Atatürk'ün ölümünden sonra da yükseköğretimde önemli gelişmeler yaşandı. Birçok yeni kurum açıldı. Bunlar arasında 1943'te açılan Ankara Fen Fakültesi ve 1945'te açılan Tıp Fakültesi de vardı. 1935-40 yılları arasında Türkiye'deki Üniversite ve Yüksekokullarda bulunan genel öğrenci sayısı ise üç bin ile dört bin arasındaydı.³⁸ 1946'da 4936 sayılı "*Üniversiteler Kanunu*" çıkarıldı. Bu kanuna göre üniversiteler yeniden özerk hale getirildi. 1973'e kadar geçerliliğini koruyan ve en uzun süreli kanun olan 1946 tarihli *Üniversiteler Kanunu* ile üniversitelere birtakım görevler verilmişti. Buna göre; öğrenciler bilimsel anlayışı kuvvetli, sağlam düşünceli, Türk ülkelerine bağlı, milli karakter sahibi vatandaşlar olarak yetiştirilecekti.³⁹

Kanuna göre üniversite; fakültelerden, enstitü, okul ve bilimsel kurumlardan oluşmuş özerkliği ve tüzel kişiliği olan araştırma ve öğretim birlikleriydi. Üniversite yönetim organları; senato, üniversite yönetim kurulu ve rektördü. Fakültelerin yönetim organları ise; genel kurul, profesörler kurulu, yönetim kurulu ve dekanı. Bu kurullar üniversitedeki ordinaryüs profesörler, profesörler ve doçentlerden oluşmaktaydı. Bunlar öğretim üyeleriydi. Öğretim yardımcıları ise; okutmanlar, uzmanlar, tercümanlar ve asistanlardı. 81 maddeden oluşan kanunda disiplin işleri de düzenlenmişti.⁴⁰ Daha sonra 1946 *Üniversiteler Kanunu*'nu tamamlayan 5234 sayılı "*Üniversiteler Kanunu'na Ek*

³⁶ TBMMZC, V/20, Ankara, 1937, s.7.

³⁷ TBMMZC, V/27, Ankara, 1938, s.6.

³⁸ N. Sakaoğlu, *Cumhuriyet Dönemi Eğitim Tarihi*, s.84.

³⁹ *Millî Eğitimde 50 Yıl, 1923-1973*, Ankara, 1973, s. XIV.

⁴⁰ T.C. Resmî Gazete, 18.06.1946, S. 6336, s. 10779-10785

Kanun” 1948’de çıkarıldı. Bu kanunla; Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü Ankara Üniversitesi’ne ve Orman Fakültesi de İstanbul Üniversitesi’ne katıldı.⁴¹

B-DP DÖNEMİNDE YÜKSEKÖĞRETİM’DE GELİŞMELER (1950-1960)

DP, 7 Ocak 1946’da CHP’den ayrılan dört milletvekilinin⁴² önderliğinde kuruldu.⁴³ Türkiye’nin çok partili hayata geçiş sürecinde muhalefet ve iktidar partisi olarak önemli bir yer tutan partinin programında yükseköğretim ile ilgili şu ifadeler yer almaktadır:

“38. Madde: *Yükseköğretim meselesinde keyfiyete önem verilmesi lüzumuna kaniyiz. Bütün yükseköğretim kurumlarımız bu esasa göre takviyesini ve garptaki benzerleri seviyesine eriştirilmelerini istiyoruz. Üniversiteler ilmi ve idari muhtariyete sahip olmalıdırlar. Muhtelif ilim şubelerinde çalışmak üzere üniversite içinde araştırma enstitüleri kurulmasını ve memlekete ait araştırmalara bilhassa önem verilmesini istiyoruz.*

39. Madde: *İlmin, tekniğin, güzel sanatların süratle gelişmesini sağlamak için bütün vasıta ve tedbirlere başvurmak, bu cümleden olarak ehliyet ve istidatları teşvik etmek, kütüphaneler, müzeler, tiyatrolar, konservatuarlar kurmak, neşriyata yardımda bulunmak, Türk dilinin milli bünyesine uygun olarak süratle gelişmesi yolundaki çalışmalara yardım etmek. Kısaca yurdumuzda milli ve insani kültür seviyesinin yükselmesini sağlayacak her faaliyeti desteklemek kanaatimizce devletin başlıca vazifelerindendir. Ancak ilmin, sanatın ve her türlü fikir faaliyetlerinin siyasi ve idari müdahalelerden uzak kalmasını, demokrasinin değişmez bir esası olarak kabul ediyoruz.*

40. Madde: *Kabiliyeti ve kudreti müsait olduğu takdirde bir ilkokul öğretmenin öğretim derecelerini tamamlayarak üniversite profesörlüğüne yükselmesine kanuni imkân sağlamalıdır.*

41. Madde: *Doğu bölgesinde, her derece ve şubede okulları ve nihayet fakülte ve enstitüleriyle bir kültür merkezi yaratmak lüzumuna inanıyoruz”.*⁴⁴

⁴¹ T.C. Resmî Gazete, 07.07.1948, S. 6951, s.14329-14330.

⁴² Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan

⁴³ Mustafa Albayrak, **Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)**, Ankara, 2004; Celal Bayar, **Başvekilim Adnan Menderes**, İstanbul, 1986; Cem Eroğul, **Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi**, Ankara, 2003; Metin Toker, **Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları (1944-1973)**, DP’nin Altın Yılları (1950-1954), Ankara, 1990.

⁴⁴ **Cumhuriyet**, 8 Ocak 1946, s.2; **Vakit**, 8 Ocak 1946, s.4; **Akşam**, 8 Ocak 1946, s.2.

14 Mayıs 1950’de yapılan genel seçimlerle iktidara gelen DP Adnan Menderes’in başbakanlığında kurulan hükümetin programında eğitim politikası ile ilgili şunlara yer verilmişti: “*Hükümetimiz, parti programımızda tespit edilmiş esaslar dairesinde, bu büyük milli davayı bir kül halinde ehemmiyetle ele almış bulunuyor. Tamamiyle demokratik bir ruh ile ve ilmin son neticelerine göre tespit edilecek geniş ve teferruatlı bir plan içinde maarif nimetini memleketin her tarafına müsavi şartlarla yaymayı temin edecek kanun tasarılarını hazırlıklarımız biter bitmez yüksek tasvibinize arz edeceğiz*”.⁴⁵

DP, iktidara geldikten sonra başlattığı kalkınma hamlesi doğrultusunda ihtiyaç duyduğu nitelikli elemanları yetiştirebilmek adına yükseköğretim ile yakından ilgilenmişti. Bu doğrultuda mevcut okullar geliştirilmiş ve yeni okullar açmak için de çalışmalara başlanmıştı. Öğretmen yetiştiren İstanbul, Gazi ve Balıkesir enstitülerine, 1958’de Bursa, 1959’da Buca Eğitim Enstitüsü eklenmiştir.⁴⁶

DP iktidarının ilk yıllarında üniversitelerle ilişkileri oldukça iyiydi. Gerek Başbakan Adnan Menderes gerekse bakanlar üniversitelerle ilişkilerini geliştirmeye özen göstermişlerdi. CHP Genel Başkanı İsmet İnönü’nün İstanbul’da yaptığı bir konuşmada mevcut iktidarın üniversite özerkliği ile mücadele ettiğini ileri sürmesinin ardından Milli Eğitim Bakanı Tevfik İleri ve İstanbul Teknik Üniversitesi, Ankara Üniversitesi ve İstanbul Üniversitesi rektörlerine birer mektup yazarak “*üniversite muhtariyetine bir makam veya şahıs tarafından müdahalede bulunulup bulunulmadığını, böyle bir müdahale varsa hangi makam veya şahıs tarafından yapıldığını*” sordu. Ankara Üniversitesi, İstanbul Teknik Üniversitesi ve İstanbul Üniversitesi rektörleri kanunla tayin ve tespit edilen özerkliğe herhangi bir makam veya şahıs tarafından müdahale yapılmadığı şeklinde cevap verdiler.⁴⁷

DP muhalefetteyken üniversitelerin özerk bir yapıya sahip olması gerektiğini savunuyordu. Programında üniversite özerkliğine yer veren ilk parti olan DP, iktidara geldikten sonra da buna devam etmişti. Başbakan Adnan Menderes 8 Ocak 1953’te İstanbul Üniversitesi’ne gerçekleştirdiği ziyareti esnasında yaptığı konuşmada iktidar ile üniversitelerin “*müttefik*” olduğunu dile getirdi.⁴⁸ Ancak kısa bir süre sonra iktidar “*vicdan ve toplum hürriyetlerini*” koruyacak kanun tasarısını hazırlayarak üniversite

⁴⁵ TBMM Tutanak Dergisi, I/9, Ankara, 1950, s.29.

⁴⁶ Tunay Karakök, “*Menderes Dönemi’nde (1950-1960) Türkiye’de Eğitim*”, **Yükseköğretim ve Bilim Dergisi**, I, S.2, (Ağustos-2011), s.94-95.

⁴⁷ **Vatan**, 18 Kasım 1952.

⁴⁸ Mustafa Albayrak, **Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)**, Ankara, 2004, s.379.

hocalarının fiilen siyasete girmelerini men edecekti.⁴⁹ Bu değişiklik muhalif çevrelerce “üniversite özerkliğine darbe” şeklinde yorumlanmıştı.

21 Temmuz 1953’te Meclis’te kabul edilen kanun tasarısı görüşmeleri esnasında sert tartışmalar yaşanmıştı.⁵⁰ Bu yasanın kabulünden yaklaşık bir yıl sonra 21 Temmuz 1954’te 60 yaşını ve 25 hizmet yılını doldurmuş olan Profesör ve hâkimlerin emekli edilmelerini sağlayacak yasa kabul edildi.⁵¹ Ardından Eylül ayında Bülent Nuri Esen, Tahsin Bekir Balta, Şevket Aziz Kansu gibi bazı profesörler emekli edildi.⁵² DP Hükümeti, 1954’te dönemin Millî Eğitim Bakanı Hüseyin Celal Yardımcı’ya ilgili Üniversite Senatosu’ndan görüş alma koşuluyla öğretim üyelerini görevden alabilme yetkisi verdi. Bu da üniversite çevrelerince olumsuz tepki gösterilen bir başka gelişme oldu.⁵³

Aralık 1956’da Siyasal Bilgiler Fakültesi Dekanı Turhan Feyzioğlu’nun ders yılı açılış konuşmasında sarf ettiği “*nabza göre şerbet vermeyiniz*” sözleri siyasi söylem olarak algılanıp suçlanmasına ve bakanlık emrine alınmasına neden oldu. Bu durum muhalefet tarafından sert bir şekilde eleştirildi. Bunu protesto etmek amacıyla Doç. Dr. Muammer Aksoy, Doç. Dr. Aydın Yalçın, Doç. Dr. Münci Kapani ile asistanlar Coşkun Kırca ve Şerif Mardin üniversitelerinde görevlerinden istifa ettiler. Mülkiyeli öğrenciler ise dersleri boykot ederek tepkilerini gösterdiler. Konu Meclis’te müzakere edildi ve sert tartışmalar yaşandı.⁵⁴ Bakanlık emrine alınan Turhan Feyzioğlu görevinden istifa ederek 7 Haziran 1957’de CHP’ye katıldı.⁵⁵ Gelişmeler üzerine Başbakan Adnan Menderes, üniversitelerin siyasetten ayrılması gerektiğini dile getirdi.⁵⁶

İktidar ile üniversite ilişkileri her geçen gün gerginleşirken bir taraftan da yeni üniversiteler açma çalışmaları başlamıştı. Bu dönemde 1946 Üniversiteler Kanunu uygulanmaya devam edilmiş, üniversitelerin yapılarında değişiklik yapılmamıştı. 1950 ile 1960 yılları arasını kapsayan dönemde birçok ilde yeni üniversiteler açıldı. Günümüze dek gelmiş olan bu üniversiteler şöyleydi: 1955’te Trabzon’da Karadeniz Teknik Üniversitesi ve İzmir’de Ege Üniversitesi, 1956’da Ankara’da Ortadoğu Teknik

⁴⁹ **Milliyet**, 19 Temmuz 1953.

⁵⁰ **TBMMTD**, IX/24, s.935-975.

⁵¹ M. Albayrak, **Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)**, s.379-380.

⁵² Feroz ve Bedia Turgay Ahmad, **Türkiye Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)**, İstanbul, 1976, s.127.

⁵³ Necdet Sakaoğlu, **Cumhuriyet Dönemi Eğitim Tarihi**, İstanbul, 1992, s.132.

⁵⁴ Cem Eroğul, **Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi**, Ankara, 2003, s.193.

⁵⁵ M. Albayrak, **Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)**, s.382.

⁵⁶ **TBMMZD**, X/15, s.189; Faruk Sükan, **Başbakan Adnan Menderes’in Meclis Konuşmaları**, Ankara, 1991, s.356.

Üniversitesi, 1957’de Erzurum’da Atatürk Üniversitesi, 1959’da İstanbul, İzmir, Ankara ve Eskişehir İktisadi ve Ticari İlimler Akademileri, Bursa, Buca Eğitim Enstitüleri. 1946’da özerklik tanınan İstanbul ve Ankara üniversitelerinin tutumlarından dolayı DP döneminde duyulan rahatsızlık sonucu açılan bu üniversitelerin hiçbirine özerklik verilmedi.⁵⁷

20.05.1955 tarih ve 6594 Sayılı Kanun’la kurulan KTÜ ile 20.05.1955 tarih ve 6595 sayılı kanunla kurulan Ege Üniversitesi’nin kuruluşları ile ilgili tüm işlemlerde Millî Eğitim Bakanlığı yetkili olacaktı. Üniversiteler, iki fakültenin kuruluşunu tamamlayıp öğretime başladıkları takdirde üniversiteler yasasına tabi olacak ve tüzel kişilik kazanacaklardı.⁵⁸ 25.02.1953 tarih ve 6059 sayılı “*Doğu Üniversitesi Kuruluş Hazırlıkları Hakkında Kanun*”⁵⁹ ile kurulması kararı alınan ve 10.03.1954 tarih ve 6373 sayılı kanunla ismi Atatürk Üniversitesi olarak değiştirilen üniversitenin bütün inşaat ve tesisatı için yıllık 12 milyonu lirayı geçmemek üzere, 60 milyon liraya kadar gelecek yıllara ait taahhütlere girişmeye Bayındırlık Bakanlığı görevlendirilerek kuruluş aşamasına geçmek hedeflenmişti.⁶⁰ 29 Ocak 1957 tarih ve 6887 sayılı kanunla da “ODTÜ’nün Kuruluş ve Hazırlıkları Hakkında Kanun” ile de ODTÜ kurulmuştu. Kuruluşu ile ilgili bütün işlemlerde Millî Eğitim Bakanlığı görevlendirilmişti.⁶¹

DP iktidarında yeni üniversitelerin kurulmasının yanı sıra yükseköğretim kurumları da açıldı. Mesleki ve teknik okulların öğretmen ihtiyacını karşılamak amacıyla 1955 yılında Ticaret ve Turizm Yüksek Öğretmen Okulları kuruldu. Ekonomi alanında, 17 Ocak 1955’te faaliyete geçen Yakın ve Ortadoğu Çalışma Enstitüsü bir uluslararası enstitü niteliğindedir. Beynelmül Çalışma Teşkilatı ve Çalışma Bakanlığı tarafından kurulan enstitünün amacı Türkiye ve Orta Doğu ülkelerinde iş ve işçi mevzuatlarının uygulanmasını sağlamaktı. Ayrıca sosyal hizmetleri yerine getirecek memurlar ve uzmanlar yetiştirecekti. İlahiyat Fakóltesine alternatif olarak 19 Kasım 1959’da İstanbul’da Yüksek İşlam Enstitüsü kuruldu. Tatbiki Güzel Sanatlar Akademisi 1957–58 öğretim yılında eğitim çalışmalarına başladı. İstanbul’da kurulan bu akademi; deneme, araştırma ve uygulama ağırlıklı bir eğitim sistemi benimsemişti. 1952’ye kadar yüksek okul olarak faaliyet gösteren Yüksek İktisat ve Ticaret Okulları 1959’da İktisadi ve Ticari İlimler Akademileri haline getirildi. 1957’de 6996 sayılı Gülhane Askeri Tıp

⁵⁷ N. Sakaoğlu, *Cumhuriyet Dönemi Eğitim Tarihi*, s.132.

⁵⁸ *Resmî Gazete*, 27 Mayıs 1955, Sayı: 9013, s. 11939-11940.

⁵⁹ *Resmî Gazete*, 23 şubat 1953, Sayı: 8347, s.5634.

⁶⁰ *Resmî Gazete*, 20 Mart 1954, Sayı: 8663, s.8725.

⁶¹ *Resmî Gazete*, 29 Ocak 1957, Sayı: 9521, s.16294.

Akademisi Kanunu kabul edildi. Bu kanunla Gülhane Askeri Tıp Akademisi (GATA) “*Milli Müdafaa Vekâletine bağlı ilmi muhtariyeti haiz yüksek eğitim, öğretim ve araştırma yapan akademik bir müessese ve ordunun sağlık işlerinin en yüksek istişare organı*” olarak faaliyete geçti.⁶²

DP iktidarında yükseköğretim alanında yaşanan bu gelişmelere ek olarak kurulması düşünülen üniversitelerle ilgili çalışmalar yapılmaktaydı. Milli Eğitim Bakanı’nın davetiyle oluşturulan komisyonun yaptığı toplantılar sonucunda aşağıda ayrıntılarıyla verilen rapor hazırlandı.

C-KURULMASI PLANLANAN YENİ ÜNİVERSİTELER HAKKINDA RAPOR

1956 tarihinde Milli Eğitim Bakanı’nın daveti üzerine kurulan komisyon, açılması planlanan üniversitelerin hangi şartlarda, nerede, hangi şartlarda ve özellikle açılması gerektiği ile yetiştirilecek ve istihdam edilecek öğretim elemanları ile alakalı ayrıntılı bir rapor hazırlanmıştı. Rapor dönemin akademiye bakışını yansıtmaması ve Türkiye’de yükseköğretim tarihi çalışmaları için önem arz etmektedir.

Komisyon; Ankara Üniversitesi Rektörü Prof. İzzet Birand, İstanbul Teknik Üniversitesi Rektörü Ord. Prof. Hulki Erem, Ord. Prof. İlhami Civaoglu, Prof. Besim Darkot, Prof. Macit Gökberk, Prof. Sedat Kansu, Prof. Bedri Gürsoy, Prof. Dr. Reşat İzbırak, Maarif Vekaleti Müsteşarı Osman Faruk Verimer ve Talim Terbiye Heyeti Başkanı Kadri Yörükoğlu’ndan oluştu. Başkanlığına Prof. İzzet Birand’ın seçildiği komisyon; 17 Mart 1956, 20 Mart 1956 ve son olarak 26 Mart 1956 tarihlerinde üç toplantı gerçekleştirdi ve varılan sonuçlar bir rapor olarak sunuldu.⁶³

Komisyon; Türkiye’nin, Atatürk devrimlerinin açtığı yolda ilme dayanan bir cemiyet seviyesine doğru ilerlemesi gerektiğini ve bu seviyeye de seçkin eleman kadrosunun getireceğini düşünmekteydi. Bu kadronun sosyal yapının kalkınmasını sağlayacak genişlikte olması gerekli olduğu ve ilgili personeli yetiştirecek üniversitelerin de bu kalkınmaya paralel bir sayıya yükselmeleri ve ülkenin her yanına yayılmaları kanaatindeydi. Bu düşünceyle yeni açılacak olan üniversitelerin çeşitli problemlerini ele alıp değerlendiren komisyon, kurulacak üniversitelerin yerleri ve

⁶² Süleyman Ceylan, **Demokrat Parti İktidarı Döneminde Üniversite Eğitimi (1950–1960)**, Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Ortaöğretim Sosyal Bilimler Eğitimi Anabilim Dalı Tarih Öğretmenliği Programı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi (Danışman: Dr. Erkan Serçe), s.56-60.

⁶³ **Cumhurbaşkanlığı Celal Bayar Arşivi (CCBA)**, 3/8-32.5351-27.

kuruluş şartları başta olmak üzere iki bölüm halinde incelemiş ve varılan sonuçları bir rapor halinde değerlendirmek için Ord. Prof. İlhami Civaoglu, Prof. Besim Darkot ve Prof. Macit Gökberk'den oluşan bir komisyona tevdi etmişti. Komisyon'un hazırlamış olduğu 27 Nisan 1956 tarihli rapor; Komisyonun 16 Haziran 1956 tarihli toplantısında görüşüldü. Bazı değişiklikler yapılarak kabulüne karar verildi.⁶⁴

1- Yeni Üniversitelerin Kuruluş Yerleri ve Tipleri

Hazırlanan rapor kurulacak yeni üniversitelerin kuruluş yerlerinin ve tiplerinin ne olması gerektiği, hangi konuların öncelikli olarak göz önünde bulundurulması gerektiği ve öğretim elemanı yetiştirilmesinde dikkat edilmesi gereken hususların ne olduğu gibi konular hakkında bilgi ve öneriler sunmaktaydı. Raporunda belirtilen bu konuların incelenmesi hem yazıldığı dönem açılması düşünülen yeni üniversiteler hakkında akademik görüşün ne olduğu hem de raporda belirtilen hususların yeni üniversite açılırken dikkate alınıp alınmadığı konularında fikir verecektir.

Raporun başlangıcında bir durum tespiti yapılmaktadır. Yeni kurulacak üniversiteler problemi ele alındığında ilk olarak bunların birbirinden farklı iki tipini ifade eden tabirler tespit edilmekteydi. Her ne kadar bu tipleri uygun bir isimle ifade edebilmek kolay değilse de yanlış anlaşılmalara meydan vermemek adına raporda iki tip olarak ele alındı. Edebiyat, Fen, Hukuk ve Tıp gibi fakülteleri ihtiva eden ve örnekleri İstanbul Üniversitesi ve Ankara Üniversitesi olan yükseköğretim kurumlarına “*Klasik Üniversite*”, İnşaat, Makine, Mimarlık Elektrik ve Maden Fakültelerini içeren ve Yüksek Mühendis yetiştiren kurumlara ise “*Teknik Üniversite*” denilmekteydi. Bu ayırım üniversite konseptini ihlal eder gibi görünmekle beraber tarihi bir gerçeğe dayanmaktaydı. Batı aleminde klasik üniversite kurmaya elverişli zemin Orta Çağ'da belirmiş ve Avrupa XI ve XII. yüzyıllarda bu nitelikte üniversiteler kurulduğu halde teknik üniversitelerin kurulmasını hazırlayan şartlar XIX. Yüzyıl içinde meydana çıkmıştı. Bununla beraber üniversiteler kurulurken ideal görüşe dayanarak her iki tipteki üniversiteleri bir araya getirmenin faydası üzerinde de durulabilir ve böylelikle maddi ve manevi bir tasarruf da sağlanabilirdi. Bu doğrultuda Atatürk Üniversitesi böyle bir düşünce ile kurulmak istenmekteydi. Ancak bazen bu iki tip üniversitenin ayrı ayrı kurulması daha uygun ya da zaruri olmaktadır.⁶⁵

⁶⁴ CCBA, 3/8-32.5351-27.

⁶⁵ CCBA, 3/8-32.5351-27.

Türkiye'nin hangi bölgelerinde ve bu bölgelerin hangi merkezlerinde hangi tip üniversite kurmak gerektiği tetkik edilirken mevcut üniversiteler (İstanbul Üniversitesi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Ankara Üniversitesi ve Ege Üniversitesi) ile kurulması kanunlaşmış olan üniversiteler (Atatürk Üniversitesi ve Trabzon Teknik Üniversitesi) ülkenin kuzey bölgesinde toplandığı vurgulanan raporda; ülkenin güney bölgesinin üniversite açısından boş kaldığına dikkat çekilmekteydi. Bu durumda çözüm olarak mevcut ya da yeni kurulacak üniversiteler büyütülerek güney bölgeleri bu üniversitelerin etki alanına alınabileceği bir fikir olarak düşünülecek olsa da bilim yuvalarının birkaç şehrin tekeline bırakmanın doğru olmayacağına karar verilmişti. Ülkenin genelindeki “*Türk Kültür Ocakları*”nın yurdun her tarafına yayılması gereği üzerinde duruluyordu. Bahsi geçen bölgelerde üniversitelerin kurulması ve gelişmesine çok elverişli birtakım merkezlerin olduğu ifade ediliyordu. Ayrıca bu bölgenin özellikle doğusunun kültür bakımından Arap-Fars alemine komşu bulunuşu da dikkate alındığında gerekli durumlarda bu ülkelerle dengeli iş birliği de temin edilebilirdi. Dolayısıyla bazı sebeplerden ötürü kültür alanında geri kalmış bu bölgenin yeni üniversiteler kurularak aydınlatılması gerektiği özellikle ifade edilmekteydi. Burada dikkat edilmesi gereken husus ise; kurulması istenen üniversitelerin ülke üzerinde gelişigüzel serpiştirilmemesi ve her birinin “*Akademik Bölge*” ismi verilmesi mümkün bir alana sahip olmasıydı.⁶⁶

Komisyon; bu düşünceler ile mevcut ve kurulması kanunlaşmış olan üniversitelere ilave olarak yeni kurulacak olan üniversitelerin öncelikle ülkenin güney yarısında kurulmasını tavsiye ederek üç bölgede ele alınmasını istemekteydi: Güney ve Orta-Doğu Anadolu, Akdeniz Bölgesinin Doğu Bölümü ve Orta-Güney Anadolu.⁶⁷ Komisyon ülkenin güneyini bu şekilde üç bölüme ayırırken bu bölgelerde nasıl bir strateji belirlenmesi gerektiğini de ayrıntılı olarak raporda belirtmekteydi. Buna göre:

a) Güney ve Orta-Doğu Anadolu

Yeni klasik ve teknik üniversiteler ile donatılması gereken bölgelerin başında ülkenin doğusu gelmekteydi. Erzurum'da kurulması kanunlaştırılan ve hem klasik hem de teknik bir yükseköğretim ve araştırma kurumu olma özelliği taşıyan Atatürk Üniversitesi, Doğu Anadolu'nun kuzey kısmının ihtiyacını karşılayacaktı. Bununla beraber Doğu Anadolu'nun fiziki yapısı dikkate alındığında bu büyük bölge

⁶⁶ CCBA, 3/8-32.5351-28.

⁶⁷ CCBA, 3/8-32.5351-28.

Erzurum'da kurulacak üniversitenin doğunun üçte ikisinden kuvvetli coğrafi sebeplerle ayrılmış olduğu görülmekteydi. Ayrıca Güney ve Orta Anadolu'nun, Erzurum'un tabii etki sahası dışında olduğu da ifade edilmekteydi. Torosların Doğu Anadolu'daki devamını teşkil eden önemli bir dağ sırası olan Munzur ve Ağrı dağları arasında Karasu-Aras vadisine güneyden paralel bir şekilde uzanması ve bu nedenle de bazı aylarda bu bölgenin ulaşım için kullanılmadığı belirtilmekteydi. Bu dağ sırasının güneyinde Murat nehri boyunca ovalar dizisi uzanmaktaydı. Bunların en büyüğü olan Muş Ovası'nın doğusu Van Gölü Havzası'na açılmaktadır ki bu bölge Doğu Anadolu'nun orta kısmını oluşturmaktaydı. Orta-Doğu Anadolu, Güneydoğu Anadolu'dan Güneydoğu Torosları adı verilen önemli bir dağ sırası ile ayrılır. Yüksek kitleleri nedeniyle ulaşım bakımından oldukça kuvvetli bir engel teşkil eden bu dağ sırası sadece orta kısmında yani Dicle Nehri'nin doğduğu alanda geçilmeye nispeten elverişli bir hal almakta, orta-doğu ve güneydoğu arasında ulaşım bu sayede kolaylaşmakta ve Güneydoğu Anadolu ise El Cezire'ye doğru serbestçe açılmaktaydı.⁶⁸

Bu coğrafi koşullar göz önünde bulundurularak, Türkiye'nin yüzölçümünün 1/6 oranına sahip olan Güney ve Orta-Doğu Anadolu'da üniversite kurulmasına elverişli mevkiler değerlendirilirken üç bölge ön plana çıkmaktaydı: Fırat Nehri'nin batıya doğru uzanmış dirseği içinde kalan saha, Güneydoğu Anadolu'nun başlıca merkezi olan Diyarbakır ve Van Gölü çevresi.⁶⁹

Bu bölgelerden Van Gölü çevresi; Tatvan-Rahva eşiği üzerinde bir taraftan Muş Ovası ile Murat Vadisi eksenine diğer taraftan Bitlis Vadisi ile Doğu Anadolu düzlüklerine bağlanmakta ve göl çevresi tesislere elverişli alanlar içermesine rağmen Doğu bölgemizin bütünü içinde fazla kenarda kalmaktaydı ve çok düşük bir nüfusa (km²'ye ortalama 10 kişi) sahipti. Bölgede hiçbir şehrin nüfusu 20.000'e varmamıştı. Bütün bu şartlar ilerleyen yıllarda burada kurulacak bir üniversitenin gelişmesi için önemli bir engel teşkil etmekteydi.⁷⁰

Güneydoğu'nun tarihi merkezi olan Diyarbakır'da ise şartlar Van'dan çok daha farklıdır. Diyarbakır tarihi önemine ek olarak son yıllarda büyük gelişme gösteren illerdendi. 1955 nüfus sayımında nüfusu 63.000'e ulaşmıştı ki bu son beş yıldaki nüfus artışı 18.000'den fazla olduğunu göstermekteydi. Buna rağmen Diyarbakır'ın Güney ve Orta-Doğu Anadolu bölgelerimizin üniversite ihtiyacını tek başına karşılayabileceği

⁶⁸ CCBA, 3/8-32.5351-28-29.

⁶⁹ CCBA, 3/8-32.5351-29.

⁷⁰ CCBA, 3/8-32.5351-29.

iddia edilemezdi. Ayrıca Doğu bölgesi genel çerçevesi içerisinde fazlaca güneyde bulunuyordu. Bu şartlar altında klasik bir üniversite kurulabileceği düşünülebilirdi. Ancak Diyarbakır, teknik bir üniversiteye çekirdek hizmeti görecektir bir yükseköğretim kurumu için seçilmiş bir merkez mahiyetindeydi. Çünkü ülkenin bazı bölgelerinde işletilmeye başlanmış petrol yataklarının bu bölgede bulunması ve çok yakında hızlı bir gelişme göstermesi muhtemel olan Güneydoğu Anadolu ve Diyarbakır'da bir teknik üniversite kurulması daha uygun görülmektedir.⁷¹

Klasik üniversite yeri olarak Fırat Nehri'nin batıya doğru olan kısmı alan dikkat çekmekteydi. Bu bölgede son zamanlarda büyük gelişmelere sahne olan iki şehir vardı. Bunlardan Malatya'nın tam manasıyla bir Doğu Anadolu şehri sayılmıyordu. Ancak Elâzığ, çok dikkat çeken bazı şartları kendisinde toplamıştı. 1955 sayımında son beş yılda 12.000 artışla nüfusu 42.000'e ulaşmıştı. Ayrıca batıdan ülkenin merkezi bölgeleri ile doğrudan doğruya temas halinde bulunmaktaydı. Kuzeyinde bulunan Tunceli'yi etkisinde bulundurduğu gibi aynı zamanda da mükemmel bir karayolu ile Kuzeydoğu Anadolu'ya bağlanmaktaydı. Bu suretle Elâzığ bir taraftan Doğu Anadolu'nun kültür ve ulaşım bakımından o zamana kadar geri kalmış olan orta kısmına, diğer taraftan ise güneye doğru açık bulunan Güneydoğu Anadolu'yu aydınlatacak klasik bir üniversitenin kuruluş yeri olarak çok elverişli şartlara sahip olduğu ifade edilmekteydi.⁷²

b) Akdeniz Bölgesi'nin Doğu Bölümü

Akdeniz Bölgesi'nin batı yarısı fazla dağlık, nüfus yoğunluğu düşük ve ulaşım şartları elverişsiz bir durumdaydı. Buna karşılık doğu yarısı geniş sulama imkânlarına sahip, hidroelektrik enerji bakımından zengindi. Nüfus artışına müsait geniş alanlar yer almaktaydı. Bu sahalar içinde iki şehir, üniversite tesisleri için çok elverişliydi.⁷³

Bu şehirlerden ilki, coğrafi imkânları çok geniş olan bir ovanın merkezi ve Türkiye'nin dördüncü büyük şehri olan Adana'ydı. Son yirmi beş yılda nüfusu yüz bin kadar artarak 1955'de 172.000'i aşmıştı. Subtropikal iklimiyle oldukça çeşitli bitkinin gelişmesine elverişli arazileriyle bir ziraat fakültesi başta olmak üzere tabii kaynaklarının ve artan nüfusunun teşvik ettiği ticaret ve sanayi faaliyetleri ile teknik karakterli bir üniversiteye oldukça elverişliydi. Diğer taraftan bölgede klasik üniversite kurulması için Antakya'nın şartları da çok cazipti. Son asırlarda Türklüğün bir güney

⁷¹ CCBA, 3/8-32.5351-29.

⁷² CCBA, 3/8-32.5351-30.

⁷³ CCBA, 3/8-32.5351-30.

serhat şehri olarak yaşayan Antakya, anavatandan ayrıldığı dönemde bile, Suriye'nin siyasi teşkilatını kurmak isteyen galip devletler tarafından Türklerin siyasi haklarını temin etmek için oluşturulan bölgeye de merkez olmuştu. Bir taraftan antik mazisinin parlaklığını canlandırmaya vesile olacak üniversite ile bu çok kıymetli yurt parçasının Türk varlığını bir kültür ışığına ulaştırmaya hizmet edecek bir klasik üniversitenin kurulması çok uygun görülmekteydi.⁷⁴

c) Orta ve Güney Anadolu

Ege Üniversitesi ile kurulması tavsiye edilen Adana ve Antakya üniversitelerinin “Akademik Bölge”si arasında yer alan Orta-Güney Anadolu’da Konya şehri gerek ananeleri gerekse son yıllarda kaydettiği büyük gelişmeler ile bir üniversite merkezi olmayı fazlasıyla hak ediyordu. Nüfusu son beş yılda yaklaşık 28.000 artışla 93.000 olmuştu. Adana’da bir teknik üniversite kurulması kabul edilecek olursa, Konya’da tesis edilecek bir yükseköğretim kurumunun aynı zamanda Ankara Üniversitesi’nin gittikçe ağırlaşmakta olan yükünü hafifletecek bir klasik üniversite mahiyetinde olması gerekmektedir.⁷⁵

Mevcut ve kurulması kanunlaşmış üniversiteler ile yukarıda teklif edilenlerin her birini merkez almak suretiyle etraflarında kümeleşecek şehir gruplarından oluşacak “Akademik Bölgeler” ise şu şekilde olacaktır.⁷⁶

Bölgeler	Merkezler	Yüzölçümleri- km ²	Nüfusları (1955)
I	İstanbul	107.000	5.600.000
II	İzmir	62.500	2.700.000
III	Konya	114.000	2.300.000
IV	Ankara-Sivas	145.000	4.100.000
V	Adana-Antakya	82.000	2.600.000
VI	Trabzon-Samsun	62.000	3.000.000
VII	Erzurum	69.000	1.600.000
VIII	Elâzığ-Diyarbakır	126.000	2.100.000

Tablo-1: Bölgelerin yüzölçümü ve nüfus rakamları yaklaşık olarak verilmiştir.

⁷⁴ CCBA, 3/8-32.5351-30.

⁷⁵ CCBA, 3/8-32.5351-30.

⁷⁶ CCBA, 3/8-32.5351-31.

Tablo-1, batıdaki üniversiteler ile Karadeniz Üniversitesi'nin çevrelerindeki bölgelerin nispeten dar sahalar içerisinde büyük nüfus kütleleri içerdiğini göstermekteydi. Bu nedenle yoğun nüfuslu Karadeniz Bölgesi'ne teknik üniversitenin yanı sıra bir de klasik üniversite kurulması için şartların uygun olduğu düşünülmekteydi. Böyle bir üniversitenin kurulması için her ne kadar Amasya'nın tarihi önemi ön plana çıksa da şehrin bulunduğu konum zamanın ihtiyaçları bakımından gelişmeye müsait bulunmamakta ve nüfusu ise bariz bir artış göstermeyerek 20.000'in altında kalmaktaydı. Bu durumda Karadeniz Bölgesi'nde kurulması mümkün klasik üniversitenin yeri olarak son zamanlarda büyük gelişme gösteren ve nüfusu yaklaşık olarak 63.000'e yükselen Samsun şehri düşünülmekteydi.⁷⁷

Diğer yandan Ankara Üniversitesi'ne ait "*Akademik Bölge*"nin Konya Üniversitesi kurulması teklifine rağmen bölgenin çok geniş bir arazi ve nüfusa sahip olması nedeniyle, Ankara, Konya ve Samsun üniversitelerine ek olarak klasik mahiyette dördüncü üniversitenin kurulması da mümkündür. Adana, Diyarbakır, Erzurum ve Trabzon teknik üniversiteleri yanında bu bölgede de beşinci teknik üniversite yeri olarak Sivas ele alınabilirdi.⁷⁸

Komisyon mevcut ve kurulması kanunlaşmış üniversitelere ek olarak yeni üniversitelerin kurulma yerleri ve tipleri hakkındaki düşüncelerini şu şekilde özetlemekteydi: Orta ve Güneydoğu bölgelerimizde (Elazığ'da klasik üniversite ve Diyarbakır'da teknik üniversite), Akdeniz Bölgesi'nin doğu bölümünde (Adana'da teknik üniversite ve Antakya'da klasik üniversite), Orta ve Güney Anadolu bölgesinin Konya merkezinde klasik üniversite, Karadeniz Bölgesi'nde Trabzon Teknik Üniversitesi yanında ve tercihen Samsun'da klasik üniversite ve Sivas'a bir teknik üniversite kurulması öneriliyordu.⁷⁹

Kuruluş bölgeleri teklif edilen bütün üniversiteler başlangıçta bölge özelliklerine göre klasik ve teknik üniversite tabirleri, ilk kuruluşları için klasik ve teknik birer fakülte şeklinde algılanması gerekiyordu. Zaman ve imkânların müsaadesi ve ihtiyaçların zaruretiyle ilk kurulan fakültelere yeniler eklenebilir hatta gerekli görüldüğü takdirde çift karakterli üniversitelere dönüştürülebilirdi.⁸⁰

⁷⁷ CCBA, 3/8-32.5351-31.

⁷⁸ CCBA, 3/8-32.5351-31.

⁷⁹ CCBA, 3/8-32.5351-31-32.

⁸⁰ CCBA, 3/8-32.5351-32.

2- Kuruluş Şartları

Bu şartların başında yeni üniversitelerin 4936 sayılı Üniversiteler Kanunu çerçevesinde kurulmaları ve çalışmaları gelmekteydi. Batı üniversitelerinin yüzyıllar boyunca geliştirdikleri prensipleri değerlendiren bu kanun, yeni gelişmelere uyumluydu. Elbette daha da iyileştirilebilir olmakla beraber on yıllık uygulamasında sağlam bir akademik kariyer kurmak, öğretim ve araştırmayı yeni anlayışlarla yürütmek yolunda üniversitelerimize değerli tecrübeler kazandırmıştı.⁸¹

Yeni kurulacak üniversitelerin problemlerini bu ana şart bakımından ele alan komisyon, çeşitli konulardaki düşüncelerini de şu şekilde açıklamaktaydı:⁸²

1-Bir üniversite için en önemli faktörün öğretici- araştırmacı unsur olduğuna şüphe yoktu. Bu unsuru sağlayacak kaynaklarla bunların imkân ve değerleri için şunlar söylenebilirdi:

a) Yabancı profesörler: 1933'den itibaren mevcut üniversitelerimizin kuruluş ve gelişmesinde bir sistem olarak kullanılmış olan yabancı profesörlerden faydalanma metodu, yeni kurulacak üniversiteler için de zaruriydi. Mevcut üniversitelerdeki birçok bilim dalının kurulmasında ve birçok genç öğretim üyesi yetiştirilmesinde yabancı profesörlerin katkıları oldukça fazlaydı. Daha sonra bahsedilecek sebepler nedeniyle uzun bir zaman içinde öğretici-araştırmacı unsuru olan ihtiyacın ülke içerisinden giderilmesi pek mümkün değildi. Eksikliğin yabancı elemanlarla kapanması zorunluydu. Ancak başlangıç itibariyle boş olan birçok yerin bir Türk eleman ile doldurulması amaçlandığına göre yabancı profesör metodunun geçici bir tedbir olduğu da unutulmamalıydı. Raporda tavsiye edildiği üzere yeni kurulan üniversitelerde yabancı öğretim üyeleri istihdam edildi. Erzurum Atatürk Üniversitesi⁸³, ODTÜ'de⁸⁴ ve Ege Üniversitesi'nde⁸⁵ çalıştırılmak üzere birçok yabancı bilim adamı Türkiye'ye getirildi.

⁸¹ CCBA, 3/8-32.5351-32.

⁸² CCBA, 3/8-32.5351-32-33-34-35.

⁸³ Ziraat Fakültesi'ne Fitopatoloji Uzmanı olarak Alman Dr. Hans Bremer, (BCA, 30.18.1.2.152.27.3); Fen-Edebiyat Fakültesi Fizik Kürsüsü'ne Finlandiya uyruklu Prof. Dr. Yrjö Kauko (BCA, 30.18.1.2.153.54.1); Ziraat Fakültesi Toprak Kürsüsü'ne Amerikan uyruklu Prof. Dr. M. D. Weldon (BCA, 30.18.1.2.153.54.2); Alman Filolojisi Bölümü'ne Avusturyalı Dr. Herman Vary (BCA, 30.18.1.2.154.60.7); Fen-Edebiyat Fakültesi İngiliz Filolojisi Bölümü'ne İngiliz Patricia May Stuart (BCA, 30.18.1.2.154.72.18); Fen-Edebiyat Fakültesi İngiliz Filolojisi Bölümü'ne Fransız uyruklu W. Rollet (BCA, 30.18.1.2.154.77.9)

⁸⁴ Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nde çalıştırılmak üzere yurtdışından; İngiliz uyruklu Denis Cecil Hills (BCA, 30.18.1.2.154.69.3); İngiliz uyruklu Douglas Rex Barlow ile Hollandalı Dr. F. Weinreb (BCA, 30.18.1.2.154.65.7)

⁸⁵ Ziraat Fakültesi'ne; Amerikalı Prof. Martha Marie Caldwell'in bir yıl, Alman uyruklu Dr. Heinrich Lübben (BCA, 30.18.1.2.148.6.4); Alman uyruklu Peter Reiss (BCA, 30.18.1.2.148.6.5); Ev Ekonomisi

b) Yeni kurulacak üniversitelerin gerçek taşıyıcısı Türk doçentler olacaktı. Bu nedenle kurulmasına karar verilen bir üniversitenin geleceği, bu doçent tipinin elde bulunmasına veya yetiştirilmesine bağlı olacaktı. Bu durumda, yeni kurulacak üniversitelerin doçentlerini bir plan ve sisteme göre yeniden yetiştirmek gerekiyordu. Bunun için mevcut üniversitelerin doçentleri yetiştirme işinde bir “*seminarium*” (Eğitim Fakültesi) hizmeti vermeleri gerekiyordu. Bir elemenden geçirilip seçilmiş olan adaylar, eldeki plana göre belki bir ihtisas için mevcut üniversitelerin ilgili kürsülerine dağıtılmalıydı. Kürsüler bu adayların doçentlik safhasına kadar yetiştirilmelerini üstlenecekti. 4936 sayılı Üniversiteler Kanunu’nun hükümleri çerçevesinde şimdiye kadar yapılmış olan tecrübelerle göre bir doçent ortalama on yılda⁸⁶ yetişmekteydi. Böylece kurulmasına karar verilen bir kürsünün bir yabancı profesör ve en azından bir Türk doçent ile faaliyete geçebilmesi karar tarihinden ortalama on yıl sonra gerçekleşebilirdi. Yetiştirilmiş asistanlarla işe başlamak bu süreyi birkaç yıl kısaltabilirdi.

c) Mevcut üniversitelerin, yeni kurulacak üniversitelere profesör sağlamak bakımından imkanları yoktu. Mevcut kürsülerin bir kısmında henüz Türk profesör bulunmamakta, pek çoğunda da sadece bir profesör bulunmaktaydı. Profesörlerin halefleri konumunda olan doçentlerin sayıları da yakın gelecekte profesör sayısını artıracak oranda değildi.

d) Yeni kurulacak üniversitelerin öğretici-araştırmacı unsuru için başka bir kaynak olarak da öğretim görevlileri düşünülebilirdi. Ancak bu açıdan da çok iyimser bir tablo yoktu. Öğretim görevlileri, büyük endüstrisi olan ve üniversite dışında araştırma kurumları zengin bir fikir hayatı olan ülkelerde faydalı olabilirdi. Bu faktörlerden mahrum olan Türkiye’de bu elemanlardan faydalanması pek düşünülemezdi. Bu itibarla öğretim görevlilerinden faydalanma noktasında ihtiyatlı davranmak gerekiyordu.

Kürsüsü Profesörlüğü’ne Amerikan uyruklu Prof. Van Sykle Calla (BCA, 30.18.1.2.150.46.19); Agronomi Kürsüsü Profesörlüğü’ne Alman uyruklu Prof. Dr. Hans Baumann (BCA, 30.18.1.2.153.49.10); Uzman kadrosunda çalışacak Fransız MPV Pissot (BCA, 30.18.1.2.151.63.1); İsviçre uyruklu Dr. Licghil Sven Ellerström (BCA, 30.18.1.2.154.80.4); ABD’li Prof. Martha Marie Caldwell (bir yıl) ile Alman uyruklu Prof. Dr. Valentin Horn (5 ay) (BCA, 30.18.1.2.154.61.15); Alman uyruklu Dr. Peter Boker (BCA, 30.18.1.2.154.77.12); Tıp Fakültesi’nde ise Alman uyruklu Dr. Med. Gertraud Mayer (BCA, 30.18.1.2.148.12.10); Fizyoloji Enstitüsü’nde; İsviçreli Prof. Dr. Nathan Scheinfinkel (BCA, 30.18.1.2.148.17.2); Psikiyatri Kürsüsü Profesörlüğü’ne Alman uyruklu Prof. Dr. Johannes Karl Josef Kirchhof Alman Prof Dr. Johannes Karl Jozef Kirchhof 3 Ağustos 1960’te Ege Üniversitesi Tıp Fakültesi’ndeki görevine ilaveten Sinematograf Merkezi’nde de görevlendirildi (BCA, 30.18.1.2.153.38.13) ve ABD’li Uzman Boletha Frojen (BCA, 30.18.1.2.151.77.3)

⁸⁶ 3 yıl doktora, 3 yıl habilitation (Üniversite öğretim görevliliği için liyakat), 2 yıl yurt dışında bilgi ve görgüsünü artırmak ve 2 yıl da muhtemel gecikmeler

2- Açılacak üniversitelerin ve fakültelerin kurulma sırasını her şeyden önce objektif ihtiyaçlar belirlemeliydi. Bu ihtiyaçlardan en önemlilerinden biri öğrenciler için yurt ihtiyacının karşılanabilir olmasıydı. Diğer taraftan iş sahası dar olan ve yakın gelecekte de gelişme gösterme ihtimali az olan bir alanda fazlaca insan yetiştirmek en değerli malzeme olan insanı harcamak olurdu. Örneğin teknik üniversiteler için belli genişlikte bir endüstri ve bayındırlık faaliyeti; fen edebiyat fakülteleri için belli genişlikte bir ortaöğretim ve tıp fakülteleri için belli genişlikte bir sağlık bilinci ve teşkilatı olmalıydı. Bunlar yoksa üniversitelerin bir seçkin olarak yetiştiği gençler işsiz kalır ya da yetişmesine uygun olmayan bir işte çalışmak zorunda kalır ve dolayısıyla da sıkıntılı bir bireye dönüşürdü. Seçkinlerin sıkıntılı olması da bir ülkenin sosyal hayatını tehlikeye düşürürdü. Bu nedenle açılacak üniversite ve fakültelerin kuruluş sıraları; ülkenin iş alanlarını, mevcut kapasiteleri, gelecekte gelişme göstermesi mümkün ve yeni ihtiyaçları yaratma şansları olan alanlar üzerinde sistemli araştırmalar yapılarak belirlenmeliydi.

Üniversite ve fakültelerin açılış sırası kadar kurulacak kürsülerin de sırası önem arz etmekteydi. Önce esas kürsüleri kurmak, diğer kürsülerin bunların içinden organik olarak gelişmesini sağlamak en doğal yol olarak tavsiye edilmekteydi.

3- Kurulma sıra ve zamanı belli olan üniversite veya fakültelerin bina ve öğretim araçları ile ihtiyaçların temin planı yapılmalıydı. Bu planın gerçekleştirilmesi için gerekli tedbirler, kanuni ve idari prosedürler, ödenekler, istimplâklar, projeler ve siparişler gibi hazırlıklar sistemli olarak yapılmalıydı.

4- Son olarak, yeni üniversitelerin kurulduktan sonra başarı ile çalışabilmeleri için gerekli olan tedbirler gözden geçirildiğinde ilk olarak, bu üniversitelerde çalışacak öğretim üyeleri ile yardımcılarının ve gerekli personelin maddi ve manevi bakımdan rahat olması gelmekteydi. Bunun da onlara iyi maaş vermek, medeni bir insan olarak bütün ihtiyaçlarını (konforlu barınma, ilmi atmosfer, eğlence, seyahat vs) karşılayan seviyeli bir hayat standardı garanti etmekle mümkün olurdu. Buna da sadece yeni kurulacak üniversiteler için değil mevcut üniversiteler için ve asistanlık müessesesini yetenekli gençler için çekici bir hale getirmekle başlanmalıydı. Asistanlık müessesesi aynı zamanda ülkede süratle gelişmekte olan serbest piyasanın eleman ihtiyacını karşılamakla sorumlu olan tek müessese olması açısından bu konu önem arz etmekteydi. Çünkü çok daha yüksek ücretlerle yetenekli gençlerin çoğunu serbest iş dünyası kendine çekmekteydi. Bu itibarla bilim yoluna girmeye hevesli idealist

gençlerin cesaretini daha başlangıçta kırmayacak yaşam standartlarını onlara sağlamak hayati önem taşımaktaydı.

Komisyon, raporun son bölümünde yukarıda sıralanan düşüncelerin ana çizgilerini de sıraladı. Buna göre; Yeni üniversite ve fakültelerin kurulmasına objektif ihtiyaç ölçülerine göre karar verilmelidir. Önce esas kürsüleri içine alan dar bir kadro ile işe başlanmalıdır. Lüzumlu hallerde kürsülerin öğretici-araştırmacı unsurlarını bir yere kadar yetiştirmek işi mevcut üniversiteler verilmelidir. Yeni üniversitelerde 4936 sayılı Üniversiteler Kanunu'nun prensiplerine dayanmak ve edinilmiş tecrübelerle göre, gerekiyorsa bütün üniversiteleri kapsayan değişiklikler yapılmalıdır. Akademi mesleği gençler için çekici bir hale getirilmelidir.⁸⁷

⁸⁷ CCBA, 3/8-32.5351-35.

SONUÇ

Millî Mücadele'nin zaferle sonuçlanmasından sonra önemle ele alınan konulardan biri de eğitimdi. Çünkü savaş sonrası Türkiye'sinde hem ilk, orta ve yükseköğretim kurum sayısı hem de buralarda eğitim verecek nitelikli personel sayısı fazla değildi. Diğer taraftan Atatürk'ün de ifade ettiği üzere “*milli kültürümüzün muassır medeniyet seviyesine ulaşmasını*” sağlamak da temel amaçtı. Türkiye'nin her alanda ilerlemesi için önündeki engellerin kaldırılması gerekliydi. Bu nedenle Cumhuriyet'in ilanından sonra ilk, ortaöğretimde ve başta da yükseköğretim alanında önemli yenilikler yapılmaya başlandı. Üniversite Reformu'na kadar geçen sürede özellikle yükseköğretimin kendini yenilemesi beklendi. Ancak yapılanlar beklentileri karşılayamadı. Bu doğrultuda 1933'te Üniversite Reformu yapıldı. Darülfünun kapatılarak, yerine modern anlamda eğitim verecek olan İstanbul Üniversitesi kuruldu. İstanbul Üniversitesi örneğinde Türkiye üç kültür bölgesine ayrılacak ve buralarda yeni ve modern üniversiteler kurulmaya başlanacaktı.

DP'nin iktidara gelmesiyle birlikte kalkınma alanında yeni girişimler yapıldı. Yeni hükümet, bunun Türkiye'de nitelikli bir eğitimin verilmesi ve bu eğitim sonucunda nitelikli elemanların yetiştirilmesiyle mümkün olacağına inanmaktaydı. Bu nedenle politikalarını yükseköğretim alanında yoğunlaştırdı. Mevcut okullar geliştirilirken, yeni okullar açmak için de çalışmalara başlandı.

DP iktidarı süresince birçok yeni üniversite açıldı: 1955'te Trabzon'da Karadeniz Teknik Üniversitesi ve İzmir'de Ege Üniversitesi, 1956'da Ankara'da Ortadoğu Teknik Üniversitesi, 1957'de ise Erzurum'da Atatürk Üniversitesi. Ancak bu üniversitelerin İstanbul ve Ankara üniversitelerinden farklı olması düşünülmekteydi. Yeni açılacak üniversitelere özerklik verilmemesi planlanmaktaydı. Bu doğrultuda 1956'da bir komisyon oluşturularak, açılacak bu üniversitelerin nerede ve hangi şartlarda kurulacağına dair bir rapor hazırlatıldı. Raporda üniversitelerin nitelikleri ve buralarda istihdam edilecek öğretim üyelerinin hangi niteliklerde olması gerektiği de belirlenmişti. Raporun hazırlanmasındaki diğer amaç ise Atatürk inkılâplarına bağlı ve rasyonel düşünebilen yükseköğretim kadrosunun yetiştirilmesiydi. Rapora göre yeni üniversiteler iki farklı tipte kurulacaktı. Birinci tipte bu üniversiteler İstanbul ve Ankara üniversiteleri gibi “klasik” eğitim veren kurumlar örneğine uygun olacaktı. İkinci tipte ise bu iki üniversiteden farklı olmak üzere yeni üniversitelere “teknik” bir nitelik kazandırılacaktı. Hükümetin raporda belirtilen üniversite tipleri hakkındaki komisyon

tavsiyesine uyduğu yeni açılan üniversitelerin ilk kurulan fakültelerinde görölmektedir. Bir teknik üniversite olarak düşünölen KTÜ'nün ilk fakülteleri Tıp, Mühendislik ve Fen fakülteleridir. Klasik üniversite olarak 1955'te kurulan Ege Üniversitesi'nin ilk açılan fakülteleri Tıp, Ziraat, Fen ve Edebiyat fakülteleridir. Hem klasik hem de teknik üniversite olarak açılması planlanan Atatürk Üniversitesi'nin ilk fakülteleri Edebiyat, Fen, Ziraat, Eğitim, Tıp ve İktisat fakülteleridir. Teknik üniversite olarak ODTÜ'nün ilk fakülteleri ise Mimarlık, Mühendislik ve İktisat fakülteleridir.

Türkiye'nin doğu, batı ve kuzeyinde açılacak üniversiteler bu bölgelerin kalkınmasına da katkıda bulunacaktı. Ancak güney bölgelerde bu boşluğu dolduracak bir üniversite mevcut değildi. Raporda üzerinde durulan diğer bir konu da Türkiye'nin güneyinde de üniversitelerin kurulmasıydı. Konya, Samsun, Sivas, Adana, Elâzığ, Diyarbakır ve Antakya'da üniversite kurulmasının önemi raporda belirtilmişti.

Raporda ayrıca yeni üniversitelerden gerekli verimi almak için buralarda çalışacak olan öğretim üyeleri, yardımcıları ve gerekli personelin maddi ve manevi bakımdan rahat olmaları gerekliliği belirtiliyordu. Bundan kasıt iyi bir maaş, ilmi atmosfer, konforlu barınma, eğlence ve seyahat imkânlarının tanınmasıydı.

Komisyon raporu incelendiğinde tavsiyelerin bir kısmını DP iktidarının dikkate aldığı görölmektedir. Yabancı profesörlerin Türkiye'de istihdamı, üniversitelerin klasik ve teknik olmak üzere iki tip şeklinde açılması ve öncelik olarak belirlenen fakültelerin kurulması konusundaki tavsiyeler dikkate alınırken ülkenin güneyinde ihtiyaç duyulan üniversitelerin açılması konusunda herhangi bir adım atılmamıştır. Ancak DP'nin ardından iktidara gelen partiler güney bölgesinde üniversiteler açarak raporda özellikle vurgulanan eksiklik giderilmiştir. Rapor tavsiyesi üzerine bu üniversitelerin açıldığı konusunda elimizde herhangi bir belge olmamakla birlikte güney bölgesinde açılan üniversiteler rapordaki tavsiyelerle paralellik göstermektedir.

KAYNAKÇA

1- Arşivler

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

Cumhurbaşkanlığı Celal Bayar Arşivi (CCBA)

2- Resmi Yayın ve Tutanaklar

Düstur

Resmî Gazete

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi/Tutanak Dergisi

3- Gazeteler

Akşam

Cumhuriyet

Hâkimiyet-i Milliye

Milliyet

Son Posta

Vakit

Vatan

4- Kitaplar

ADEM, Mahmut, **Atatürkçü Düşünce Işığında Eğitim Politikamız**, Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, İstanbul, 2000.

AHMAD, Feroz, AHMAD Bedia Turgay, **Türkiye Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)**, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1976.

AKYÜZ, Yahya, **Türk Eğitim Tarihi**, Pegem Yayınları, Ankara, 2007.

ALBAYRAK, Mustafa, **Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)**, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2004.

Atatürk'ün Bütün Eserleri 1922-1923, XIV, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2007.

Atatürk'ün Maarife Ait Direktifleri, Maarif Matbaası, İstanbul, 1939.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1997.

BAYAR, Celal, **Başvekilim Adnan Menderes**, İstanbul, 1986.

BEİN, Amit, **Osmanlı Uleması ve Türkiye Cumhuriyeti**, (Çev: Bülent Üçpunar), Kitap Yayınevi, İstanbul, 2013.

- CEYLAN, Süleyman, **Demokrat Parti İktidarı Döneminde Üniversite Eğitimi (1950–1960)**, Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Ortaöğretim Sosyal Bilimler Eğitimi Anabilim Dalı Tarih Öğretmenliği Programı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi (Danışman: Dr. Erkan Serçe), Ankara, 2008.
- ERGİN, Muharrem, **Türkiye'nin Bugünkü Meseleleri**, Güryay Matbaacılık, İstanbul, 1975.
- EROĞUL, Cem, **Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi**, İmge Kitabevi, Ankara, 2003.
- KARAL Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi VII, Islahat Fermanı Devri (1861-1876)**, TTK, Ankara, 2003.
- MALCHE, Albert, **İstanbul Üniversitesi Hakkında Rapor**, Devlet Basımevi, İstanbul, 1939.
- Milli Eğitimde 50 Yıl, 1923-1973**, Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara, 1973.
- NEUMARK, Fritz, **Boğaziçine Sığınanlar**, (Çev: Şefik Alp Bahadır), İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Maliye Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 1982.
- SAKAOĞLU, Necdet, **Cumhuriyet Dönemi Eğitim Tarihi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1992.
- SÜKAN, Faruk, **Başbakan Adnan Menderes'in Meclis Konuşmaları**, Kültür Ofset, Ankara, 1991.
- TEKELİ, İlhan, İLKİN, Selim, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999.
- TOKER, Metin, **Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları (1944-1973)**, DP'nin Altın Yılları (1950-1954), Ankara, 1990.
- ÜNAL, Tahsin, **Milli Eğitim Davamız**, Berikan Yayınları, Ankara, 2007.
- YÜCEL, İ. Hakkı, **Türkiye'de Bilim ve Teknoloji Politikaları ve İktisadi Gelişimin Yönü**, Devlet Planlama Teşkilatı, Ankara, 2006.

5- Makaleler

- ASAF, Burhan, “*Üniversite'nin Manası*”, **Kadro**, (Ağustos-1933). s.24-28.
- DEMİRTAŞ, Bahattin, “*Atatürk Döneminde Eğitim Alanında Yaşanan Gelişmeler*”, **Akademik Bakış Dergisi**, I, S.2, 2008, s.155-176.

KARAKÖK, Tunay, “*Menderes Dönemi’nde (1950-1960) Türkiye’de Eğitim*”, **Yükseköğretim ve Bilim Dergisi**, I, S.2, 89-97.

KAYADİBİ, Fahri, “*Atatürk Döneminde Eğitim ve Bilim Alanında Gelişmeler*”, **İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S.13, 2006, , s.1-21

KILIÇ, Ramazan, “*Türkiye’de Yükseköğretimin Kapsamı ve Tarihsel Gelişimi*”, **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S.3, 1999, s.289-310.

KOÇER, H. Ali, “*Türk Eğitim Tarihinde Atatürk’ün Yeri*”, **Atatürk ve Türk Dili ve Edebiyatı, Türk Eğitimi ve Türk Kültürü Konusunda Seçme Yazılar**, (Edit: Doğan Atılğan), Ankara Üniversitesi’nin 60. Kuruluş Yılı Armağanı, Ankara, 2006.

ORAL, Mustafa, “*Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü*”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S.27-28, (Mayıs-Kasım 2001), s.321-333.

SARGIN, Sevil, “*Türkiye’de Üniversitelerin Gelişim Süreci ve Bölgesel Dağılımı*”, **Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, III, S.5,133-150.

UĞUR, Mücteba, “*İlahiyat Fakültesi*”. **TDV İslam Ansiklopedisi**, XXII, (2000) s.71.

6- E-Kaynaklar

<http://yunus.hacettepe.edu.tr/~n.senem/makaleler/ataturk.htm/> (Erişim Tarihi: 03.04.2021)

<https://www.istanbul.edu.tr/tr/content/universitemiz/tarihce> / (Erişim Tarihi: 06.06.2021)

Makalenin Geliş Tarihi: 06.10.2021
Kabul Tarihi: 19.12.2021
Makalenin Türü: Derleme

ÇOK PARTİLİ HAYATA GEÇİŞ DENEYİMİNDE BASIN VE TERAKKİPERVER CUMHURİYET FIRKASI

PRESS AND TERAKKİPERVER CUMHURİYET PARTY IN THE EXPERIENCE OF MULTY-PART TARANSITION

Zeynep Burcu ŞAHİN*

ÖZ

Millî Mücadele Dönemi sonrasında Türkiye, yeni bir döneme girmiş; savaş zamanı göz önünde bulundurulmayan fikir ayrılıkları, kendini göstermeye başlamıştır. Millî Mücadele Dönemi'nde birlikte çalışan askeri ve siyasi önderler, iktisadi, siyasi ve toplumsal değişimin başlaması gereken dönemde, söz konusu konularda fikir ayrılığına düşmüş; bu fikir ayrılıkları, liderler arasındaki şahsi kırgınlıklar ve karşılıklı güvensizlikle beslenerek Türkiye Cumhuriyeti'nin ikinci siyasi partisi olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın doğuşuna zemin hazırlamıştır. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve onu destekleyen muhalif İstanbul basını, Türkiye'de yeni bir döneme geçişin; demokratikleşme ve modernleşme çabalarının sancısını taşımaktadır. Basında görülen ve Takrir-i Sükûn Kanunu ile askıya alınan bu kısa süreli özgürlük ve muhalefet dalgasının incelenmesi, demokrasi tarihimizin doğru okunması açısından önem arz etmektedir. İzleyen dönemde gerçekleştirilen basın özgürlüğü üzerine sınırlamalar ise otoriter ve totaliter rejimlerdeki basın istibdadından farklılık arz eder. Nitekim bu kısıtlamalar, geriye dönüşü savunan düşüncelere ve ilerlemeye yönelik tehditlere karşıdır. Bu çalışmanın konusunu, çok partili sisteme geçiş döneminde muhalif görüşlerin basına yansımaları ve dönemin basınının durumu oluşturmaktadır. Çalışmanın amacı, demokrasinin ilk yıllarında gerçekleşen bu muhalefet ve özgür basın denemesinin Türkiye'de demokrasinin gelişimine olumlu-olumsuz katkılarını irdelemektir.

*Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Gelişim Üniversitesi, Halkla İlişkiler ve Reklamcılık Bölümü, UBF: zbsahin@gelisim.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1870-3073: **Bu makaleye atıfta bulunmak için/To cite this article:** Z. Burcu Şahin, “Çok Partili Hayata Geçiş Deneyiminde Basın ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası”, Atatürk Üniversitesi, **Atatürk Dergisi**, XI, S.2, (Aralık-2021), s.172-204.

Anahtar Kelimeler: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, Basın, Basın Tarihi, Basın Özgürlüğü

ABSTRACT

After the period of national struggle, Turkey entered a new era; Differences of opinion, which were not taken into account during the war, started to show themselves. Military and political leaders who worked together during the period of national struggle had a disagreement on these issues in the period when the economic, political, and social change had begun; These differences of opinion, fed by personal resentments and mutual distrust between the leaders, paved the way for the birth of the Terakkiperver Cumhuriyet Party, the second political party of the Republic of Turkey. The Terakkiperver Cumhuriyet Party and the dissident Istanbul press that supported it stated the transition to a new era in Turkey which bears the pain of democratization and modernization efforts. Examining this short-term wave of freedom and opposition seen in the press and suspended with the Law of Reconciliation is important for the correct reading of our democratic history. The restrictions on the freedom of the press implemented in the following period differ from the tyranny of the press in authoritarian and totalitarian regimes. These restrictions are against any idea that advocates retrogression and any threat to progress. The subject of this study is the reflections of dissenting views on the press during the transition to the multi-party system and the situation of the press of the period. The study aims to shed light on the problems experienced today by looking at the problems experienced in the democratization process in Turkey from the perspective of freedom of the press.

Keywords: Terakkiperver Cumhuriyet Party, Press, Press History, Freedom of Press

GİRİŞ

Şevket Süreyya Aydemir, “*Tek Adam*” adlı eserinde muzaffer olan her ihtilalin peşinden, ihtilalin önder kadrosu içinde bir parçalanma geleceğini ifade eder.¹ Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nın kuruluşuna yol açan olaylar silsilesi de çıkış noktasını tam bu noktadan almaktadır. Millî Mücadele Dönemi’nde birlikte çalışan

¹ Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam (1922-1938)**, III, İstanbul, 2008, s.177.

askeri ve siyasi önderler, iktisadi, siyasi ve toplumsal değişimin başlaması gereken dönemde bu konularda fikir ayrılığına düşmüş ve bu fikir ayrılıkları, liderler arasındaki şahsi kırgınlıklar ve güvensizlikle beslenerek Türkiye Cumhuriyeti'nin ikinci siyasi partisi olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın doğuşuna zemin hazırlamıştır.

Türk Milli Kurtuluş Hareketi'ni salt bir ihtilal, Mustafa Kemal'i ise sadece bu ihtilalin önderi olarak kabul etmek tarihe yönelik eksik bir bakış açısı sunacaktır. Mustafa Kemal, bir ihtilalciden ziyade inkılâpçıdır.² Türkiye Cumhuriyeti'nin ve Türk basınının demokrasiyle ilk imtihanı da bu inkılâpların oluşturulma ve yerleştirilme çabasında ortaya çıkmıştır. Bu dönemde inkılâplara karşı gösterilen tepki, çok farklı nedenlerle açıklanabilir. Örneğin Aydın, inkılâplara karşı özellikle basında meydana gelen bu direnişin, 1930'lara kadar devam eden reformların önemli bir çoğunluğunun üretim ilişkilerini halkın yararına değiştirecek bir yapıda olmamasıyla açıklamaktadır.³ Diğer yandan geleneksel toplum yapısı, dini inançlar ve tek parti rejimine karşı duyulan korku ve güvensizlik de bu sebepler arasında sayılabilir.

Bernard Lewis, Millî Mücadele Dönemi sonrası Türkiye için şu ifadelere yer vermektedir: *“Türkiye’de bağımsızlık başarısı bir son değil, ancak bir başlangıç olarak görüldü; nadir ve kıymetli bir şey, yani özgürlük için yeni bir araştırmanın başlangıç noktası”*.⁴ Bu araştırma; ekonomik, sosyal ve siyasi anlamda bir değişim ve dönüşüm sürecini kapsıyordu ve bir bakıma Türk milletinin önemli ölçüde birlik içinde hareket ettiği Millî Mücadele Dönemi'nden oldukça farklıydı. Birçok hususta fikir birliğine varılamıyordu. Özellikle Hilafet konusundaki tartışmalar ise Cumhuriyet ile kazanılan edinimlerin yok olması tehdidini içinde barındırıyordu. *“Demokratik kuruluşlar bunları kabul edecek ve işletecek insanlar arasında daha kolay var olma şansı bulur ve bu istek belirli bir düzeyde ekonomik, sosyal ve siyasi gelişim düzeyine ulaşmayı gerektirir. Bu açıdan ülkenin ekonomik gelişimi ve etkin ve verimli bir girişimci sınıfın ortaya çıkması büyük önem taşır”*.⁵ Demokrasinin gelişmesi ile ekonomik büyüme arasında doğru orantı kuran Samuael Huntington da bu durumu ekonomik büyümenin; yüksek seviyede şehirleşme, daha iyi eğitim, meslek yapısında ciddi bir değişim, fakirlikte ve köylülükte düşüş ve orta sınıfın, kentli çalışan sınıfın gelişmesiyle mümkün olduğu düşüncesiyle

² Ş. S. Aydemir, **Tek Adam**, s.179.

³ Ayhan Aydın, *“Cumhuriyet Döneminde Serbest Cumhuriyet Fırkası Deneyimi, Ortaya Çıkış Sebepleri, Kurucusu, Nizamnamesi, Kapanması ve Basınla İlişkileri”*, **Marmara İletişim Dergisi**, VIII, S.8, (Ekim-1994), s.261.

⁴ Bernard Lewis, **Demokrasinin Türkiye Serüveni**, İstanbul, 2020, s.48.

⁵ B. Lewis, **Demokrasinin Türkiye Serüveni**, s.30.

bağdaştırmaktadır.⁶ Bir diğer deyişle demokrasi, sadece kanunlarla ve serbest seçimlerle oluşturulmaz; ona inanan onu uygulayabilecek, temel değerlerini benimsemiş bir kitle gerektirir. Bununla birlikte yüzyıllarca saltanatla yönetilmiş ve Millî Mücadele Dönemi sonrası savaştan çıkmış Türk toplumu, saydığımız bu özelliklerin önemli bir bölümünü taşımamaktadır. Ş. Süreyya Aydemir, bir yandan Saltanat ve Hilafet'in taze anılarını taşıyan bir yandan da liberal bir demokrasinin tartışıldığı Türkiye'nin o dönemdeki toplumsal ve ekonomik şartlarını şöyle anlatmaktadır: “*Dünyanın en eski medeniyetlerine beşik olan Türk topraklarında genellikle toplum hayatı, bir ilkçağ ikelliği içindeydi. Türk milleti perişanlığın, fakirliğin, çaresizliğin en ilkel düzeylerinde yaşıyordu. Halk cahildi, bakımsızdı, sefildi. Memleket yolsuz, işsiz, asayişsiz bir düzensizlik içinde bunalıyordu. ... Hulasa, o günlerde yeni Türkiye, sosyal ve ekonomik yapısı bakımından eski, kağnımuş bir kalıntıdan ibaretti. Bu kalıntının temizlenmesi, topyekûn değişmesi ve çağın isteklerine, çağın akımlarına göre yeniden düzenlenmesi lazımdı*”.⁷

Diğer yandan, o dönemde büyük ölçüde yorgun, yoksul ve eğitimsiz olan Türk halkı, aynı zamanda içinde büyük bir bağımsızlık mücadelesi vermiş ve kazanmış olmanın haklı gururunu ve geleceğe dair umudunu da barındırmaktaydı. Hem halk hem de basın, yeni tanıştığı bu rejimin beraberinde getireceğini düşündüğü özgürlüklere hevesle yaklaşıyordu.

Türk halkı için en uygun rejimin Cumhuriyet olduğunu ifade eden Mustafa Kemal'in, bu ilk dönemde, demokrasinin büyüüp gelişebileceği bir alan için öncelikle toplumun yapısında köklü değişiklikler öngören uzun süreli bir inkılâp dönemi planladığı anlaşılmaktadır. Demokratik rejimlerde muhalefet, seçilmiş iktidara yönelik bir denetim mekanizması işlevi görür. Bir bakıma, gücün sınırsız ve keyfi kullanımı bu yolla engellenir. Basın ise bir yandan halka iktidarın tasarruflarına ilişkin haber, bilgi ve düşünceleri aktarırken, diğer yandan halkın iktidarın eylemlerine ve/veya eylemsizliğine ilişkin düşüncelerini ve tepkilerini iktidara aktarır. Ancak özgürlükleri ve çoğulcu görüşü ön plana alan bu yapı, savaş sonrası bir dönemde, çoğunluğu Saltanat'a ve Hilafet'e bağlı geleneksel ve yoksul Türk toplumunda modernleşme, ekonomik kalkınma ve siyasi dönüşümün gerektirebileceği hızlı ve kesin uygulamalar için uygun zemini sunmayabilir. Nitekim Mustafa Kemal'in de çok partili sisteme geçiş ve tarafsız bir Cumhurbaşkanı taleplerine cevabı; “*Buna şüphe yok ama iş Cumhuriyet' in ilanı ile*

⁶ Samuel Huntington, **Medeniyetler Çatışması**, İstanbul, 2014, s.173.

⁷ Ş. S. Aydemir, **Tek Adam**, s.197.

*bitmemiştir. Dünya medeniyet âlemine katılmak için de geçici bir süre muhalif bir cephe yaratılmaması gerekmektedir” şeklindedir.*⁸

Yeni Türkiye, bir yandan dış politika sorunları ve ekonomik sorunlarla mücadele ederken diğer yandan kendi içinde bir ikilik yaşamaktadır. Meclis’teki muhalif görüşler arasında meydana gelen çatışmanın, inkılâp yanlılarıyla inkılâp karşıtları -veya bir başka deyişle mevcut toplum yapısıyla demokrasiye tam geçişin sağlanması gerektiğini düşünenler- arasında olduğu söylenebilir. Bu seçimi belirleyen hususların başında ise Hilafet’in durumu, Cumhuriyet’in ilanı, Cumhurbaşkanı’nın siyasi konumu gibi Mustafa Kemal’in kararlı adımlar attığı noktalar yer almaktadır. Dönemin sivil-aydın kesimini oluşturan basın da bu tartışmalar arasında gerek fikirleri gerekse Meclis’ten aktarımlarıyla yer almıştır.

1920-1923 yılları arasında faaliyet gösteren I. TBMM, birbirinden farklı siyasi görüşlere sahip milletvekillerinden oluşmasına rağmen, bu durum Meclis’in bütünlüğüne zarar vermemiş; söz konusu dönemin öncelikleri göz önünde bulundurularak fırkacılıktan uzak durulmuştur.⁹ Lozan Antlaşması’nın imzalanması ve savaşın resmen sonlanmasıyla farklı bir döneme geçilmiş; bu yeni dönemde, ihtilalin önde gelen isimleri arasında İstanbul basınında yansıttığı bir kuşku ve güvensizlik havası esmeye başlamıştır. İnkılâplara hazırlanan Mustafa Kemal, inkılâplara ilişkin görüşlerini paylaşmayan/paylaşmadığını düşündüğü dava arkadaşlarından uzaklaşmış, bu hususta önünde engel oluşturacağını düşündüğü herkese kuşkuyla yaklaşmıştır.

Meclis’te oluşan II. Grup, iktidar savaşından ziyade bu kuşku ve güvensizlik havasının eseridir. Ülkenin idari rejiminin belirlenmesi, Saltanat ve Hilafet’in durumu gibi en temel konularda ortaya çıkan bu ikilik ve karşılıklı güvensizlik hali, kanımızca Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nın doğuşunu hazırlayan esas nedenleri ve basının söz konusu muhalefet partisine olan desteğinin de temelini oluşturmaktadır.

Her ne kadar başarısızlıkla sonuçlanan bir deneyim gibi görünse de bu dönem, Cumhuriyet tarihimiz açısından, daha en başından kendiliğinden oluşan bir muhalefet olarak yaklaşık 100 yıllık demokrasi deneyimimizde başladığımız ve ulaştığımız noktayı anlamak adına incelemeye değer veriler sunmaktadır. Bu anlamda, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nı inkılâplara karşı bir gerici eylem ya da iktidar savaşı olarak değerlendirmekten ziyade; Türkiye’de iktidarın, muhalefetle ve basınla

⁸ Mehmet Özalper, “Bir Muhalefet Partisinin İlgası”, **Anemon, Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, II, S.1, (Haziran-2014), s.118.

⁹ Tekin Demiraslan, Bengül Salman Bolat, “1923 Seçimleri ve Basın” **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, I, S.36, (Haziran-2014), s.140.

demokratik ortamda ilk karşılaşması olarak görmek daha makul bir yaklaşım sunabilecektir.

Bu çalışmanın konusunu, çok partili sisteme geçiş döneminde muhalif görüşlerin basına yansımaları ve dönemin basınının durumu oluşturmaktadır. Çalışmanın amacı, demokrasinin ilk yıllarında gerçekleşen bu muhalefet ve özgür basın denemesinin Türkiye’de demokrasinin gelişimine olumlu-olumsuz katkılarını irdelemektir.

A- İSTANBUL BASININDA MUHALEFET DÖNEMİ: MUSTAFA KEMAL’İN BATI ANADOLU GEZİSİ- İZMİT BASIN TOPLANTISI VE DİĞER GELİŞMELER

Mustafa Kemal, Batı Anadolu Gezisi’ne 14 Ocak 1923’te başlamış ve 20 Şubat 1923’te tekrar Ankara’ya dönmüştür. Saltanat’ın kaldırılması ve Hilafet’in etkisizleştirilmesinin halk üzerindeki etkilerini gözlemlemek¹⁰ ve bir bakıma muhalif görüşlerin ağırlığını tartmak için çıktığı Batı Anadolu Gezisi’nin tarihe düşen önemli bir izdüşümünü de 16-17 Ocak 1923’te gerçekleştirdiği İzmit Basın Toplantısı oluşturmaktadır. Bu, bir bakıma Mustafa Kemal’in İstanbul basınına inkılâpların tarafına çekme çabasıdır. Mustafa Kemal, Nutuk’ta bu gezinin sebeplerini şöyle sıralamaktadır;¹¹

1- Saltanat’ın kaldırılması ve Hilafet’in etkisizleştirilmesi sonrasında halkın düşüncelerini ve içinde bulunduğu ruhsal durumu gözlemlemek,

2- Yeni bir fırkanın kurulması hakkında halkla görüş alışverişinde bulunmak,

3- Ordunun durumunu yakında gözlemlemek.

Mustafa Kemal’in bu toplantıda dönemin tartışmalı konuları olan Hilafet’in durumu, yeni kurulacak parti ve inkılâplar hakkında geniş bilgi verdiği, gazetecileri soru sormaya teşvik ettiği ve yöneltilen bütün sorulara ayrıntılı cevaplar verdiği görülmektedir. Basın heyeti ise “*Tevhid-i Efkâr*” Başyazarı Velid Ebüzziya, “*Vakit*” Başyazarı Ahmed Emin, “*Akşam*” Başyazarı Falih Rıfkı, “*İleri*” Başyazarı Suphi Nuri, “*Tanin*” Başyazarı İsmail Müştak’tan oluşmaktaydı.¹² Uzun saatler süren bu toplantının gazeteciler üzerinde kısa dönemde de olsa olumlu ve büyük bir etkisi olduğu sonraki dönemlerde muhalif yazılarıyla öne çıkacak hatta İstiklal Mahkemeleri’nde

¹⁰ Osman Akandere, “*Atatürk’ün İzmit Basın Toplantısı (16-17 Ocak 1923) ve Bu Toplantıda Verilen Önemli Kararlar*”, *Selçuk İletişim*, II, S.1, (Mayıs-2014), s.124.

¹¹ *Nutuk*, İstanbul, 2020, s.574.

¹² Nevin Yurtsever Ateş, *Türkiye Cumhuriyeti’nin Kuruluşu ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, İstanbul, 1998, s.61.

yargılanacak olan Ahmet Emin'in şu sözlerinden de anlaşılmaktadır: “*O akşamın konuşması, gece üç buçuğa kadar devam etti. Geniş salonda hep bir arada yapılan yataklarımıza yorgun bir halde uzandık fakat ilk şahitleri olduğumuz tarihi inkılâp hazırlıkları o kadar mühimdi ki uzun zaman gözlerimizi kapayamadık, münakaşa devam etti. Bunlar belli ediyordu ki Mustafa Kemal Paşa hedefine varmıştı. Hepimizin tereddütlerini gidermiş, konunun manasını kavramamızı ve büyük tarihi inkılâbı benimsememizi sağlamıştı*”.¹³

Bununla birlikte, İzmit Basın Toplantısı'nın muhalif basın üzerinde uzun dönemli olumlu bir etkisi olduğundan bahsetmek zordur. Nitekim toplantıyı izleyen günlerde verilen radikal kararlar, önce Meclis'te sonrasına ise basında tartışmalara ve ikiliğe neden olmuştur.

Mustafa Kemal, 1 Mart 1922'de Meclis'teki konuşmasında Türk İnkılâbı'nda ve demokratikleşme sürecinde basının ifa etmesini beklediği görevi şöyle ifade etmektedir: “*Basın milletin müşterek sesidir. Bir milleti aydınlatma ve doğru yolu göstermede, milletin muhtaç olduğu gıdayı vermekte, özetle bir milletin saadet hedefi olan müşterek istikamete yürümesini teminde basın başlı başına bir kuvvet, bir mektep bir rehberdir*”.¹⁴

Bu noktada, her ne kadar basının “*milletin müşterek sesi*” olduğu ifade edilmiş olsa da basından beklenen görevin halkın sesi olmaktan ziyade inkılâpların ve yeni ideolojinin sesi olarak halkı bu doğrultuda eğitmek olduğu görülmektedir. 5 Şubat 1924'te gazetecilerle İzmir buluşmasında da ifade ettiği üzere, basının, Cumhuriyet'in bir kazanımı olan basın özgürlüğünü Cumhuriyet lehine kullanmasını ve “*Türk basınının cumhuriyetin etrafında çelikten bir kale örmesini*”¹⁵ bekliyordu.

1922 ve 1923 yıllarının Türk basınının, özellikle muhalif kalemler için hareketli geçtiği söylenebilir. 4 Ekim 1923 tarihine kadar İstanbul işgal altında olduğu için Hükümet'in basın üzerinde bir yaptırım gücü bulunmamaktaydı.¹⁶ Basın, Millî Mücadele Dönemi'nin ardından, yeni ve onlara göre beklenmedik gelişmeler karşısında eleştiri ve yorumlarını iktidara yöneltmek için uygun şartlara sahipti.

Bu dönemde, İstanbul basınının düşüncelerini özgürce ifade ettikleri ve büyük ölçüde herhangi bir sansür girişimine maruz kalmadan iktidara yönelik eleştiriler

¹³ Ahmet Emin Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim (1922-1971)*, II, İstanbul, 1997, s.826.

¹⁴ Mustafa Yılmaz, Yasemin Doğaner, *Cumhuriyet Döneminde Sansür (1923-1973)*, Ankara, 2007, s.7.

¹⁵ Mustafa Temel, “*Türkiye’de Basın-İktidar İlişkileri Çerçevesinde İslamofobik Söylem*”, *Medya ve Din Araştırmaları Dergisi*, III, S.1, (Haziran-2020), s.418.

¹⁶ Nurettin Güz, “*Cumhuriyet’in İlanına Basının Bakışı*”, *Selçuk İletişim*, I, S.1, (Temmuz-1999), s.3.

getirdikleri görülmektedir. Gazeteciler, her konuda yazdılar ve iktidara her türlü eleştiriyi yönlendirebildiler. Ancak özellikle Halifelik konusu, Cumhuriyet rejimine yönelik bir tehdit barındırıyordu.

1 Kasım 1922’de Saltanat’ın kaldırılması ve onu takiben yeni rejimin ne olacağı tartışmaları, Hilafet’in durumu ve Millî Mücadele Dönemi’nde Mustafa Kemal ile hareket eden Paşa’ların muhalif görüşleri, basındaki bu tartışmayı körüklemiş; Cumhuriyet’in ilanı ile birlikte de muhalefetin önce tırmandığı sonrasında ise Takrir-i Sükûn Kanunu ile son bulduğu bir dönem başlatmıştır.

Siyasi rejimle ilgili tartışmalar 1923 Eylül’ünde başlar.¹⁷ Basın, genel olarak Cumhuriyet’in ilanına olumlu bakmakta ancak uygulamaya yönelik endişelerini ve eleştirilerini dile getirmektedir. Ahmet Emin, bir yazısında Cumhurbaşkanlığı Makamı’nı işgale eden kişinin Meclis ve Parti Başkanlığı görevinden ayrılması gerektiğini ifade eder.¹⁸ Aynı görüş, daha önce Cumhuriyet’in ilanına şiddetle karşı çıkan Velid Ebüzziyya tarafından da öne sürülür.¹⁹ Cumhuriyet’in ilanı ile birlikte de basın kendi içinde farklı kategorilere ayrılmaya başlar; savunular, karşı olanlar, Cumhuriyet’i savunmakla beraber iktidarın tasarruflarına ilişkin eleştirilerle Cumhuriyet’in gerçek manasına kavuşamadığını öne süren görüşler...

Hüseyin Cahit ve Ahmet Emin, Cumhuriyet’in ilanına olumlu baktıklarını belirtirken, tartışmayı Cumhuriyet kavramının anlamına ve muhteviyatına yoğunlaştırmışlardır. Bir diğer deyişle, eleştirdikleri Cumhuriyet’in ilanı değil; iktidarın hangi rejim adı altında gerçekleştirilirse gerçekleştirilsin aynı kaldığını düşündükleri uygulamaları ve tasarruflarıdır.

Hüseyin Cahit, “*Yaşasın Cumhuriyet*” başlıklı yazısında Cumhuriyet’in ilan edilmiş biçimine yönelik eleştirilerini şöyle sıralamıştır: “*Esas itibariyle mevcut olan Cumhuriyet’in yalnız tarz-ı ilan ve tesbiti biraz garib olduğunu da söylemek borcumuzdur. Bunda tabir-i amiyanesiyle sık boğaza getirilmiş gibi bir hal var. Bir taraftan Teşkilat-ı Esasiye mutasavvur tadilatın henüz proje halinde olduğu, binaenaleyh bunlara bir şekl-i mahsus verilmeden hakkında idare-i kelama pek mahal görülmediği, daha fırkada müzakere edileceği, şöyle olacağı, böyle olacağı söylenip dururken diğer taraftan birden, birkaç saat içinde Kanun-i Esası tadilatı yapıp laverilmesi en munis tabir ile gayr-i tabi bir harekettir. Kanun olunan noktalarda*

¹⁷ N. Güz, “*Cumhuriyet’in İlanına Basının Bakışı*”, s.6.

¹⁸ **Vatan**, 5 Ekim 1923.

¹⁹ **Tevhid-i Efkâr**, 20 Ekim 1923.

*pek az itiraz mutasavvur olduğu, itiraz olsa bile kolaylıkla izale edilebileceği halde neden böyle türlü türlü yolları tercih etmeli! İşte bizi endişeye düşüren nokta budur”.*²⁰

15 Kasım 1923 tarihli yazısı yine Hükümet’e yönelik ağır eleştiriler içermekte ve kendisine yönlendirilen eleştirileri cevaplamaktadır.²¹

“Siyasi fırkalar ve devlet adamları ekseriya en büyük kendi kabiliyetsiz taraftarlarından, akılsız dostlarından zarar görürler. Uzun müddetten beri tekrar edilen bu hakikatin meseleleri son günlerde pek göze çarpacak surette tekrar etti. Ankara’yı gözden düşürmek için propaganda yapmaları emredilse idi bunlar tuttıkları tarz-ı müdafaa ve hücumdan daha münasebetini bulamazlardı. Bu beceriksiz tarz-ı hareketin en son halini Akşam refikamıza evvelki gün Ankara’dan gönderilmiş yazılarda buluyoruz. Bunlar Şekl-i Hükümet hakkında halkın fikrine pek yanlış endişeler ilga edecek ve Cumhuriyet menkaatını ihlal eyleyecek bir mahiyeti haiz olmasalardı bir mu’tâd (alışılmış) sükût ile geçiştirirdik. Fakat bu kadar fedakarlıkla elde edilen Hakimiyyet-i Milliye’nin hallinden muhafazası ve takviyesi namına bu münasebetsiz sözlerin uyandırabileceği fena tesirleri izale etmek bir vecibedir.

Deniliyor ki: ‘En eski Cumhuriyetçi olduğunu söylemekle iftihar edenler şeriat ve hanedan müdafaalığına çıkıyor. Cumhuriyet fikrine en büyük ihanet budur.’

Bunlar güya bize tariz olacak! Hâlbuki bize atılmak istenen taş zavallı Şekl-i Hükümet’e düşüyor da farkına bile varılmıyor. Doğrusu Halk Fırkası’nu bu kadar fena surette müdafaa edilir görmek hayretimizi mucip olduğu kadar teessürümüz de davet ediyor.”

Hüseyin Cahit, 9 Kasım 1923 tarihli yazısında ise eleştirilerini açık bir biçimde Mustafa Kemal’e yönlendirir; *“Diktatörlükten korkuyoruz, diktatörlüğe doğru yürünmekte olunmasından korkuyoruz”* ifadeleri²² baskıcı bir *“tek adam”* rejimine yönelik endişelerini ifade etmektedir.

“Tevhid-i Efkâr”, Cumhuriyet’in ilanını “Ankara’da verilen kararlarla tevfikânî şekl-i hükümet Cumhuriyet oluverdi” başlığıyla duyurmuştur.²³ İlerleyen günlerde, onda da benzer eleştiriler dile getirilir.²⁴ Nitekim Velid Ebüzziya’nın Cumhuriyet’in ilanına ilişkin *“Efendiler devletin adını taktınız işleri düzeltebilecek misiniz”* başlıklı yazısı o

²⁰ Tanin, 31 Ekim 1923.

²¹ Tanin, 15 Kasım 1923.

²² Tanin, 9 Kasım 1923.

²³ Tevhid-i Efkâr, 30 Ekim 1923.

²⁴ Tevhid-i Efkâr, 31 Ekim 1923.

dönemin en ağır yazılarından biridir.²⁵ Söz konusu yazılarda ortak nokta ise aceleyle, tartışılmadan adı konulduğu öne sürülen rejimin Hükümet'in uygulamalarında gerçek anlamını bulmadığı ve Hükümetin mevcut sorunlara çözüm üretemediği şeklindedir.

“İkdam” ise daha ılımlı bir yaklaşım sergiler. Haberi “Cumhuriyet'in ilanı her tarafta büyük tezahürat ile tes'id (kutlama) edildi” başlığıyla duyurur ve “Cumhuriyet Hükümeti Hakkında Ankara Gazetelerinin Neşriyatı” başlıklı bir haberle Ankara Basını'nın konuya ilişkin haberlerine de yer verir.²⁶ 31 Ekim 1923 tarihinde ise İstanbul'da gerçekleşen kutlamaları “Dün gece de şehrimizde muazzam fener alayları ve nümayişler icra edilmiştir. Bu münasebetle bilumum cami- şerife minareleri ve devir-i resmiye tenvir edilmiştir. Halk semt semt toplanmış ‘Yaşasın Cumhuriyet’ avazeleri ayyuka çıkmış, herkes elinden geldiği kadar bu mesut hadiseyi tesit etmiştir...” sözleriyle ifade etmiştir.²⁷

Bu dönemde basın, Meclis'teki gelişmeleri de takip etmekte ve yorumlamaktadır. Rauf Bey'in basına verdiği mülakat sonrası Meclis'teki görüşmeleri “İkdam”, “Fırkanın Heyecanlı bir Celsesi” başlığı ile vermiş; dört saat süren konuşmasında Rauf Bey'in Cumhuriyet yanlısı olduğunu ve sözlerinin yanlış anlaşıldığını ifade ettiğini belirtmiştir.²⁸ “Tanin” gazetesinin Münir Müeyyed imzalı “Bir Fırka Meselesinden Ziyade Şahıslar Meselesi” başlıklı yazısında, tartışmaların ideolojik farklılardan ziyade şahıslar arasındaki çatışmadan kaynaklandığı görüşü ifade edilmiş; Rauf Bey'in İsmet Paşa'ya ithafen söylediği “Bana fırka mı teşekkül ettirmek istiyorsunuz. Fakat memleketin vaziyeti buna müsaid değildir. Fırkadan çekilmek arzusunda değilim” sözlerine yer verilmiştir.²⁹ Kasım 1923'te yine “Tanin”de çıkan bir yazının başlığı da -Rauf Bey Müzakerattan Mağlub Değil Galib Olarak Çıkmıştır- gazetesinin muhalif düşünce yapısını ortaya koymaktadır. Gazeteciler, Meclis'teki gelişmeleri takip etmekte ve özellikle Hilafet Makamı'nın geleceği hakkında görüşlerini ifade etmektedirler. Tartışmaların bir noktada, Millî Mücadele'nin önder kadrosunda yer alan Rauf Bey, Kazım Karabekir gibi isimleri de referans alarak devam ettirildiği görülmektedir. Bu da bir bakıma yani doğacak muhalif fırkanın ilk işaretlerini oluşturmaktadır.

²⁵ Tülay Alim Baran, “Cumhuriyet'in İlanına Tepkiler ve Yorumlar”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, XV, S.55, (Temmuz-1999), s.639.

²⁶ **İkdam**, 1 Kasım 1923.

²⁷ **İkdam**, 31 Ekim 1923.

²⁸ **İkdam**, 24 Kasım 1923.

²⁹ **Tanin**, 25 Kasım 1923.

Bu dönemin ilginç bir diğer gelişmesi ise dönemin Matbuat Umum Müdürü Zekeriya Sertel aracılığıyla gerçekleşir. 9 Kasım 1923'te “*Vatan*”da basında sansür uygulamasının başlayacağına ilişkin bir haber yayınlanır.³⁰ Bunun üzerine Zekeriya Sertel Anadolu Ajansı aracılığıyla bir açıklama yaparak haberi yalanlar ve Hükümet'in basın özgürlüğüne saygılı olduğunu ifade eder.³¹ Ertesi gün, İçişleri Bakanlığı'ndan uyarı alan Sertel istifa eder. Hükümet bir yandan basınla arasını iyi tutmaya çalışırken bir yandan da muhalif görüşlerin ifade edilmesinden ve inkılaplar için gerekli zeminin sağlanamamasından endişe duymaktadır. Sertel'in istifası, Hükümet'in basının muhalif yazılarına bakış açısını gösteren ilk tepkilerden biridir.

1- İstanbul İstiklal Mahkemesi: Aralık 1923

Bu sırada, Hilafet tartışmaları da büyümektedir. İstanbul Barosu Başkanı Lütfi Fikri, 10 Kasım 1923'te gazetelere bir mektup yazdı ve Hilafet'in kalkmaması görüşünü savundu. Mektubu yayınlayan “*Tanin*” gazetesi ertesi gün Hüseyin Cahit'in başyazısında da şu ifadelerle yer vermekteydi: “*Hilafet bizden giderse, beş on milyonluk Türkiye Devleti'nin İslam Alemi içinde hiçbir önemi kalmayacaktır. Avrupa siyaseti gözünde de en küçük ve değersiz bir Hükümet yerine düşeceğimizi anlayabilmek için büyük bir dirayete lüzum yoktur. Milliyetperverlik bu mudur? Gerçek milliyet hissini kalbinde duyan her Türk, Hilafet Makamı'na dört elle sarılmak mecburiyetindedir*”.³²

5 Aralık 1923'te “*İkdam*”, İngiltere Cemiyet-i İslamiye Reisi Ağa Han ve Emir Ali tarafından Mustafa Kemal'e gönderilen mektubu “*Hilafet kurumunun Türkiye'de kalmasının bütün İslam Âlemi tarafından arzulandığını ve kurumun Cumhuriyet'e zarar vermediği müddetçe yaşatılması gerektiği*” yorumuyla yayınladı.³³ Mektup, “*Tanin*” ve “*Tevhid-i Efkâr*” tarafından da yayınlandı.³⁴ 8 Aralık'ta Meclis'te tartışıldı ve İsmet Paşa'nın direktifiyle mektubu yayınlayan gazetelerin İstiklal Mahkemeleri'nde yargılanmasına karar verildi.³⁵ Bunun üzerine oluşturulan İstiklal Mahkemesi, İstanbul'a gönderilerek Hüseyin Cahit, Ahmet Emin ve Velid Ebüzziya, Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nun 1. maddesine muhalefetle itham edildi.³⁶ Cumhuriyet'in basın

³⁰ *Vatan*, 9 Kasım 1923.

³¹ N. Güz, “*Cumhuriyet'in İlanına Basının Bakışı*”, s.10

³² Hıfzı Topuz, *II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi*, İstanbul, 2003, s.144.

³³ *İkdam*, 5 Aralık 1923, *Tanin*, 5 Aralık 1923.

³⁴ *Tanin*, 5 Aralık 1923, *Tevhid-i Efkâr*, 6 Aralık 1923.

³⁵ Gamze Yaylagül, “*Halifeliğin Kaldırılmasının Hindistan Müslümanlarına ve Türk Basınına Yansımaları*”, *Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, IV, S.1, (Haziran-2020), s.107.

³⁶ Resul Babaoğlu, “*Nutuk ve Hatıralar Ekseninde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası Olayı ve Süreci*”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, XI, S.22, (Kasım-2014), s.76.

karşısındaki ilk zorlu sınavıydı bu.³⁷ Gazeteciler, 11 Aralık 1923'te yargılandı; fakat herhangi bir cezai yaptırımla karşılaşmadılar. Nitekim yargılama, cezalandırma amacından ziyade köklü değişikliğe gidilen bu dönemde gazetecilere bir nevi “gözdağı” niteliği taşıyordu.³⁸

Beraat kararının ardından, İstiklal Mahkemesi Başkanı İhsan Topçu'nun aracılığıyla, 3 Şubat 1924'te Mustafa Kemal gazetecilerle bu kez İzmir'de buluştu.³⁹ Bu toplantıya, “*Tevhid-i Efkâr*” gazetesinin başyazarı Velid Ebüzziyya davet edilmedi. Nitekim Gazi Mustafa Kemal, Velid Ebüzziyya'nın sabit ve geri fikirleri dolayısıyla onunla münakaşalarda bulunmaktan bir netice çıkmayacağı kanaatindeydi.⁴⁰ İzmir buluşması, Takrir-i Sükûn Kanunu öncesi son uyarıydı ve bir kez daha basına tanınan hoşgörünün ve özgürlüğün sınırlarına ve Türkiye Cumhuriyeti'nin önceliklerine işaret ediyordu. Ancak bu uzlaşma çabası da sonuçsuz kaldı. Muhalif basın, Hilafet üzerine yazılar yazmaya devam etti. İstanbul basınından beklediği desteği bulamayan ve basının gücünün farkında olan Gazi Mustafa Kemal, bu kez de basınla yine basın aracılığıyla mücadele etmeyi tercih etti. Yunus Nadi Bey'e destek vererek 7 Mart 1924'te “*Cumhuriyet*” gazetesini yayınlattı.⁴¹ Tartışmalar bir süre de gazeteciler arasında kalem kavgası şeklinde devam etti, farklı fikirlerin çarpıştığı bir nevi özgür bir alan oluştu. Bir bakıma, doğuşundan itibaren sansürle mücadele eden ve iktidarların sesi haline getirilen Türk basını, bu yeni dönemde muhalefet hakkını sonuna kadar kullanmak ve halkın sesi olarak demokrasideki yerini almak için bir kez daha mücadele vermekteydi.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, söz konusu gelişmelerin yaşandığı dönem ve şartlarda, temelini ve gücünü bu farklı ideolojilerin iktidara karşı alternatif arayışından alarak kurulmuştur. Kuruluşundan kapatıldığı süreye kadar ise sadece kurucularının ideolojisini değil, toplumda yer alan bütün muhalif düşüncelerin sorumluluğunu taşıyacak ve onlara sığınmak oluşturacaktı.

B- TERAKKİPERVER CUMHURİYET FIRKASI VE MUHALİF BASIN

1- Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Kuruluşu

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açıldığı ilk aylardan itibaren Mustafa Kemal'e karşı oluşan ve II. Grup olarak bilinen muhalefet hareketi, 28 Haziran 1923 tarihinde

³⁷ Ümit Alan, *Saraydan Saraya Türkiye'de Gazetecilik Masalı*, İstanbul, 2016, s.33.

³⁸ Aytekin Ersal, “*Tevhid-i Efkâr Gazetesi Başyazarı Ebüzziyya'yı Şark İstiklâl Mahkemesine Götüren Süreç*”, *Bellekten*, LXXXIII, S.296, (Nisan-2019), s.336.

³⁹ H. Topuz, *II. Mahmut'tan Holdinglere...*, s.146.

⁴⁰ Emin Karaca, *Türk Basınında Kalem Kavgaları*, İstanbul, 2008, s.57.

⁴¹ E. Karaca, *Türk Basınında...*, s.58.

yapılan milletvekili seçimlerinde tasfiye edilmiş; 11 Ağustos 1923'te II. Meclis açılmıştır.⁴² Falih Rıfki'nin yeni Meclis'e yönelik şu tasviri, daha sonra gerçekleşecek olayları açıklar niteliktedir: *“Yeni seçimlerde I. Meclis'in II. Grubu tasfiye edilmiştir. Fakat bir muhalefet partisinin tüm unsurları II. Meclis'e gelmiştir. Aralarında siyasi şöhretler, yarı veya tam aydınlar, şöyle böyle Türkçüler, fakat bilhassa Osmanlılar vardır. Devrimci değildirler. Gerici de değildirler. Bunlar (bila-kayd ü şart hâkimiyet-i milliyeye) prensibini tutacaklar. Mustafa Kemal'in diktatör olmaması için dostça, muhalifçe uğraşacaklardır. Biraz sonra ilk gerçek demokrasi savaşını bunlar verecekler, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı kuracaklardır. Kendileri ile Mustafa Kemal arasında asıl ayırıcı çarpışma Cumhuriyet ilan edildiği zaman başlayacaktır”*.⁴³

Türkiye'nin o dönemde yaşadığı farklı sorunlar, Meclis'te oluşan muhalefete sebep olarak gösterilebilir; Lozan'da çözüme ulaşmayan Musul Meselesi, Osmanlı'nın iç ve dış borçları ve yapılması tasarlanan Rum Mübadelesi gibi farklı iç ve dış sebepler... Bunlar, dönemin siyasetine ilişkin Meclis'te uzun ve hararetli tartışmalara neden olmuştur. Ancak Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kurucu isimlerine ve bu isimlerin Millî Mücadele Dönemi sonrasında Mustafa Kemal ile aralarında oluşan fikir ayrılıklarının temelini baktığımızda, esas sorunun Saltanat'ın ve Hilafet'in kaldırılması ile Mustafa Kemal'in *“tek adam”* konumuna yükselerek o dönem için toplumun önemli bir bölümünün aşırı kabul edeceği inkılâplara girişeceğinin fark edilmesi olduğu kuvvetle muhtemeldir.

Millî Mücadele Dönemi'nin önde gelen isimleri arasındaki fikir ayrılıklarının temelini daha Millî Mücadele'nin ilk günlerine dayandığını varsaymak mümkündür. Bununla birlikte, ilk açık çatışma, Hariciye Vekili İsmet (İnönü) Bey ile Rauf (Orbay) Bey arasında Lozan Görüşmeleri esnasında gerçekleşmiştir. Bu noktada, İsmet Bey'in yanında yer alan Mustafa Kemal'in tavrı belirleyici olmuştur.

Diğer bir kırılma noktası ise Mustafa Kemal'in Cumhuriyet'in ilanını Halife'ye bağlılıkları ile bilinen Rauf Bey ve Kazım Karabekir gibi isimlerin Ankara'da olmadığı bir dönemde gerçekleştirmesi olarak görülmektedir. Mustafa Ekincikli'ye göre de Millî Mücadele'nin tanınmış isimlerinin Halk Fırkası içinde çeşitli tartışmalara sebep olan itirazları Cumhuriyet'in ilanına değil; bu ilanın yapılış tarzıdır.⁴⁴ Şükran Güray da Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın doğuşunun, 29 Ekim 1923'te Cumhuriyet'in

⁴² N. Ateş, **Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu**..., s.65.

⁴³ N. Ateş, **Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu**..., s.66.

⁴⁴ Mustafa Ekincikli, *“Türk Demokrasi Kültürünün Gelişim Sürecinde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Kuruluşu”*, **Gazi Akademik Bakış**, VI, S.11, (Mart-2012), s.152.

ilanından sonra, Halk Fırkası içindeki görüş ayrılıklarına dayandığını ifade etmektedir.⁴⁵ Millî Mücadele'nin çekirdek kadrosu arasında fikir ayrılıklarının ve bölünmelerin tepe noktasını oluşturan bu husus, gerek paşaların gazetelere verdiği mülakatlarla gerekse gazetelerin başyazılarıyla demokrasinin gereklerinden olan özgür bir basın örneği oluşturması açısından önem arz eder. Bu noktada Türkiye Cumhuriyeti'nin liberal demokrasinin bir gereği olan çok partili sistemden önce özgür basını deneyimlediği de söylenebilir.

Bu dönemde Saltanat'ın kaldırılışı ve Cumhuriyet'in ilanı, Hilafet'in kaldırılacağına ve köklü toplumsal değişikliğe gidileceğine dair şüpheleri arttırmış ve gerek Meclis'te gerekse basında muhalif sesler artmıştır.⁴⁶ Cumhuriyet'in ilanına yönelik ilk açık muhalefet de basın yoluyla gerçekleşmiştir. Rauf Bey, “*Vatan*” ve “*Tevhid-i Efkâr*” gazetelerinin başyazarlarına verdiği mülakatta Cumhuriyet'i bir günde ilan etmenin bir sorumsuzluk örneği olduğu görüşünü öne sürmüştür.⁴⁷ Meclis'te paşalar arasında devam eden tartışma, dönemin aydınları olan gazeteciler arasında da bir kalem savaşına dönmüştür. Bir tarafta muhalif görüşe sahip “*Tanin*”, “*Tevhid-i Efkâr*” ve “*Vatan*”; diğer yanda ise iktidara yakın bir duruş sergileyen “*Akşam*”, “*İkdam*” ve “*İleri*” gazeteleri, Takrir-i Sükûn Kanunu'nun çıkarılması ile son bulacak ve bir daha uzun bir süre gerçekleşmeyecek bir muhalefet ve basın özgürlüğü dönemi yaşamıştır.

Mustafa Kemal'e göre paşaların yeni bir parti teşkil etmesi, “*akim bir komplo*”dur.⁴⁸ Bu hususta görüşlerini Nutuk'ta şöyle ifade etmiştir: “*Dumlupınar merasiminden sonra, Bursa ve Karadeniz sahilleri ile Erzurum taraflarında bir buçuk aylık bir seyahatten sonra Ankara'ya dönmüştüm. İstasyon 'da birçok mebus arkadaşlar ve diğerleri tarafından karşılandım. Bunlar arasında Ankara'da bulunan Rauf, Adnan Beyleri görmedim. Bir kırgınlık sayılabilecek bu hareket tarzını beklemiyordum. Bir komplo karşısında bulunduğumuzdan bir dakika bile tereddüt etmedim*”.⁴⁹

Ş. Süreyya Aydemir, bu dönemin çeşitli yanlış anlaşılmalara ve iletişimsizlikle pekiştirildiğini ifade etmektedir. Nitekim Ali Fuat (Cebesoy) ise hatıratında aynı olayı Gazi'yle görüşmek için ricacı olduğu halde davet edilmediği şeklinde anlatmaktadır.⁵⁰

⁴⁵Şükran Güray, “*Çok Partili Hayata Geçiş ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, CXXV, S.247, (Ağustos-2020), s.410.

⁴⁶Ergün Aybars, **İstiklal Mahkemeleri**, Ankara, 1998, s.171.

⁴⁷ **Tevhid-i Efkâr**, 1 Kasım 1923.

⁴⁸ Ersin Müezzinoğlu, “*Türk Siyasal Hayatının Vakitsiz Doğan Çocuğu: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*”, **Journal of Universal History Studies**, I, S.1, (Aralık-2018), s.50.

⁴⁹ **Nutuk**, s.688.

⁵⁰ Ş. S. Aydemir, **Tek Adam**, s.192.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, Meclis içinde tartışmaların alevlendiği bir dönemde ve muhalefetin keskinleşerek farklı bir partiye kanalize edilmesi gerekliliği içinde doğdu. Yeni Türk Cumhuriyeti sınırları belli olmayan, iç içe geçmiş bir ikilik içindeydi; inkılâp savunucuları, hâlihazırda Batı tipi bir demokrasinin oluşturulması ve yeniliklerin halkın talepleri doğrultusunda zamana yayılarak yapılması gerektiğini savunanlar ve inkılap karşıtları. İstanbul basını da bu tartışmaları inkılâp aleyhtarları lehine körüklüyordu. Bu ikiliğin iki ayrı ucunda ise Mustafa Kemal ve Millî Mücadele'nin diğer önderleri yer almaktaydı. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kurucuları da Millî Mücadele Dönemi'nde Mustafa Kemal'le birlikte hareket etmiş, halk tarafından tanınan ve sevilen kişilerdi; bir dönem Başbakanlık yapmış olan Hüseyin Rauf (Orbay), ordu komutanları Müfettiş Kazım (Karabekir), Ali Fuat (Cebesoy), Refet (Bele) ve Cafer Tayyar (Eğilmez) Paşalar ile sivillerden Doktor Adnan (Adıvar), Bekir Sami (Kunduh) gibi.⁵¹ 6 Ekim 1924'te “*Son Telgraf*” gazetesi Rauf (Orbay), İsmail Canbolat ve Refet (Bele) Beyler'in etrafında muhalif bir fırkanın kurulacağını duyurdu.⁵² Gerek Meclis'te gerekse basında yükselen muhalif sesler göz önünde bulundurulduğunda bu seslerin yeni bir fırka etrafında teşkilatlanması kaçınılmaz bir hal almıştı. Nitekim basında iktidara yönelik ağır eleştiriler yer almaktaydı. Bu dönemde İstanbul, farklı fikirlerin ve görüşlerin ortaya atıldığı siyasi bir arena halini almıştı.⁵³

Bununla birlikte, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluşunu salt bir iktidar kavgasına bağlamak eksik bir bakış sunacaktır. Söz konusu iktidar kavgasını besleyen görüşler ve bunların alt yapıları da incelenmelidir. Nitekim Feroz Ahmad'a göre bu farklı bakış açısının bir nedeni de Mustafa Kemal ve “*diğerleri*” arasındaki sosyal ve kültürel arka plandır: “*Kemal ile onun askeri rakipleri arasında güçlü bir toplumsal gerilim unsuru da vardı. Kemal, taşra alt-orta sınıfına mensuptu. Bu sınıfın üyeleri orduyu iş bulma ve geç, Osmanlı İmparatorluğu'nun durgun toplumsal ve ekonomik ortamında yükselme aracı olarak görmüşlerdi. Hanedana derin bir sadakat duygusundan yoksundular ve bu nedenle reform konusuna yaklaşımlarında daha radikal ve popülisttiler. Öte yandan, Kemal'in rakipleri emperyal kentin daha üst*

⁵¹ M. Özalper, “*Bir Muhalefet Partisinin İlgası*”, s.122.

⁵² <https://www.sozcu.com.tr/2020/yazarlar/sinan-meydan/terakkiperver-cumhuriyet-firkasi-6126713/Erişim Tarihi: 20.09.2021>.

⁵³ O. Akandere, “*Atatürk'ün İzmit Basın Toplantısı...*”, s.125.

sınıflarından geliyorlardı ve Osmanlı Hanedanıyla derin bağları olan ailelerinin ilişkilerinden yararlanmışlardı”.⁵⁴

Cumhuriyet’in ilk muhalefet fırkası, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, “*Son Telgraf*”ın haberinden 11 gün sonra 17 Kasım 1924’te kuruldu.⁵⁵ Partinin Başkanı Kazım Karabekir, ikinci başkanları ise Rauf Bey ve Dr. Adnan Adıvar idi.

Mustafa Kemal, Nutuk’ta Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’na ve kuruluş amacına yönelik düşüncelerini şöyle açıklamaktadır: “*Cumhuriyet kelimesini telaffuzdan dahi çekinenlerin, Cumhuriyet’i doğduğu gün boğmak isteyenlerin, teşkil ettikleri fırkaya ‘Cumhuriyet’ ve hem de ‘Terakkiperver Cumhuriyet’ adını vermeleri nasıl ciddiye alınabilir ve ne dereceye kadar samimi telakki edilebilir?*”⁵⁶ Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nın kurucularının kendisine bir komplo hazırlayarak, İstanbul’da “*Vatan*”, “*Tanin*”, “*Tevhid-i Efkâr*”, “*Son Telgraf*”, Adana’da Abdülkadir Kemali Bey tarafından çıkarılan “*Tok Söz*” gibi gazetelerle birleştiklerini ve bu gazetelerle onlara karşı imzasız yazılarla taarruza geçmiş olduklarını ifade etmektedir.⁵⁷ Ona göre; “*Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nın programı en hain kafaların eseridir. Bu fırka memlekette suikastçıların, mürtecilerin sığınağı ve ümitlerinin dayanağı oldu. Harici düşmanların Yeni Türk Devletini, taze Türk Cumhuriyeti’ni mahvetmeyi hedef alan planlarının kolaylıkla tatbikine yardım etmeye*” çalışmıştır.⁵⁸

Mustafa Kemal, Nutuk’ta o tarihlerde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nı destekleyen basını da Cumhuriyet’i kabul etmemekle; Hilafet ve Saltanat kurumuna destek olmakla itham etmiştir. Nutuk’ta o dönemin anlatıldığı bölümlerin önemli bir kısmı dönemin muhalif gazetelerinin başyazılarına yönelik cevap niteliği taşımaktadır.

2- Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nın Beyannamesi

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nın beyannamesi aynı zamanda kuruluş nedenlerine de ışık tutacak niteliktedir. Beyanname, millî iradeye vurgu yapmakta ve bu iradenin mahdut heyetlerin eline geçmesi durumunda milleti bu haktan mahrum edebilecek bir istibdat rejiminin doğabileceğine işaret etmektedir. Fırkanın kurucularına

⁵⁴ R. Babaoğlu, “*Nutuk ve Hatıralar Ekseninde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası Olayı ve Süreci*”, s.87.

⁵⁵ R. Babaoğlu, “*Nutuk ve Hatıralar Ekseninde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası Olayı ve Süreci*”, s.83.

⁵⁶ **Nutuk**, s.715.

⁵⁷ **Nutuk**, s.689.

⁵⁸ **Nutuk**, s.716.

göre ise birbirini denetleyecek farklı grupların varlığı bu durumu engellemenin en iyi yöntemlerinden biridir.⁵⁹

Fırka, beyannamesinin 2. maddesi ile liberalizmi ve demokrasiyi esas aldığını ifade etmektedir. Ancak bu madde eklenirken ülkenin toplumsal, siyasi ve ekonomik şartlarının gerekli alt yapıyı sağlayıp sağlamadığı ve söz konusu maddenin uygulanabilirliği irdelenmemiştir.

Programın en çok tartışılan ve sonrasında kapatılmasına gerekçe olarak gösterilen maddesi ise “*Fırka efkâr ve itikad-ı diniyeye hürmetkârdır*” şeklindeki 6. maddedir. Madde, Cumhuriyet rejimine muhalif olan inkılâp karşıtı kişilerin de bu fırka çevresinde toplanmasına neden oldu.⁶⁰

Farklı yorumlara açık bu madde, Cumhuriyet’in ilerleyen yıllarında da çeşitli suüstimmallere açık bir biçimde farklı zamanlarda farklı şahıs ve partilerce gündeme getirilecek ve inkılâp yanlıları ve karşıtları arasında 1920’li yıllarda başlayan savaşta karşılıklı koz olarak kullanılmaya devam edecektir. Diğer yandan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nın tamamen yenilik karşıtı ya da Cumhuriyet aleyhtarı bir parti olduğunu söylemek yanlış olur. “*Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, Cumhuriyet’in ilk yıllarının karışık ortamında köklü değişimi bir anlamda frenlemek isteyen ılımlı yenilikçi siyasi bir hareket şeklinde oluşmuştur.*”⁶¹ Ancak tek muhalif fırka olarak birbirinden bağımsız birçok muhalif düşünceyi kendine çekmiştir.

Beynamede “*milletin mukadderatını bizzat tayin ve idare etmek rüşd ve kabiliyetine izhar*” olduğu vurgulanarak halkın yol gösterilmeye muhtaç olduğu anlayışının reddedilmesi dikkat çekmektedir. Himayecilik politikasına, halkın kaderinin kendisince belirlenemeyeceği düşüncesine ve “*halka rağmen halk için*” anlayışına karşı çıkış Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nın başat özelliği olarak görülmüştür.⁶²

Beyanname, her ne kadar meşru siyasi temellere dayandırılrsa da fırkanın kuruluşunun kişisel çekişmelere mi yoksa siyasi ihtiyaçlara mı dayandığı tartışmalıdır. Bununla birlikte, kanımızca kişisel husumetlerin temeli de iktidar kavgası kadar siyasi düşüncelerdeki farklılıklardan ve ülkenin geleceği hakkında farklı tasavvurlardan kaynaklanmaktadır.

⁵⁹ E. Müezzinoğlu, “*Türk Siyasal Hayatının Vakitsiz Doğan Çocuğu...*”, s.54.

⁶⁰ Gülay Sarıçoban, “*Kâzım Karabekir’in Askeri ve Siyasi Biyografisi*”, **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, XXI, S.1, (Mart-2017), s.154.

⁶¹ Habip Kocaman, Mustafa Ceylan, “*Türkiye Cumhuriyeti’nin İlk Muhalefet Fırkası: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*”, **Yasama Dergisi**, S.34, (Aralık-2016), s.20.

⁶² Erik Jan Zürcher, **Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Siyasal Muhalefet Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (1924-1925)**, İstanbul, 2003, s.128.

3- Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Kuruluşunun Basına Yansımaları

“Tanin”, Fırka'nın kuruluşunu, Refik Nuri'nin “*Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, resmen teşekkül etti*” haberiyle duyurur.⁶³ Haberde, yeni Fırka'nın programına ilişkin “*Esaslardan bazı maddelerde Türkiye Devleti halkının hakimiyetine müstenit bir Cumhuriyet'tir. Hürriyetperverlik yani liberalizm; halkın hükümeti yani demokrasi, fırkanın meslek-i esasıyesidir. Teşkilat-ı Esasiye Kanunu milletten vekalet almadıkça tadil edilemeyecektir. Fırka efkâr ve itikadat-ı diniyeye hürmetkardır*” ifadelerine yer verilir.

Haberde işaret edilen 6. madde, daha sonra Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılmasına giden yolda en önemli nedenlerden biri olacaktır. Nitekim “*Hâkimiyeti Milliye*”de “*Reis-i Cumhur Hazretleri'nin Times'a Beyanatları*” başlıklı bir haber yayınlanır.⁶⁴ Söz konusu haberde, Mustafa Kemal'in Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı işaret eden “*Efkâr ve itikat-ı diniyeye hürmetkar olmak öteden beri tabii ve umumi bir telakkidir. Bunun aksini düşünmek için sebep yoktur... Bir istibdatın mevcudiyetine dair olan ima ve telmihler, bence kabil-i izah değildir. Cumhuriyet Halk Fırkası ve onun bütün liderleri ve mensupları Türkiye'de her nev'i istibdadı kökünden yıkmak için ve memleketin ve millete tam bir hürriyet kazandırmak için bugüne kadar milletle beraber hayatlarını ortaya koymaktan çekinmemiş ve hiçbir vakit çekinmeyecek...vukua bulun bu yoldaki ima ve telmihler nazar-ı millette hiçbir kıymeti yoktur*” sözlerine yer verilir. Mustafa Kemal, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın fırka programında yer verdiği “*Fırka dini inançlara saygılıdır*” ifadesini zaten olan ve olması gereken olarak gördüğünü ve ayrıca vurgulanmasını gereksiz bulduğunu ifade etmiştir.

Aynı haber, “*İkdam*”da “*Yeni fırka nizamname ve programını tabettiriyor. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası nizamname ve programını tabettirmekle iştigal etmektedir*” ifadeleriyle düz bir biçimde verilir.⁶⁵

Fırka'nın kuruluşunu hazırlayan sebeplere ilişkin en ağır yorumlardan biri ise yine Hüseyin Cahit'ten gelir. Hüseyin Cahit, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın

⁶³ Tanin, 18 Kasım 1924.

⁶⁴ Hâkimiyet-i Milliye, 18 Aralık 1924.

⁶⁵ İkdam, 19 Kasım 1924.

kuruluşuna ilişkin yazdığı “Arkaya Doğru Bir Nazar” başlıklı haberinde iktidarın yanlış uygulamaları ve firkanın doğuşunu hazırlayan nedenler üzerine şu ifadelere yer verir;⁶⁶

“Hayati siyasimizde ikinci bir firkanın teşkili artık resmiyet kesbetti. Yeni firkanın beyannamesini ve takip edeceği esasları tetkik ve tahlile geçmeden evvel şu vaka karşısında kısa bir müddet tevakkuf ederek arkamızdaki yakın maziye doğru bir nazar atfetmek istiyoruz.

Bir halk idaresinden firkaların ta'addi (saldırma) etmesi zaruri olduğunu biliyoruz... Memlekette firkaların teşkil-i tabii olduğunu bu sütunlarda çok kere müdafaa ettik. Bütün bunlara rağmen şu dakikada içimizde müphem, adeta nâkabil tahlil ve tarif hüüzün ve melal (sıkıntı) duyduğumuzu saklayamacağız. Adeta sükût-u hayale benzer bir acının taht-ı tesirinde kalıyoruz. Sanki içinde: Niçin böyle oldu? Olmamalı değil miydi? Der gibi bir ses var...

Dün hep beraber hayatlarını vatan uğrunda tehlikeye koyan başlar arasında ne iştirak ne emel ne gaye kalmadı...

Mevki-i iktidar etrafında hakiki hizmet etmiş kimselerin uzaklaşmasından herkeste bir boşluk hasıl oldu. Artık etrafı her devirden her fırsattan istifade etmesini bilir açık gözler aldı. Şimdi ortalıkta bunların atıp tutmalarından başka bir şey işitilmiyor...

Son intihabat yapıldığı zaman tutulan yolun yanlışlığı takdir edebilmek için meşrutiyet idaresinin tecrübelerini göz önünde bulundurmak kâfi idi. Yapılmakta olan yanlışlar bu tecrübelerle istinat ederek göstermek istemiştik. Memlekette kabiliyet ve ehliyeti ... Mutaassıp, dar fikirler meclis hep taraftarlardan mürekkebe bir heyet haline getirmeğe kalkmayınız. Halbuki Halk Fırkası zimamdarları zannettiler ki namzetlerden alacakları senetlerle vicdanları susturmak, Fırka'da tesis edecekleri inzibat ile mebuslara bir tabur gibi emir vermek, satın alabilecekleri kalemlerle hür matbuatı hükümden düşürmek kabildir. Bu kalbi beşerî tanımamak demektir. Memleketi derk ve temyiz kabiliyetinden pek mahrum görmek demektir. Bugünkü muhalefet işte bundan doğuyor. Meselenin bütün ruhu buradadır. İstibdat yıkılıyor: Millet hürriyet ve hakikiyesini tesis için. Başka bir istibdat bina etmek için değil.”

Hüseyin Cahit, yeni firkaların kurulmasının rejimin ve özgürlüklerin doğal sonucu olması ile Millî Mücadele'yi birlikte yürütenler arasındaki bu bölünmeyi hüüzünle karşıladığını ifade etmekte; ancak bu durumun, basın kaleme aldığı uyarıları

⁶⁶ Tanin, 19 Kasım 1924.

dikkate almayan Hükümet'in eylemlerinin sonucu olduğunu öne sürmektedir. Hüseyin Cahit, yazısında, Cumhuriyet Halk Fırkası'nı bir istibdat rejimi kurmakla, kendi iç düzenlemeleriyle bir askeri tabur gibi mebuslara emir vermekle ve basın özgürlüğünü satın almaya çalışmakla itham etmekte; Fırka'nın doğuşunu Hükümet'in yasaklayıcı, yanlış uygulamalarına bağlarken diğer yandan yeni Fırka'yı da benzer uygulamalara ilişkin ileriye dönük uyarmaktadır.

Bu dönemde muhalif basının yeni fırkanın kuruluşunu heyecanla karşıladığı, basında İktidar'a yönelik muhalefetin arttığı, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluşunun ise İktidar'ın eksikliklerine bağlandığı görülmektedir. Bu bakış açısı özellikle Hüseyin Cahit'in ağır eleştiriler içeren yazılarında görülmektedir.

4- Meclis'te ve Basında Muhalefetin Sonu: Şeyh Said İsyanı ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Kapatılması

Etnik-dini ve feodal bir ayaklanma olan Şeyh Said İsyanı, Şubat 1925'te Türkiye Musul Sorunu ile ilgili İngiltere ile görüşmelerin sürdüğü dönemde gerçekleşmiştir.⁶⁷

Habip Kocaman ve Mustafa Ceylan, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın 24 Şubat 1925'te isyanın önlenmesi için sıkıyönetimin ilan edilmesine, Hıyanet-i Vataniye kanununda yapılan değişikliğe ve 4 Mart 1925'te kabul edilen Takrir-i Sükûn Kanunu'na destek verdiklerini ifade etmektedir.⁶⁸ Bu dönemde “Cumhuriyet” gazetesi “*Muhalif Fırka Hükümet'e Müzaheret Etti*” başlıklı haberinde Kazım Karabekir'in “... *Bu vatanın evlatları her vakit yekvücut bir kitle halinde tehlikenin karşısına dikileceklerdir Hükümet'imize bütün kuvvetimizle müzahiriz. Hükümet'imizin beyanatına nazaran şark vilayetlerimizin bazı yerlerinde mahdum mütegalibenin harici teşvikata kapılarak ve dini alet ittihaz ederek halkı tahrik etmekte oldukları anlaşılmaktadır. Bunun için Hükümet'in idare-i örgüye ilan etmesi müsayyebdir.*

Efendiler, dini alet ittihaz ederek mevcudiyet-i milliyeyi tehlikeye koyanlar şayan-ı lanettir. Bu hareket hıyanet-i vataniyedir. Şunu Cihan bilsin ki harici ve dâhili herhangi bir tehlike muvacehesinde bu vatanın evlatları her vakit yekvücut bir kitle halinde tehlikenin karşısında dikileceklerdir. Hükümet'imize bütün kuvvetimizle

⁶⁷ H. Kocaman, M. Ceylan, “Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Muhalefet Fırkası: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası”, s.14.

⁶⁸ H. Kocaman, M. Ceylan, “Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Muhalefet Fırkası: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası”, s.14.

müzahiriz. Binaenaleyh Hükümet'in bu husustaki izahat ve tedbirini muvafık görüyoruz" ifadelerine yer verir.⁶⁹

Bununla birlikte, dönemin şartları içinde söz konusu kısıtlamaları özgür iradeleri ile destekledikleri tartışmalıdır. Nitekim bu suretle, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın sonunu hazırlayan tedbirlerde kendi onaylarının da bulunduğunu söylemek mümkündür.

Ergün Aybars'a göre, kurucuları farkında olmasa da Fırka, "*Türkiye'deki gerici ve tutucular ile dışarıdaki hilafet ve bütün yenileşme hareketlerini dinsizlik sayan düşünce yanlılarının birleştiği bir örgüt*" durumuna gelmiştir.⁷⁰ 25 Şubat 1925'te Başbakan Fethi Bey, Fırka'nın ileri gelenlerini davet ederek Fırka'yı kendi kendilerine feshetmelerini ister. Ancak Kazım Karabekir bu teklifi, "*Hükümet'siniz. Her çeşit kuvvetiniz, çeşitli araçlarınız vardır. Hükümet istiyorsa partiyi kendisi kapatsın*" diyerek reddetmiştir.⁷¹

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası üyelerine ve teşkilatına yönelik suçlama, isyanı dolaylı yoldan kışkırtmaktır. Fırka'nın kapatılmasına ilişkin Bakanlar Kurulu Kararı'nda Fırka'nın beyannamesinin 6. maddesi ile dini siyasete alet ederek gerici çevreleri cesaretlendirdiği ve bu suretle rejimi tehdit ettiği öne sürülmüştür.⁷²

Tartışmaların devam ettiği dönem basın için de tehlikeli bir dönemin habercisidir. O dönemde "*Tevhid-i Efkâr*", "*Halkın lisanı hakkın sesi olan matbuata tecavüz etmek ne demektir?*" başlıklı bir haberinde Belediye Başkanı Operatör Emin Bey'e yönelik eleştirilerini sıralar.⁷³ Matbuat Cemiyeti'nin bir kongrede toplandığı ve alınan kararların İstanbul Efkâr-ı Umumiye'sine ve Hükümet'e arz edildiği bildirilir. "*Tevhid-i Efkâr*" bir diğer haberinde ise "*Memleketin selametine hadim olabilmesi için matbuatın her türlü tazyik ve tehditten uzak olması en tabii şarttır*" ifadelerine yer vermektedir.⁷⁴

Kocaman ve Ceylan'a göre Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, faaliyette bulunduğu süre boyunca yapıcı bir muhalefet sergilemiş ve çoğunlukla Hükümet uygulamalarına destek vermiştir. Fırka'ya gösterilen tepkinin sebebi, farklı uçlarda yer alan ideolojik fikirler ya da ağır bir muhalefetten ziyade tek muhalefet fırkası olarak

⁶⁹ Cumhuriyet, 26 Şubat 1925.

⁷⁰ E. Aybars, *İstiklal Mahkemeleri*, s.281.

⁷¹ Ali Fuat Cebesoy, *Siyasi Hatıralar*, İstanbul, 1960, s.143.

⁷² Selim Saygın, "*Kazım Karabekir ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, VI, S.3, (Eylül-2020), s.1102.

⁷³ *Tevhid-i Efkâr*, 18 Şubat 1925.

⁷⁴ *Tevhid-i Efkâr*, 18 Şubat 1925.

farklı düşüncelerden gelen bütün muhalif düşüncelerin toplandığı yer olmasıdır. Bu durum da iktidar tarafından planlanan inkılâplara yönelik bir tehdit olarak algılanmıştır.⁷⁵

Bununla birlikte, programlarının ve yöneticilerinin rejim karşıtı olmamasına rağmen, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın irticaya taviz vermekle suçlanarak kapatılmasının, yönetim ve basın tarafından alternatif iktidar adayı olarak görülmeleri nedeniyle gerçekleştiğini ifade eden ve bu durumu İslamofobiyle ilişkilendiren görüşler de mevcuttur.⁷⁶ Fırka, muhalefeti kuralına uygun gerçekleştirmiş; fakat kuruluş nedenleri, kurucularının Hilafet Makamı'na yakınlıkları ve özellikle 6. maddesi nedeniyle inkılâp aleyhtarlarının etrafına toplandığı bir yapıya bürünmüştür. Bütün bu sebepler, Şeyh Said İsyanı'yla ilişkilendirilmesine gerekçe olarak gösterilmiş ve kapatılma sürecini hızlandırmıştır.⁷⁷

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın talihsizliği, istese de istemese de tek muhalefet fırkası olarak başta Saltanat yanlısı gerici düşünceler olmak üzere bütün muhalif düşünceler için tek sığınağı oluşturmasıydı. Bu doğrultuda, İstanbul basının iktidara ilişkin eleştirilerinde de dayanak noktası oluşturuyordu. Şeyh Said İsyanı, Takrir-i Sükûn Kanunu'nun çıkarılmasına, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılmasına ve dönemin bütün muhalif basının söz konusu kanun doğrultusunda susturulmasına ön ayak oldu. Muhalif gazeteciler, çeşitli sebeplerle yargılandı, meslekten menedildi ve sürgüne gönderildi. Bu dönemde basın özgürlüğünün bir nevi "askıya alındığı" görülmektedir. İnkılâplar ise basının da susturulmasıyla büyük bir hızla hayata geçirilmiştir.

Takrir-i Sükûn Kanunu, 4 Mart 1925'te kabul edilmiştir. Söz konusu kanuna göre; "*Dini veya mukaddesat-ı dinîyeyi siyasi gayelere esas veya alet ittihaz etmek maksadıyla cemiyetler teşkili memnudur. Bu kabil cemiyetleri teşkil edenler veya cemiyetlere dâhil olanlar hain-i vatan addolunur. Dini veya mukaddesat-ı dinîyeyi alet ittihaz ederek şekl-i devleti tebdil ve tağyire veya emniyet-i devleti ihlal veya dini veya mukaddesat-ı dinîyeyi alet ittihaz ederek her ne suretle olursa olsun ahali arasına fesat ve nifak ilgası için gerek münferiden ve gerek müçtemian kavli veya tahriri veya fiili bir*

⁷⁵ G. Sarıçoban, "Kâzım Karabekir'in Askeri ve Siyasi Biyografisi", s.154.

⁷⁶ M. Temel, "Türkiye'de Basın-İktidar İlişkileri Çerçevesinde İslamofobik Söylem", s. 47.

⁷⁷ Ş. Güray, "Çok Partili Hayata Geçiş ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası", s.416.

şekilde veya nutuk irat veyahut neşriyat icrası suretiyle harekette bulunanlar kezalik hain-i vatan addolunur".⁷⁸

Kanun'un amacı, Şeyh Said İsyanı'na karşı bir tedbir olarak görünse de tatbikatta kapsamı bir hayli geniş tutulmuştur. Kanun, Hükümet'in, irticaya ve isyana ve memleketin sosyal düzenini, huzur ve barışını, güvenlik ve asayişini bozmaya yönelen her türlü teşkilatı, kışkırtmaları, teşvikleri, girişimleri ve yayınları, Cumhurbaşkanı'nın onayıyla yasaklamaya yetkili olduğunu ve sanıkları İstiklal Mahkemeleri'ne verebileceğini hükme bağlamıştır. 6 Mart 1925 tarihinde ise "Tevhid-i Efkâr", "Son Telgraf", "İstiklal", "Sebilürreşat", "Aydınlık" ve "Orak Çekiç" gazeteleri ile Adana, İstanbul ve İzmir'de faaliyet gösteren birçok gazete ve dergi kapatılmıştır.⁷⁹

Her ne kadar Şeyh Said İsyanı ile ilişkilendirilse de Ahmet Yeşil, araştırmasında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılmasını farklı gerekçelerle açıklamıştır;⁸⁰ Ona göre dönemin şartları çerçevesinde değerlendirildiğinde en temel neden Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Anglosakson parti özellikli program, nizamname ve beyannameye sahip olmasıdır. Bu durum, Mustafa Kemal'in planladığı toplumsal dönüşüm ve inkılâpların önünde önemli bir engel teşkil ediyordu. Diğer sebepleri ise ilk maddenin etkisini güçlendirme ihtimali taşıyan yardımcı gerekçeler oluşturmaktaydı. Nitekim Fırka'nın kurucuları halk tarafından kabul görmüş, Ordu'da önemli hizmetler vermiş itibar sahibi kişiydiler ve özellikle Hilafet ve Saltanat hakkındaki görüşleri önemli bir tehdit oluştuyordu. Diğer yandan Fırka'nın çok hızlı teşkilatlanması ve basının önemli bir bölümünün desteğini kazanması da bu yöndeki muhalif görüşlerin güçlenmesine neden olabilecek mahiyetteydi.

Şeyh Said İsyanı, demokrasi ve gelişme karşıtı görülen bütün görüşlerin susturulması için iktidara gerekçe oluşturmuştur. Hızla çıkarılan kanunlarla ve İstiklal Mahkemeleri'nin yeniden kurulmasıyla demokrasi karşıtı görüşlerle birlikte Meclis'te ve basında yer alan diğer bütün muhalif seslere de gözdağı verilmiştir.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, Cumhuriyet'in ilk yıllarında demokrasiye bakışı ve iktidar-muhalefet ilişkilerini göstermesi açısından anlamlıdır. İsmet Bozdağ, bundan sonraki dönemi susturulan basının çareyi alt yapı hizmetinden üst yapı

⁷⁸ **İkdam**, 26 Şubat 1925.

⁷⁹ Ayşegül Şentürk, "1931 Matbuat Kanunu'ndaki Değişiklikler Üzerine Kronolojik Bir Değerlendirme: Basın Hürriyeti Bağlamında Meclis Tartışmaları ve Basındaki Yankılar", **Tarih İncelemeleri Dergisi**, XXX, S.1, (Ocak-2016), s.203.

⁸⁰ Ahmet Yeşil, "Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Kapatılmasında Sondan Bir Önceki Gelişme: Tıpcı Urfa Siverek Şube Kâtibi Mehmet Fethi Bey'in Şark İstiklal Mahkemesinde Yargılanması", **Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S.20, (Ağustos-2015), s.713.

hizmetine geçmekte bulmasıyla açıklamaktadır; ona göre bu dönemde basın “*hükümetlerin hizmetine girmiş ve toplumu Devlet’in istediği biçime sokma görevini yüklenmişti.*”⁸¹

Diğer yandan basın, bu dönemde ister inkılâpçılardan ister muhafazakârlardan yana olsun demokrasinin kendisine yüklediği sorumluluğu yerine getirmek üzere doğru yerde bulunuyordu.⁸² Farklı görüşlerin temsil edildiği ve tartışıldığı bir alan yaratarak topluma ayna tutmaktaydı. Ancak demokrasi çerçevesinde tartışılan bu karşıt görüşlerden birinin, toplumun demokrasinin ön koşulu kabul edilebilecek vasıfları kazanmasına yönelik girişimlerin aleyhinde olduğu da savunulabilir. Bir diğer deyişle, bu tartışmanın Saltanat’ı ve Hilafet’i savunanlar tarafından kazanılma ihtimali, yeni oluşturulmaya çalışılan demokratik düzenin geleceğine ilişkin önemli tehditler barındırıyordu.

5- Ankara ve Elâzığ İstiklal Mahkemeleri: Gazeteciler Davası

4 Mart 1925’te Takrir-i Sükûn Kanunu, iki yıllığına kabul edilmiş ve göreve çağrılan İstiklal Mahkemeleri, muhalif basının tamamen susturulmasını sağlamıştır. Bu durumda, Şeyh Said’in Mahkeme’de verdiği ifadenin de etkisi olduğu öne sürülebilir. Nitekim Şeyh Said, bir duruşmasında kendisini ayaklanmaya yönelten iki sebebin şeriat ve basın olduğunu ifade etmiştir.⁸³

Alpay Kabacalı, bu dönemi, “*basın özgürlüğünün ortadan kalktığı, demokrasiye doğru gidişin durduğu, hatta geri adım atıldığı*” bir dönem olarak nitelendirmektedir.⁸⁴ Ancak dönemin şartlarında bunun zaruri olduğu görüşünü de ortaya atar; nitekim Mustafa Kemal, okuma yazma oranının %10’a bile ulaşmadığı bir toplumda gerçek anlamda sivilleşmenin ve demokrasinin ön koşullarını yaratmak isteyen bir “*demokrat diktatör*” olarak da kabul edilebilmektedir.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nın kapatılması, sadece Meclis’teki muhalefetin değil, basındaki muhalif seslerin de susturulması anlamına gelmektedir. Şark İstiklal Mahkemesi, 25 Mayıs 1925’te gönderdiği yazıyla bölgedeki Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası şubelerinin kapatılmasını istedi.⁸⁵ Fırka’nın Şeyh Said İsyanı ile ilişkilendirilmesinden sonra, 3 Haziran 1925’te, yasaklanmasına ilişkin kararname

⁸¹ İsmet Bozdağ, **Dünyada ve Türkiye’de Basın İstibdadı**, İstanbul,1992, s.159.

⁸² İ. Bozdağ, **Dünyada ve Türkiye’de Basın İstibdadı**, s.156.

⁸³ E. Aybars, **İstiklal Mahkemeleri**, s.248.

⁸⁴ Alpay Kabacalı, **Türk Basınında Demokrasi**, Ankara, 1994, s.141.

⁸⁵ A. Kabacalı, **Türk Basınında Demokrasi**, s.116.

imzalandı. Aynı tarihte “Cumhuriyet” Fırka’nın kapatılmasını “Terakkiperver Fırka?” başlıklı haberiyle duyurdu; “Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nın şurada burada ele geçen bazı aza ve evrakı vatana hıyanet veya irtica-ı hizmeti ile takip edilmekte ve mahkûm olmaktadır. Bunlar bu fırkanın henüz hayata doğar doğmaz korkunç bir mahlûk gibi nasıl fena bir yolda inkişaf etmeye başlamış olduğunu gösteren delillerdir. Aslında Cumhuriyet muhalefeti ve inkılâbı ile muarazayı tazmin eden bu tezahürlere karşı fırka Merkez-i Umumiyesi’nin ihtiyar ettiği sükût-u dikkate şayan bulmak kabil değildir. Fırka bazı efrat ve erkanının bu hareketlerini nasıl bulurlar?.. Merkez-i Umumi sükût ettiği için hakiki vaziyetin ne olduğunu bilmek kabil değildir.”⁸⁶

“Cumhuriyet” aynı tarihli “İrtica’ın Temsili ve Onun İki Muhibbi”, yazısında ise Şeyh Said’in Mahkeme’deki sözlerine yer vererek muhalif basını işaret ediyordu;

“Şeyh Said melununun mahkemesi isyan ve irticai hareketinin ısrarını gittikçe inkişaf ettirmektedir... Melunun evvelki günkü mahkemesine ait olup dünkü nüshamızda intizar eden kısmında şu parçalar bilhassa dikkate şayandır:

...Ali Saib Bey: En çok okuduğunuz gazeteler hangileridir?

Şeyh Said: Tevhid-i Efkâr, Sebilürreşad.”⁸⁷

Ardından muhalif gazetecilerin tutuklanma ve yargılanma süreci başladı. Tutuklanan gazeteciler arasında Eşref Edip, Velid Ebüzziya, Abdülkadir Kemali, Fevzi Lütfi (Karaosmanoğlu), Sadri Edhem (Ertem), Ahmed Emin (Yalman), Ahmet Şükrü (Esmer), Suphi Nuri (İleri), İsmail Müştak (Mayakon) ve Gündüz Nadir vardı.⁸⁸

İstiklal Mahkemeleri’nde karara bağlanan gazeteciler davalarının simgesel bir anlamı olduğu görülmektedir. Söz konusu gazeteciler, ayaklanmayı kışkırtma iddiasıyla yargılamış ve çoğu beraat etmiştir.⁸⁹ Ali Fuat (Cebesoy) Bey, bu süreçte önemli muhalif yazarlar üzerinde baskı, yıldırma politikası uygulandığını ve af dilemek için Mustafa Kemal’e telgraf çekmeye zorlandıklarını ifade etmektedir.⁹⁰ Bununla birlikte, söz konusu telgrafı imzalamayan Abdülkadir Kemali Bey de kısa bir süre sonra dava konusu yazısı Şark İsyanı ile ilgili bulunmayarak Ankara İstiklal Mahkemesi’ne gönderilmiştir.⁹¹ Nitekim amaç, muhalif sesleri cezalandırmaktan ziyade gözdağı vermek, susturmak ve uzaklaştırmaktı. Bu doğrultuda birçok gazete kapatılmış, gazeteciler meslekten men ve sürgün edilmiş; basın tek parti rejimine uyacak bir şekilde

⁸⁶ Cumhuriyet, 3 Haziran 1925.

⁸⁷ Cumhuriyet, 3 Haziran 1925.

⁸⁸ A. Kabacalı, **Türk Basınında Demokrasi**, S.117.

⁸⁹ Orhan Koloğlu, **Osmanlı’dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi**, İstanbul, 2016, s.107.

⁹⁰ E. Aybars, **İstiklal Mahkemeleri**, s.293.

⁹¹ A. Kabacalı, **Türk Basınında Demokrasi**, s.117.

tek sesli hale getirilmiştir. Bu tarihlerden sonra basına ithaf edilen görev, liberal demokrasinin gerektirdiği halkın “*bekçi köpekliği*” değil; belli bir ideolojinin yerleştirilmesi ve halkın eğitilmesi adına devletin ideolojik aygıtı rolüdür.

Ankara İstiklal Mahkemesi’nde yargılanan Hüseyin Cahit, Cevat Şakir, Zekeriya Sertel gibi bazı solcu yazarlar ise sürgün ve 15 yıla kadar hapse mahkûm edilmiştir.⁹² Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nın İstanbul İl Merkezi’nin aranması haberini “*Baskın*” başlığı ile veren “*Tanin*” gazetesi, Bakanlar Kurulu Kararı’yla 15 Nisan 1925’te süresiz olarak kapatılmış; sahibi ve başyazarı Hüseyin Cahit tutuklanarak Ankara İstiklal Mahkemesi’ne sevk edilmiştir.⁹³

“*Baskın*” başlıklı haber nedeniyle tutuklananlar arasında, haberi yazan Nuri Bey ve Sorumlu Müdür Muammer Bey de vardır.⁹⁴ Hüseyin Cahit savunmasında, “*Engizisyon devrinden sonra medeni ve hür dünyada ve bilhassa egemenliği halka dayanan bir demokrasi ve Cumhuriyet’te kimse fikir ve mesleğinden dolayı suçlanıp sorumlu olmamıştır. Fikir mesleğine ceza yoktur*” ifadelerine yer vermiştir.⁹⁵ Haberin yazarı ve sorumlusu ikişer yıl hapis cezası alırken, Hüseyin Cahit ise savunmasını “*mugalâta*” (yanıltıcı sözler) kabul eden mahkeme tarafından Çorum’a süresiz sürgüne gönderilir.

Diğer yandan sürgün cezasını çekmek üzere Çorum’a giden Hüseyin Cahit, burada devletin sivil ve askeri görevlilerinin desteği ve ilgisiyle karşılaşmıştır.⁹⁶ “*Basın suçu*” işleyen Yalçın’a yönelik bu yumuşak tavır, basına yönelik tutuklama ve yargılamaların cezalandırmaya değil susturmaya yönelik bir davranış olduğunu göstermektedir. Nitekim sürgün cezasının affedilmesinden sonra ziyarete gittiği İsmet Paşa’nın “*Güçlü bir kalem ateş püskürterek yazıyordu. Öyle bir sırada bizi nereye götürdüğünü bilemediğimiz bu kalemi serbest bırakamazdık. Ama artık geçmiş silinmiştir. İstedığınız gibi çalışabilirsiniz. Hiçbir düşmanlıkla karşı karşıya değilsiniz*”⁹⁷ ifadeleri söz konusu dönemde sadece Hüseyin Cahit’e değil, muhalif duruş sergileyen/sergileyebilecek bütün basın mensuplarına yönelik bakışı özetler niteliktedir. Türk Devrimi ve İnkılâpları ile demokrasiye giden Türkiye’ye özgü ve olağan üstü yolda demokrasinin önemli bir parçası olan basın özgürlüğü askıya alınmıştır.

⁹² O. Koloğlu, *Osmanlı’dan 21. Yüzyıla...*, s.118.

⁹³ E. Karaca, *Türk Basınında...*, s.61

⁹⁴ O. Koloğlu, *Türk Basınında Demokrasi*, s.119.

⁹⁵ E. Aybars, *İstiklal Mahkemeleri*, s.292.

⁹⁶ E. Aybars, *İstiklal Mahkemeleri*, s.292.

⁹⁷ E. Aybars, *İstiklal Mahkemeleri*, s.293.

Dönemin gazetecilerinin görece yumuşak bir yargılanmaya tabi tutuldukları söylenebilir; ancak genç Cumhuriyet'in ve kavuştukları demokrasiden güç alarak demokratik rejimin onlara vadettiği basın özgürlüğü altında iktidarı eleştiren gazetecilerin vatana ihanet, isyana teşvik gibi ağır suçlarla yargılanması dahi, Türk Devrimi'nin modernleşmeye ve demokrasiye giden yolda kendi içinde barındırdığı bir çelişkidir. Tarihte çok örneği görülmeyen bu durum, özellikle basın özgürlüğü açısından günümüzde halen tartışmalıdır. Diğer yandan Türk Devrimi'nin ve dönemin Türk toplumunun kendine has yapısı ve ihtiyaçları çerçevesinde hayata geçirilen bu tedbirlerin, bugün ulaştığımız bilgi ışığında ve dönemin şartları içerisinde değerlendirilmesi anlamlı olacaktır. Nitekim günümüzde Türkiye, demokrasiyi deneyimlemiş bir Müslüman toplum olarak benzer kültürü ve coğrafyayı paylaşan diğer ülkelerden ayrılmaktadır.

SONUÇ

Saltanat'ın kaldırılmasından Şeyh Said Ayaklanması ve Takrir-i Sükûn Kanunu'nun kabulüne kadar geçen süre Türkiye Cumhuriyeti'nde demokrasinin ilk adımlarını oluşturmaktadır. Bu dönemde, Millî Mücadele'nin kahramanları arasında inkılâp yanlıları ve muhafazakârlar olarak ayırabileceğimiz iki grup arasındaki tartışmalar basında da kendine yer bulmuştu. İstanbul basını, çoğunlukla toplumun muhafazakâr kesiminin görüşlerini dile getirirken Ankara basını ise inkılâplardan yanaydı. Şeyh Said İsyanı gerekçe gösterilerek kabul edilen Takrir-i Sükûn Kanunu ve yeniden kurulan İstiklal Mahkemeleri ise iki partili sistemle birlikte basının muhalefet görevinin de sonu olmuştur.

Takrir-i Sükûn Kanunu sonrasında Türk basınında kısa dönemli özgürlük dalgasının son bulduğu görülmektedir. Bununla birlikte, liberal demokrasinin vazgeçilmez bir unsuru kabul edilen muhalif yapıdaki bir basının Cumhuriyet'in demokratik rejimin yerleşmesi için ekonomik ve toplumsal şartların oluşmadığı ilk yıllarında dahi özgürlük mücadelesi verdiği anlaşılmaktadır. Bu mücadeleye yer yer müsamaha gösterilmiş, çoğu zaman da inkılâpların köklü bir biçimde yerleştirilmesi adına müdahalelerden kaçınılmamıştır. Yaşanılan bütün zorluklara rağmen Türk basınının söz konusu dönemin siyasetinde ve demokrasi mücadelesinde etkin bir rol aldığı açıktır. Nitekim Takrir-i Sükûn Kanunu'nun yürürlüğe girdiği tarihe kadar İstanbul basınında CHP iktidarı ve Mustafa Kemal lehinde ve aleyhinde birçok yazı ve görüş ifade edilmiştir.

Demokrasiyi ve demokratik bir toplum hayatını hedefleyen inkılâplarla demokratik bir rejim arasında karşıtlık oluşmuştur. Mustafa Kemal'e göre çok partili bir sistem ve muhalefet, hedeflediği toplumsal değişimi yavaşlatacak hatta imkânsız hale getirebilecek tehditleri barındırıyordu. Bu noktada, Saltanat'ın kaldırılmasına ve Cumhuriyet'in ilanına rağmen Mustafa Kemal'in demokrasiyi bir araç değil bir amaç olarak gördüğü anlaşılmaktadır. Mustafa Kemal, ilk önce teokratik devlet şekli ve ümmetçi toplum düşüncesinin hüküm sürdüğü bir toplumda planlarını çok önceden yaptığı inkılâpları hayata geçirmek ve yerleştirmek istiyordu.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın talihsizliği, istese de istemese de tek muhalefet fırkası olarak başta Saltanat yanlısı gerici düşünceler olmak üzere bütün muhalif düşünceler için tek sığınağı oluşturmasıydı. Bu dönemde özgürlüklerin arttırılmasından yana görüş sergileyen İstanbul basınında da oldukça destek gördü. Gerek kurucu üyeleri ve üyelerin muhalif görüşleri gerekse beyannamesi basında

kendine yer buldu ve muhalif basının eleştirilerine dayanak noktası oluşturdu. Bu dönemde Hüseyin Cahit, Ahmet Emin ve Velid Ebüzziya gibi gazetecilerin eleştirilerini açık ve ağır bir biçimde dile getirebildiği görülmektedir.

Şeyh Said İsyanı, Takrir-i Sükûn Kanunu'nun çıkarılmasına, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılmasına ve dönemin bütün muhalif basının söz konusu kanun doğrultusunda susturulmasına ön ayak oldu. Muhalif gazeteciler, çeşitli sebeplerle yargılandı, meslekten men edildi ve sürgüne gönderildi. Bu dönemde basın özgürlüğünün bir nevi “askıya alındığı” görülmektedir. İnkılâplar ise basının da susturulmasıyla büyük bir hızla hayata geçirilmiştir. Bu noktada karşımıza demokrasinin karşıtı düşüncelerin savunulmasını da kapsayıp kapsamadığı sorusu çıkmaktadır. Demokrasi kökenini Batı toplumundan almaktadır. Oysa dönemin Türk toplumu sosyolojik ve ekonomik açıdan Batı toplumlarından farklılık arz ediyordu. Özgürlük talebi olmayan, ümmetçi bir yapıya sahip bir toplum kendi rızası dışında özgürleştirilebilir mi?

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında basın özgürlüğünün sınırlandırılması, otoriter ve totaliter rejimlerdeki basın istibdadından farklılık arz etmektedir. Nitekim bu kısıtlama, geriye dönüşü savunan düşüncelere ve ilerlemeye yönelik tehditlere karşıdır. İktidarın, kişilerin ya da grupların çıkarlarının korunmasından ziyade yeni rejimin -yani demokrasinin- korunmasını hedeflemektedir. İronik bir biçimde, başta basın özgürlüğü olmak üzere özgürlüklerin kısıtlanmasındaki temel amaç, demokrasiyi amaçlayan inkılâpların hızla gerçekleştirilmesi ve yerleştirilmesidir. Bunun için toplum demokrasiye uygun bir biçimde yeniden dizayn edilmeye çalışılmış ve toplumun önemli bir çoğunluğunu oluşturan muhafazakâr kesimi temsil eden basın, bastırılarak bir alt yapı kurumundan devletin ideolojik aygıtı konumundaki bir üst yapı kurumuna devşirilmiştir.

Samuel Huntington'a göre bir ülkede demokrasinin yerleştiğinin göstergesi iki kez serbest seçimlerle iktidarın muhalefetle yer değiştirebilmesidir. 1923'te kurulan Cumhuriyet dönemiyle birlikte Türkiye'nin bu sınavı çok kez verdiği söylenebilir. Ancak Türkiye Cumhuriyeti'nin demokrasiye geçişini sağlayan bu dönem kendi içinde cevapları hala tartışılabilen sorular ve çelişkiler barındırmaktadır. Temelinde çoğulculuğa ve halk iradesine dayanan demokrasi, azınlığın çoğunluğa dayatması yoluyla empoze edilebilir mi? Halkın iradesine dayanan bir rejimin halkın iradesine başvurulmadan özüne aykırı bir biçimde muhalif seslere izin verilmeyerek halka benimsetilmesi kendiyile çelişmesi anlamına gelmemekte midir? Demokrasiye

dayanarak ifade edilen demokrasi karşıtı görüşlerin, demokrasiyi yıkma tehdidi karşısında ne yapılabilir?

Türkiye Cumhuriyeti'nin yaşadığı bu dönem, dünya tarihinde benzeriyle karşılaşmadığımız farklı bir döneme işaret etmektedir. Mustafa Kemal'in önderliğinde bir grup devrimci, halkın iradesini esas alan bir rejim oluşturabilmek için bir anlamda halkın iradesine karşı gözlerini kapatmış ve olağanüstü tedbirler alma yolunu tercih etmişlerdir. Bu dönemde Türkiye'nin tam bir demokrasiyle yönetildiğini iddia etmek güçtür. Ancak geçen 100 yıla yakın srenin sonunda Türkiye'nin demokrasiyi benimseyebilmiş ve uygulayabilmiş bir Müslüman lke olarak kabul edilmesi, demokratik olsun ya da olmasın amaca giden yolda yöntemlerin işlerliğini kanıtlamaktadır.

KAYNAKÇA

1- Gazeteler

Cumhuriyet
Hâkimiyet-i Milliye
İkdam
Tanin
Tevhid-i Efkâr
Vatan

2- Kitaplar

ALAN, Ümit, **Saraydan Saraya Türkiye’de Gazetecilik Masalı**, İstanbul, 2015.
ATEŞ, Nevin Yurtsever, **Türkiye Cumhuriyeti’nin Kuruluşu ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, İstanbul, 1998.
AYBARS, Ergun, **İstiklal Mahkemeleri**, Ankara, 1998.
AYDEMİR, Ş. Süreyya, **Tek Adam**, III, İstanbul, 2008.
BOZDAĞ, İsmet, **Dünyada ve Türkiye’de Basın İstibdadı**, İstanbul, 1992.
CEBESOY, Ali Fuat, **Siyasi Hatıralar**, İstanbul, 1960.
HUNTINGTON, Samuel, **Medeniyetler Çatışması**, İstanbul, 2014.
KABACALI Alpay, **Türk Basınında Demokrasi**, Ankara, 1990.
KARACA, Emin, **Türk Basınında Kalem Kavgaları**, İstanbul, 2008.
KOLOĞLU Orhan, **Osmanlı’dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi**, İstanbul, 2006.
LEWIS, Bernard, **Demokrasinin Türkiye Serüveni**, İstanbul, 2020.
NUTUK, İstanbul, 2020.
TOPUZ, Hıfzı, **II. Mahmut’tan Holdinglere Türk Basın Tarihi**, İstanbul, 2003.
YALMAN, Ahmet Emin, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim**, II, (1922-1971), İstanbul, 1997.
YILMAZ, Mustafa, DOĞANER, Yasemin, **Cumhuriyet Döneminde Sansür (1923-1973)**, Ankara, 2007.
ZÜRCHER, Erik Jan, **Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Siyasal Muhalefet Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (1924-1925)**, İstanbul, 2003.

3- Makaleler

AKANDERE, Osman, “Atatürk’ün İzmit Basın Toplantısı (16-17 Ocak 1923) ve Bu Toplantıda Verilen Önemli Kararlar”, **Selçuk İletişim**, II, S.1, (Mayıs-2014), s.124-136.

AYDIN, Ayhan, “Cumhuriyet Döneminde Serbest Cumhuriyet Fırkası Deneyimi, Ortaya Çıkış Sebepleri, Kurucusu, Nizamnamesi, Kapanması ve Basınla İlişkileri”, **Marmara İletişim Dergisi**, VIII, S.8, (Ekim-1994), s.261-275.

BABAOĞLU, Resul, “Nutuk ve Hatıralar Ekseninde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası Olayı ve Süreci”, **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları**, XI, S.22, (Kasım-2014), s.63-108.

BARAN, Tülay Alim, “Cumhuriyet’in İlanına Tepkiler ve Yorumlar”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, XV, S.55, (Temmuz 1999), s.627-643.

DEMİRASLAN, Tekin, BOLAT, Bengül Salman, “1923 Seçimleri ve Basın” **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, I, S.36, (Haziran-2014), s.140-165.

EKİNCİKLİ, Mustafa, “Türk Demokrasi Kültürünün Gelişim Sürecinde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının Kuruluşu”, **Gazi Akademik Bakış**, VI, S.11, (Mart-2012), s.151-163.

ERSAL, Aytakin, “Tevhid-i Efkâr Gazetesi Başyazarı Ebüzzıya’yı Şark İstiklâl Mahkemesine Götüren Süreç”, **Belleten**, LXXXIII, S.296, (Nisan-2019), s.335-366.

GÜRDAY, Şükran, “Çok Partili Hayata Geçiş ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası”. **Türk Dünyası Araştırmaları**, CXXV, S.247, (Ağustos-2020), s.405-420.

GÜZ, Nurettin, “Cumhuriyet’in İlanına Basının Bakışı”, **Selçuk İletişim**, I/1, (Temmuz 1999), s.3-12.

KOCAMAN, Habip, CEYLAN, Mustafa, “Türkiye Cumhuriyeti’nin İlk Muhalefet Fırkası: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası”, **Yasama Dergisi**, S.34, (Aralık-2016), s.5-23.

MÜEZZİNOĞLU, Ersin, “Türk Siyasal Hayatının Vakitsiz Doğan Çocuğu: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası”, **Journal of Universal History Studies**, I, S.1, (Aralık-2018), s.44-79.

ÖZALPER, Mehmet, “Bir Muhalefet Partisinin İlgası”, **ANEMON, Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, II, S.1, (Haziran-2014), s.117-136.

SARIÇOBAN, Gülay, “*Kâzım Karabekir'in Askeri ve Siyasi Biyografisi*”, **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, XXI, S.1, (Mart-2017), s.137-157.

SAYGIN, Selim, “*Kazım Karabekir ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*”, **Tarih ve Gelecek Dergisi**, VI, S.3, (Eylül-2020), s.1091-1108.

ŞENTÜRK, Ayşegül, “*1931 Matbuat Kanunu'ndaki Değişiklikler Üzerine Kronolojik Bir Değerlendirme: Basın Hürriyeti Bağlamında Meclis Tartışmaları ve Basındaki Yankılar*”, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, XXX, S.1, (Ocak-2016), s.199-230.

TEMEL, Mustafa, “*Türkiye'de Basın-İktidar İlişkileri Çerçevesinde İslamofobik Söylem*”, **Medya ve Din Araştırmaları Dergisi**, III, S.1, (Haziran-2020), s.29-59.

YAYLAGÜL, Gamze, “*Halifeliğin Kaldırılmasının Hindistan Müslümanlarına ve Türk Basınına Yansıması*”, **Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi**, IV, S.1, (Haziran-2020), s.103-114.

YEŞİL, Ahmet, “*Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Kapatılmasında Sondan Bir Önceki Gelişme: Tpcf Urfa Siverek Şube Kâtibi Mehmet Fethi Bey'in Şark İstiklal Mahkemesinde Yargılanması*”, **Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S.20, (Ağustos-2015), s.711-744.

4- Elektronik Kaynaklar

<https://www.sozcu.com.tr/2020/yazarlar/sinan-meydan/terakkiperver-cumhuriyet-firkasi-6126713/>. (Erişim Tarihi: 20.09.2021)

Makalenin Geliş Tarihi: 17.09.2021
Kabul Tarihi: 24.11.2021
Makalenin Türü: Araştırma-İnceleme

ZONGULDAK İLK KADIN MİLLETVEKİLİ EDİBE SAYAR'IN MECLİS ÇALIŞMALARI (1954-1957)

PARLIAMENT ACTIVITIES OF FIRST FEMALE DEPUTY EDİBE SAYAR OF ZONGULDAK (1954-1957)

Esin YÜZBAŞI*

ÖZ

5 Aralık 1934 tarihinde Türk kadınına seçme ve seçilme hakkı tanınmasının ardından Meclis'in 5. Dönemi için yapılan 1935 yılı Milletvekili Genel Seçimi'nde Meclis'e 17 kadın milletvekili girmiştir. Bu dönemde yapılan ara seçimde 1 milletvekili daha Meclis'e girmesiyle kadın milletvekillerinin sayısı 18'e yükselmiştir. Bu 18 milletvekili Türkiye'nin ilk kadın milletvekilleri olarak tarihteki yerini almıştır. Türk kadınına seçme ve seçilme hakkı 1934 yılında verilmesine rağmen Meclis'e Zonguldak'ı temsilen ilk kadın milletvekili 2 Mayıs 1954 tarihinde yapılan 10. Dönem Milletvekili Seçimlerinde girmiştir. Hukukçu ve yazar olan Edibe Sayar, Zonguldak'ın ilk kadın milletvekili olmuştur. Edibe Sayar, Meclis'te Dilekçe Komisyon Üyeliği, Maarif Komisyon Üyeliği, Adliye Vekâleti Komisyon Üyeliği, TBMM Başkanlık Divanı Kâtip Üyeliği ve Bütçe Komisyonu Tasnif Heyeti Üyeliği görevlerinde bulunmuştur. Bu çalışmada 10. Dönem Milletvekili Edibe Sayar'ın Meclis'te yaptığı kanun teklifleri, önermeleri, komisyon çalışmaları, konuşmaları ve kâtiplik görevlerinin ortaya çıkarılması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kadın Milletvekili, Zonguldak, Edibe Sayar, 1954 Milletvekili Seçimi, Türkiye Büyük Millet Meclisi, Meclis Çalışmaları

* Dr. Antalya, Tarih: esinn-38@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-0685-6120: **Bu makaleye atıfta bulunmak için/To cite this article:** Esin Yüzbaşı, "Zonguldak İlk Kadın Milletvekili Edibe Sayar'ın Meclis Çalışmaları (1954-1957)", Atatürk Üniversitesi, **Atatürk Dergisi**, XI, S.2, (Aralık-2021), s.205-232.

ABSTRACT

After the Turkish women were granted the right to vote and be elected on 5 December 1934, 17 women deputies entered the parliament in the 1935 general election for the 5th term of the parliament. In the by-elections held in this period, the number of female deputies rose to 18, with 1 more deputies entering the parliament. These 18 deputies took their place in history as the first female deputies of Turkey. Although Turkish women were given the right to vote and be elected in 1934, the first female deputy representing Zonguldak entered the parliament in the 10th term parliamentary elections held on May 2, 1954. Edibe Sayar, a lawyer and writer, became the first female deputy of Zonguldak. Edibe Sayar served as Petition Commission Member, Education Commission Member, Ministry of Justice Commission Member, Parliamentary Presidency Council Clerk Member and Classification Member of Budget Committee. In this study, it is aimed to reveal the law proposals, motions, commission studies, speeches and clerk duties of 10th term Deputy Edibe Sayar in the parliament.

Keywords: Women Deputy, Zonguldak, Edibe Sayar, 1954 Parliamentary Election, Turkish Grand National Assembly, Assembly Studies

GİRİŞ

5 Aralık 1934 tarihinde Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun 10. ve 11. maddelerinde değişiklik yapılmasıyla Türkiye'de kadınlar seçme ve seçilme hakkı elde etmiştir. Yapılan değişikliğe göre; yirmi iki yaşını tamamlayan kadın, milletvekili seçme, 30 yaşını tamamlayan kadın ise milletvekili seçilmeye hak kazanmıştır.¹ Kadınlara bu hakkın verilmesinin ardından ülkemizde Meclis'in 5. dönemi için 8 Şubat 1935 tarihinde gerçekleştirilen milletvekili seçimlerinde kadınlar ilk defa milletvekili adayı olabilmıştır. Bu seçim neticesinde, 17 kadının milletvekili seçimini kazanmasıyla ilk kez Meclis'te kadın milletvekili bulunmuştur. Meclis'in 5. döneminde yapılan ara seçim ile 1 kadın milletvekilinin daha Meclis'e girmesiyle Meclis'teki kadın milletvekili sayısı 18'e yükselmiştir.² TBMM'nin ilk kadın milletvekillerine bakıldığında; Mebrure

¹ **Resmî Gazete**, 11 Kanun-u Evvel 1934, Sayı: 2877, s.4521.

² Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM), **Türk Parlamento Tarihinde Kadın Parlamenterler 1935-2009**, Ankara, 2009, s.16.

Gönenç (Afyonkarahisar), Satı (Hatı) Çırpan (Ankara), Türkan Baştuğ (Antalya), Sebiha Gökçül Erbay (Balıkesir), Şekibe İnel (Bursa), Hatice Özgener (Çankırı), Huriye Öviz (Diyarbakır), Fatma Memik (Edirne), Fakiye Öymen (İstanbul), Benal Nevzat İftar Arıman (İzmir), Nakiye Elgün (Erzurum), Ferruh Güpgüp (Kayseri), Bahire Bediz Morova Aydilek (Konya), Mihri Pektaş (Malatya), Meliha Ulaş (Samsun), Esmâ Nayman (Seyhan), Sabiha Görkey (Sivas) ve Seniha Hızal (Trabzon) olduğu görülmektedir.³ Bu dönemde Meclis'te kadın milletvekili oranı %4,5 olmuştur. Meclis'in 6. döneminde (1939-1943) ise Meclis'e 16 milletvekili girerken Meclis'teki kadın milletvekili oranı %3,7'dir. Meclis'in 7. döneminde kadın milletvekili sayısı önceki dönem ile aynı olmuştur. Fakat 6. dönemde Meclis'e giren toplam milletvekili sayısı 629 iken bu sayı 7. dönemde 455 olduğu için 7.dönemde kadın milletvekili oranı %3,5'e gerilemiştir. Meclis'in 8. döneminde %2 oranında 9 kadın milletvekili, 9. döneminde ise %0,6 oranında 3 kadın milletvekili Meclis'e girebilmiştir. 1954-1957 yıllarında gerçekleşen Meclis'in 10. döneminde ise; Meclis'e 4 kadın milletvekili girmeye hak kazanmıştır.⁴ Bu milletvekilleri; Zonguldak Milletvekili Edibe Sayar, Ankara Milletvekili Aliye Temuçin Coşkun, İstanbul Milletvekili Hatice Nazlı Tlabar ve İzmir Milletvekili Nuriye Ferhan Erdem olurken hepsinin de Demokrat Parti milletvekilleri olduğu görülmektedir.⁵ Meclis'in 10. döneminde Meclis'e giren kadın milletvekillerinin oranı ise %0,7 olmuştur. 1935 yılında ilk kez Meclis'e milletvekili olarak giren kadınların Meclis'teki oranı %4,5 iken bu oran Meclis'in 10. dönemi için yapılan 1954 yılı seçiminde sadece %0,7 olabilmıştır.⁶

Türkiye'de kadınlara seçme ve seçilme hakkının 1934 yılında verilmesiyle Meclis'in 5. döneminde kadınlar milletvekili olarak Meclis'te yerlerini alabilmiş ancak Zonguldak ilinden ilk kadın milletvekili Meclis'e 10. dönemde girebilmiştir. 1954 yılında yapılan 10. Dönem milletvekili seçimlerinde Edibe Sayar'ın, Zonguldak'tan milletvekili seçilmesiyle Zonguldak'ın ilk kadın Milletvekili Edibe Sayar olmuştur.⁷

2 Mayıs 1954 tarihinde yapılan 10. Dönem milletvekili seçimine bakıldığında;⁸ oy kullanımı saat:08:00 ile 17:00 arasında yapılmıştır.⁹ Ülke genelinde seçime Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), Cumhuriyetçi Millet Partisi (CMP), Demokrat Parti

³ Türkiye İstatistik Kurumu (TUİK), **Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011**, Ankara, 2012, s. XI.

⁴ TBMM, **Türk Parlamento Tarihinde Kadın Parlamenterler 1935-2009**, s.19.

⁵ TBMM, **TBMM Albümü 1920-2010 (Cilt 2)**, Ankara, 2010, s. 609-678.

⁶ TBMM, **Türk Parlamento Tarihinde Kadın Parlamenterler 1935-2009**, s.19.

⁷ https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/milletvekillerimiz_sd.sonuc?p_donem=&adi=&soyadi=&il=ZONGULDAK&parti=&kelime= Erişim Tarihi: 20.08.2021.

⁸ <https://www.ysk.gov.tr/tr/milletvekili-genel-secim-arsivi/2644> Erişim Tarihi: 20.08.2021.

⁹ **Vatan**, 2 Mayıs 1954, s.1.

(DP), İşçi Partisi (İP) ve Komünist Partisi (KP)¹⁰ olmak üzere 5 parti ve bağımsız adaylar katılmıştır. Meclis'e sadece bu partiler arasından DP, CHP ve CMP milletvekili kazandırabilmiştir.¹¹ Bu dönemde Meclis'e giren milletvekillerine bakıldığında; DP'den 503, CHP'den 31, CMP'den 5 ve Bağımsız 2 olmak üzere toplam 541 milletvekili Meclis'e girmeye hak kazanmıştır. Zonguldak ise bu seçimde Meclis'e 10 milletvekili göndermiş olup¹² milletvekillerinin tamamını DP kazanmıştır.¹³ Bu milletvekilleri; Edibe Sayar, Hüseyin Avni Yurdabayrak, Mehmet Nusret Kirişçioğlu, Cemal Kıpçak, Hakkı Hilalci, Sabih Duralı, Necati Diken, Ali Suat Başol, Hüseyin Balık ve Ahmet Sebati Ataman olmuştur.¹⁴ Bu seçimde Zonguldak'tan Edibe Sayar'ın milletvekili seçilmesiyle de Meclis'e Zonguldak'ı temsilen ilk kadın milletvekili gönderilmiştir.¹⁵

Kadın milletvekillerinin meclis çalışmaları hakkında literatüre incelendiğinde; TBMM'nin ilk kadın milletvekilleri olan 18 milletvekilinin Meclis'teki faaliyetlerinin kısaca araştırıldığı bir çalışma bulunmaktadır.¹⁶ Bu çalışmanın dışında 18 ilk kadın milletvekillerinden sadece birini ele alarak meclis çalışmalarını ortaya çıkaran çalışmalar da yapılmıştır. Meclis çalışmaları ortaya çıkarılan bu milletvekilleri ise; Samsun'un ilk kadın Milletvekili Meliha Ulaş¹⁷, Seyhan'ın ilk kadın Milletvekili Esmâ Nayman¹⁸, İzmir'in ilk kadın Milletvekili Benal Nevzat Arıman¹⁹, Antalya'nın ilk kadın milletvekili Türkan Örs Baştuğ²⁰, Trabzon'un ilk kadın Milletvekili Seniha Hızal

¹⁰ TUİK, **Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011**, s. VII.

¹¹ TUİK, **Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011**, s. 4.

¹² TUİK kaynağında 10.dönem seçimlerinde Zonguldak'tan 11 milletvekili çıktığı görülürken (TUİK, **Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011**, s. 10) TBMM Zabıt Ceridesinde ve TBMM internet sayfasında 10 milletvekili olmasından dolayı 10. dönemde Meclis'te Zonguldak'ı temsilen 10 milletvekili bulunduğu anlaşılmaktadır. TUİK kaynağına ise Zonguldak milletvekili sayısının 10 yazılacak iken sehven 11 yazıldığı anlaşılmaktadır (TBMMZC, I/10, Ankara, 1954, s.5; https://www5.tbmm.gov.tr/develop/owa/milletvekillerimiz_sd.sonuc?p_donem=&adi=&soyadi=&il=ZONGULDAK&parti=&kelime= Erişim Tarihi: 20.08.2021).

¹³ TUİK, **Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011**, s. 10.

¹⁴ https://www5.tbmm.gov.tr/develop/owa/milletvekillerimiz_sd.sonuc?p_donem=&adi=&soyadi=&il=ZONGULDAK&parti=&kelime= Erişim Tarihi: 20.08.2021; TBMMZC, I/10, Ankara, 1954, s.5.

¹⁵ https://www5.tbmm.gov.tr/develop/owa/milletvekillerimiz_sd.sonuc?p_donem=&adi=&soyadi=&il=ZONGULDAK&parti=&kelime= Erişim Tarihi: 20.08.2021.

¹⁶ Ayten Sezer, “*Türkiye'deki İlk Kadın Milletvekilleri ve Meclis'teki Çalışmaları*”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, XIV, S.42, (1998), s. 889-905.

¹⁷ Mehmet Aydın, “*Türkiye'nin İlk Kadın Milletvekillerinden Samsun Milletvekili Meliha Ulaş*”, **History Studies**, VI, S.1, (2014), s.29.

¹⁸ Erdem Çanak, “*TBMM'deki İlk Kadın Milletvekillerinden Esmâ Nayman ve Meclis'teki Faaliyetleri*”, **Asia Minor Studies**, S.7, (2016), s. 26.

¹⁹ Selman Yaşar, (2010). “*Türkiye'nin İlk Kadın Milletvekillerinden Benal Nevzat (İştar) Arıman*”, **Pursuit of History**, II, S.4, (2010), s. 203.

²⁰ Sadık Sarısamam, “*Antalya'nın İlk Kadın Milletvekili Türkan Örs Baştuğ'un 5. Dönem TBMM'deki Faaliyetleri*”, **Historical Studies International Journal of History**, XII, S. 4, (2020), s. 2143.

²¹, Edirne'nin ilk kadın Milletvekili Fatma Memik²² ve Erzurum'un ilk kadın Milletvekili Nakiye Elgün²³ olmuştur. Ayrıca, 13. Dönem milletvekili ve aynı zamanda Muş'un ilk kadın milletvekili olan Nermin Çiftçi'nin meclis çalışmalarının ortaya çıkarılması araştırmacı Nevzat Erdoğan tarafından sağlanmıştır ²⁴. 1950-1960 yılları arasında Demokrat Parti döneminde Meclis'te bulunan kadın milletvekilleri ve meclis faaliyetleri üzerine 2017 yılında Filiz Çolak²⁵ ve 2019 yılında İlyas Topçu birer araştırma makalesi yayınlamıştır.²⁶ Bu iki çalışmada da Zonguldak ilk kadın Milletvekili Edibe Sayar'ın TBMM'deki faaliyetlerine kısaca değinilmiştir.²⁷

Bu çalışmada ise Zonguldak'ın ilk kadın Milletvekili Edibe Sayar'ın TBMM'de yapmış olduğu önermeleri, kanun teklifleri, komisyon çalışmaları, kâtiplik görevleri ve konuşmaları ayrıntılı bir şekilde ele alınarak Edibe Sayar'ın meclis çalışmalarının ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Bu çalışma, Meclis'te bir kadın milletvekili olarak Edibe Sayar'ın hangi konular üzerinde çalışmalar yürüttüğünü ortaya çıkararak tarih alanına katkı sağlamasının yanı sıra bu çalışmanın gelecekteki milletvekillerine de ışık tutması beklenmektedir. Bu çalışmanın hazırlanmasında, TBMM Zabıt Cerideleri, TBMM kitapları, Milletvekili Hal Tercümesi, Milletvekili Mazbatası, Türkiye İstatistik Kurumu kaynakları, Resmî Gazete, makaleler ve internet kaynaklarından faydalanılmıştır. Çalışmada ana kaynak olarak TBMM Zabıt Cerideleri incelenerek Zonguldak'ın ilk kadın Milletvekili Edibe Sayar'ın Meclis'te yaptığı faaliyetler ortaya çıkarılmıştır.

²¹ Sadık Sarısan, “Trabzon'un İlk Kadın Milletvekili Seniha Hızal'ın TBMM'deki Faaliyetleri”, *Atatürk Yolu Dergisi*, S. 67, (2020), s. 403.

²² Savaş Sertel, “TBMM'de Bir Cumhuriyet Aydını: Dr. Fatma Memik”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S. 32, (2015), s.193.

²³ Sadık Sarısan, “Erzurum'un İlk Kadın Milletvekili Nakiye Elgün'ün 5. Dönem TBMM'deki Faaliyetleri”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.22 (TBMM'nin 100. Yılı ve Millî İrade Özel Sayısı), (2020), s. 92.

²⁴ Nevzat Erdoğan, “Muş'un İlk Kadın Milletvekili, Nermin Çiftçi (1924-2003)”, *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, III, S.1, (2015), s.9.

²⁵ Filiz Çolak, “Demokrat Parti Dönemi'nde TBMM'deki Kadın Milletvekilleri ve Meclis Faaliyetleri (1950-1960)”, *Tarih Okulu Dergisi*, S.32, s.115-158.

²⁶ İlyas Topçu, “Demokrat Parti'li Kadın Milletvekilleri ve Meclis'teki Faaliyetleri (1950-1960)”, *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.17, s.143-162.

²⁷ Filiz Çolak, “Demokrat Parti Dönemi'nde TBMM'deki Kadın Milletvekilleri ve Meclis Faaliyetleri (1950-1960)”, s.135-136; İlyas Topçu, “Demokrat Parti'li Kadın Milletvekilleri ve Meclis'teki Faaliyetleri (1950-1960)”, s.154-155.

28

1- EDİBE SAYAR'IN BİYOGRAFİSİ

Edibe Sayar, 1912 yılında Safranbolu'da doğmuş olup babası Maksut Bey, annesi Hatice Hanım'dır.²⁹ İlkokul tahsilini Zonguldak'ta gören Edibe Sayar, ortaokul ve liseyi İstanbul Pangaltı “*Notre Dame de Sion*” Fransız Kız Lisesi'nde tamamlamıştır.³⁰ Fransızca bilen Edibe Sayar, lise öğreniminden sonra Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde öğrenim görmüş³¹ ve 1939 yılında bu okuldan mezun olarak hukukçu olmuştur.³² Edibe Sayar, çalışma hayatına Zonguldak'ta hukuk alanında yaptığı staj ile başlamıştır. Daha sonra ise hâkim olmaya hak kazanmış ancak bir süre hâkimlik yaptıktan sonra³³ yazarlık yapmaya başlamıştır.³⁴ 1942-1954 yılları arasında³⁵ çeşitli gazete ve dergilerde edebi, sosyal ve politik konuları içeren makaleler yazan Edibe Sayar'ın bazılarını Fransızcadan uyarladığı skeçleri radyoda oynanmıştır.³⁶ Serbest avukatlık da yapan Edibe Sayar, Zonguldak Yardım Sevenler Derneği ve Türk Kadınlar Birliği Başkanlığı görevlerinde de bulunmuştur.³⁷

Meclis'in 10. dönemi için yapılan milletvekili seçiminde Zonguldak'ta kullanılan 197.962 oyun 130.302'sini alarak³⁸ Demokrat Parti'den Zonguldak milletvekili seçilen Edibe Sayar³⁹, 14.05.1954 tarihinde Meclis'e katılarak

²⁸ TBMM, **TBMM Albümü 1920-2010 (Cilt 2)**, s. 677.

²⁹ TBMM, **Türk Parlamento Tarihinde Kadın Parlamenterler 1935-2009**, s.340.

³⁰ https://www5.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d10/HT_2207_1_10.pdf Erişim Tarihi: 15.08.2021.

³¹ TBMM, **TBMM Albümü 1920-2010 (Cilt 2)**, s. 677.

³² https://www5.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d10/HT_2207_1_10.pdf Erişim Tarihi: 15.08.2021.

³³ TBMM, **Türk Parlamento Tarihinde Kadın Parlamenterler 1935-2009**, s.340.

³⁴ TBMM, **TBMM Albümü 1920-2010 (Cilt 2)**, s. 677.

³⁵ https://www5.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d10/HT_2207_1_10.pdf Erişim Tarihi: 15.08.2021.

³⁶ TBMM, **Türk Parlamento Tarihinde Kadın Parlamenterler 1935-2009**, s.340.

³⁷ TBMM, **TBMM Albümü 1920-2010 (Cilt 2)**, s. 677.

³⁸ https://www5.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d10/SM_2207_1_10.pdf Erişim Tarihi: 15.08.2021.

³⁹ TBMM, **Türk Parlamento Tarihinde Kadın Parlamenterler 1935-2009**, s.340.

çalışmalarına başlamıştır.⁴⁰ Meclis'in 1. yasama yılında Arzuhal (Dilekçe) Komisyon Üyeliği⁴¹, 2. yasama yılında Maarif Komisyon Üyeliği⁴², 3. yasama yılında TBMM Başkanlık Divanı Kâtip Üyeliği⁴³ ve 4. yasama yılında Adliye Vekâleti Komisyon Üyeliği⁴⁴ ve Bütçe Encümeni Tasnif Heyeti⁴⁵ görevlerinde bulunmuştur.

Evli ve 1 çocuk sahibi olan Edibe Sayar, 24.09.1970 tarihinde vefat etmiştir.⁴⁶

2- EDİBE SAYAR'IN MECLİS ÇALIŞMALARI

Meclis'in 10. dönemi Meclis'te en yaşlı milletvekili olan İstanbul Milletvekili Ali Fuat Cebesoy başkanlığında 14.05.1954 tarihinde saat 15:00'da açılmıştır. Bu açılıшта kâtiplik yapan milletvekilleri ise; Atilla Konuk (Antalya), Hakkı Kurmel (Kayseri), Hicri Sezen (Eskişehir) ve İsmet Uslu (Seyhan) olmuştur. Meclis faaliyetlerine başlanabilmesi için Meclis'in gündeminde ilk olarak milletvekillerinin ant içmesi olmuş ve Afyonkarahisar seçim çevresinden başlayarak milletvekilleri ant içmişlerdir. En son olarak Zonguldak milletvekillerinin ant içmesinin ardından Meclis Başkanı Ali Fuat Cebesoy'unda ant içmesiyle meclis başkanı seçimine geçilmiştir. Yapılan bu seçiminde 489 milletvekili oy kullanmış ve İçel Milletvekili Refik Koraltan 489 oy alarak meclis başkanı seçilmiştir. Meclis başkan yardımcılıklarına ise; Esat Budakoğlu (Balıkesir), Tevfik İleri (Samsun) ve Fikri Apaydın (Kayseri) seçilmiştir. İdare amirliklerine seçilen milletvekillerine bakıldığında ise; Ahmet Kocabıykoğlu (Balıkesir), İhsan Şerif Özgen (Kütahya) ve Mehmet Aldemir (İzmir) olduğu görülmektedir. Kâtiplik seçimleri sonucunda ise seçimi kazanan milletvekilleri; İhsan Gülez (Bolu), Füzünan Tekil (İstanbul), Nazlı Tıabar (İstanbul), Sedat Baran (Çorum), Ömer Mart (Kayseri) ve İbrahim Kirazoğlu (Kayseri) olmuştur. Ardından Cumhurbaşkanlığı seçimi yapılmış ve seçime katılan 513 milletvekilinin 486'sının oyunu alarak İstanbul Milletvekili Celal Bayar Cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir.⁴⁷

⁴⁰https://www5.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d10/HT_2207_1_10.pdf Erişim Tarihi: 15.08.2021.

⁴¹ TBMMZC, I/10, Ankara, 1954, s.38-39.

⁴² TBMMZC, II/10, Ankara, 1954, s.33-34.

⁴³ TBMMZC, II/10, Ankara, 1955, s.21-22.

⁴⁴ TBMMZC, XIV/10, Ankara, 1956, s.29-30.

⁴⁵ TBMMZC, XIV/10, s.26.

⁴⁶ TBMM, TBMM Albümü 1920-2010 (Cilt 2), s. 677.

⁴⁷ TBMMZC, I/10, s.2-8.

a) Önergeleri

Edibe Sayar, 07.02.1955 tarihinde kadın ve çocuklara karşı yapılan tecavüz olaylarına ait gazetelerde çıkan haberler hakkında Adliye Vekaleti'ne bir soru takriri (önergesi) vermiştir.⁴⁸ Bu önergede Edibe Sayar, bu hoş olmayan hâdiseler hakkında duygularını ve taleplerini şu şekilde yazılı olarak belirtmiştir:

“Zaman zaman gazetelerde kadın ve çocuklara karşı zor kullanmak suretiyle yapılan muhtelif tecavüz hâdiselerini büyük bir teessürle okumakta, bu suçları irtikab eden vicdansızlara karşı derin bir nefret hissi duymaktayız.

*Muhterem Türk ailesinin ve cemiyetimizin temel taşı olan çocuklarımızdan, böyle çirkin hâdiselere maruz kalanların isim, hüviyet ve adreslerinin gazetelerde teşhir edilmesi vicdanlarda tepki yaratmakta olduğundan, muhterem Adliye Vekilimizin bu husustaki görüş ve mütalaalarını sözlü olarak açıklamaları hususunda delalet buyurulmasını saygı ile arz ve rica ederim”.*⁴⁹

Meclis'in 14.02.1955 tarihinde yapılan 40. birleşiminde bu konu yeniden gündeme gelmiş ancak Adliye Vekilinin Meclis'te bulunmaması sebebiyle Zonguldak Milletvekili Edibe Sayar'ın bu soru önergesi, nizamname gereğince bir sonraki birleşime (inikada) bırakılmıştır.⁵⁰ Edibe Sayar'ın soru önergesi Meclis'in 41. birleşiminde tekrar gündeme gelmiş ve Meclis Başkanı tarafından Sayar'a soru önergesinin okutulmasının ardından önerge Adliye Vekili Osman Şevki Çiçekdağ tarafından cevaplanmıştır. Osman Şevki Çiçekdağ'ın cevabı ise şu şekilde olmuştur:⁵¹

“Zonguldak Mebusu muhterem arkadaşımız Edibe Sayar'ın şifahi sual takririne cevabımı kısaca arz ediyorum:

Muhterem arkadaşımızın tevcih buyurdukları şifahi sual takriri cidden üzerinde durmaya değer mühim bir mevzudur.

Yine, muhterem arkadaşımız bu mühim mevzuda bir kanun teklifini de Yüksek Meclis'e takdim etmiş bulunmaktadır. Bu itibarla keyfiyeti tetkik edip vekâletimizin görüşünü, teklifin alakalı encümünde tetkik ve müzakeresi esnasında arz edeceğim.” Adliye Vekili Osman Çiçekdağ'ın verdiği bu cevap karşısında Edibe Sayar:

“Muhterem arkadaşlar; Sayın Adliye Vekilimizin bu hususta vermiş oldukları izahattan dolayı kendilerine çok teşekkür ederim. Bu hususta beni desteklemiş bulunuyorlar.

⁴⁸ TBMMZC, V/10, Ankara, 1955, s.23.

⁴⁹ TBMMZC, V/10, s.134.

⁵⁰ TBMMZC, V/10, s.96.

⁵¹ TBMMZC, V/10, s.134-135.

Muhterem arkadaşlar; hakikaten tecavüze uğrayan kadınların, gazetelerle umumi efkâra teşhir edilmelerinde hiçbir içtimai fayda yoktur. Zira onlar suçlu değildir ki teşhir edilsinler. Bilakis çok çirkin ve iğrenç bir hâdisenin kurbanı olmuşlardır. Hal böyle iken bir de onların isim, hüviyet ve adresleriyle umumi efkâra ilan ederek cemiyet içinde büsbütün müşkül bir duruma sokmaya hakkımız olmamalıdır.

Hâdiseyi hangi cepheden ele alırsak alalım, aile hayatı bakımından olsun, çocukların istikbali bakımında olsun, içtimai hayatımızın düzeni bakımından olsun, tecavüze uğrayan bir kadının gazetelerle isminin açıklanması hiçbir zaman müspet karşılanmamalıdır. Zira bu kabil neşriyat o kadının sarsılan saadeti ile, izzeti nefsi ile, içtimai mevkii ile, istikbali ile, hulasa bir kalemi ile: bütün hayatı ile oynamaktan başka bir şey değildir.

Meseleyi, tecavüze uğrayan çocuklar bakımından mütalaa edecek olursak yine aynı üzüntüyü duymamaya imkân yoktur. Küçük yaşta böyle çirkin bir hâdiseye maruz kalmış bir çocuğun umumi efkâra teşhir edilmesi şöyle dursun, onun cemiyet tarafından bilhassa korunması icap eder. Onu teşhir etmekle ne elde edilecektir? Hangi mantık ve mülâhaza bize böyle bir teşhir salâhiyeti verebilir? Böyle kötü bir durumu umumi efkâra açıklamak, o çocuğu küçük yaşta, henüz hayata atılmadan mânen öldürmek demektir muhterem arkadaşlar.

Bu mevzuda bir de kanun teklifi yapmış bulunuyorum. Teklifim Umumi Heyete geldiği takdirde desteklemenizi bilhassa rica ederim”⁵² diyerek duygu ve düşüncesini onaylayan Adliye Vekili Osman Çiçekdağ’a teşekkürlerini sunmuş ve bu konu üzerinde hassasiyetle durmaya devam edeceğini hatta bu hususta bir de kanun teklifi yapmış olduğunu dile getirmiştir.

Edibe Sayar’ın bir de 11.04.1955 tarihinde Meclis’te Neşir Yolu ile veya Radyo ile İşlenecek Bazı Cürümler hakkındaki 6334 sayılı kanunun 3. fıkrasının değiştirilmesi ile ilgili daha önce sunduğu kanun teklifinin geri verilmesi ile ilgili bir önergesi olmuştur. Bu önergede, bu kanun teklifinin Basın Kanunu’nun 33. maddesine, aynı anlamda bir fıkra eklenerek çıkarılmasının daha uygun olacağını dile getirmiştir.⁵³ Edibe Sayar, önergeyi geri çekme sebebini ise şu şekilde ifade etmiştir:

“Muhterem arkadaşlar; yüksek malûmları olduğu üzere, bundan bir müddet evvel Neşir Yolu ile veya Radyo ile İşlenecek Bazı Cürümler hakkında bir kanun

⁵² TBMMZC, V/10, s. 134-135.

⁵³ TBMMZC, VI/10, Ankara, 1955, s.267.

teklifinde bulunmuştum. Bu teklifim, tecavüze uğrayan kimselerin isim, resim ve hüviyetlerinin gazetelerle umumi efkâra teşhir edilmemesini temin yolunda idi.

Bilâhara, yapmış olduğum bu tetkikat neticesinde, Basın Kanunu'nda neşir memnuniyeti ile alâkalı hükümler gördüğümde ve teklifimin, burada yer almasının kanun tekniği bakımından daha uygun olacağı kanaatine varmış bulunduğumdan mezkûr teklifimi geri alarak Basın Kanunu'nun 33. maddesine, aynı mealde bir fıkra eklenmesi yolunda ikinci bir teklifte bulundum.

*Bu teklifim de Adliye encümenince müzakere edilerek, bugün ittifakla kabul edilmiş bulunmaktadır. Keyfiyeti bilvesile ile arz ederim”.*⁵⁴

Bu önergelerin dışında Edibe Sayar, 08.06.1956 tarihinde yapılan Meclis'in 74. birleşiminde İşçilere Hafta Tatili ve Genel Tatil Günlerinde Ücret Verilmesi ile ilgili kanunun bazı maddelerinde değişiklik yapılması hakkındaki kanun için yapılan müzakereler uzayınca, müzakerenin yeterliliğinin oylanması için bir önerge de bulunmuştur. Oylamada Manisa Milletvekili Muammer Alakant'ın müzakerenin yeterli olmadığını dile getirmesine rağmen oylamada müzakerenin yeterli olduğu kabul edilmiştir.⁵⁵

Ayrıca Edibe Sayar, 15.05.1957 tarihinde gerçekleşen 68. birleşimde Korunmaya Muhtaç Çocuklar ile ilgili 5387 sayılı kanunun bazı maddelerinin değiştirilmesi hakkında kanun teklifi müzakereleri yapılırken söz alarak, Madde 9'da bulunan “birinci” kelimesinin “dördüncü” olarak değiştirilmesini talep etmiş ve oylama sonucunda bu talebi kabul edilmiştir.⁵⁶ 18. Maddede de Edibe Sayar, yine Muvakkat Encümen Muharriri olarak söz almış ve bu maddede bir hata tespit ettiğini dile getirerek maddenin 4. ve 5. satırlarında bulunan “birlik idare heyetine” ifadesinin “birlik encümenince” olarak değiştirilmesini talep etmiştir. Meclis başkanı, Edibe Sayar'ın bu isteğini oylamaya sunmuş ve oylama sonucunda değişiklik kabul edilmiştir.⁵⁷

b) Kanun Teklifleri

Zonguldak Milletvekili Edibe Sayar, 09.02.1955 tarihinde Neşir Yoluyla veya Radyo ile İşlenecek Bazı Cürümler ile ilgili 6334 sayılı kanunun 1. maddesinin 3. fıkrasının değiştirilmesi hakkında Adliye encümenine bir kanun teklifi sunmuştur.⁵⁸

⁵⁴ TBMMZC, VI/10, s. 267.

⁵⁵ TBMMZC, XII/10, Ankara, 1956, s.243-257.

⁵⁶ TBMMZC, XIX/10, Ankara, 1957, s.173-175.

⁵⁷ TBMMZC, XIX/10, s.177.

⁵⁸ TBMMZC, V/10, s.37.

Meclis'in 11.04.1955 tarihinde yapılan 62. birleşimde Edibe Sayar'ın, daha önce yapmış olduğu Neşir Yolu ile veya Radyo ile İşlenecek Bazı Cürümler hakkındaki 6334 sayılı kanunun 3. fıkrasının değiştirilmesi ile ilgili kanun teklifinin geri verilmesi ile ilgili bir takriri olmuştur. Teklifi geri çekmesinin sebebini ise Sayar, bu kanun teklifinin Basın Kanunu'nun 33. maddesine aynı anlamda bir fıkra eklenmesinin daha uygun olacağı şeklinde açıklamıştır.⁵⁹ Sayar'ın 6334 sayılı kanununda değişiklik içeren kanun teklifini geri çekme talebi 13.04.1955 tarihinde Meclis'te uygun görülerek geri verilmiştir.⁶⁰

5680 Sayılı Basın Kanunu'nun 33. maddesinin değişikliğine dair kanun teklifi ise şu şekilde olmuştur:

"MADDE 1: 5680 Sayılı Kanun'un 33. Maddesi aşağıdaki şekilde değiştirilmiştir:

Madde 33: Âdabı umumiye ve nizamı aile aleyhine işlenen suçlarda, tecavüze uğrayan kadın ve çocukların isim, resim ve hüviyetlerinin teşhiri ile kanunen evlenmeleri menedilmiş kimseler arasındaki cinsi münasebetlere müteallik haber ve yazıların neşri yasaktır. Hilâfına hareket edenler hakkında 100 liradan 1000 liraya kadar para cezasına hükmolunur.

MADDE 2: Bu kanun neşri tarihinde meriyete girer.

MADDE 3: Bu kanunun Hükümlerini icraya İcra Vekilleri Heyeti memurdur".⁶¹

Meclis başkanlığınca bu kanun teklifi Adliye encümeninin görüşleri alınması için gönderilmiş ve Adliye Encümeninin değerlendirmesi sonucunda kanun teklifinde değişiklik yapılarak teklif şu hale gelmiştir:

"MADDE 1: 5680 Sayılı Kanun'un 33. Maddesi aşağıdaki şekilde değiştirilmiştir:

Madde 33: -1. Kanunen evlenmeleri menedilmiş kimseler arasındaki cinsi münasebetlere dair haber ve yazıların,

2. Türk Ceza Kanunu'nun 414, 415, 416, 421, 426, 429, 430, 435, 436, 440, 441 ve 442 nci maddelerinde yazılı hükümlere müteallik haber ve yazıların yayınlanması halinde mağdurların isim, hüviyet ve resimlerinin, neşri yasaktır. Hilâfına hareket edenler 300 liradan 1000 liraya kadar ağır para cezası veya yedi günden üç aya kadar hapis cezası verilir.

⁵⁹ TBMMZC, VI/10, s.267.

⁶⁰ TBMMZC, VI/10, s.298.

⁶¹ TBMMZC, VI/10, s. 250 (Ek4)

MADDE 2: Bu kanun neşri tarihinde meriyete girer.

*MADDE 3: Bu kanunun Hükümlerini icraya İcra Vekilleri Heyeti memurdur”.*⁶²

Zonguldak Milletvekili Edibe Sayar’ın Basın Kanunu’nun 33. Maddesinin değiştirilmesi ile ilgili kanun teklifi ve Adliye Encümeninin Mazbatası (Adliye Komisyonunun Tutanağı) Meclis’in 25.04.1955 tarihinde yapılan 67. birleşiminde tekrar gündeme gelmiş ve Edibe Sayar Meclis’te kanun teklifinin önemini anlatan bir konuşma yaparak, kadınların ve çocukların uğradıkları tecavüz hadiselerinin gazetelerde teşhir edilmemesinin gerekliliğini şu şekilde vurgulamıştır:

“Muhterem arkadaşlar; huzurunuzda gelmiş bulunan kanun teklifim hakkında kısaca mâruzatta bulunma müsaadelerinizi rica ederim.

Malûmunuz olduğu üzere bu kanun teklifimi içtimai bir yaramızı sarmak maksadıyla yapmış bulunuyorum. Zira çok büyük bir esefle belirtmek lâzımdır ki gazetelerimizde, ahlâka, âdaba ve aile nizamına aykırı olarak işlenen hâdiselere ait yazılara sık sık tesadüf edilmektedir. Meselâ, bir gün bir küçük yavruya, bir başka gün bir kadın veya genç kıza tecavüz edildiğini görüyoruz, okuyoruz. Tehditle veya cebir kullanmak suretiyle kaçırılan veya fuhuşa teşvik edilen bir günahsız, bir mâsum gazete sütunlarında yazılıp çiziliyor. Yani bütün bu çirkin hâdiselerin suçsuzu da suçlusu gibi umumi efkâra teşhir ediliyor. Bu suretle de açılmış olan bir yara deşiliyor ve mağdur da artık sanki suçluymuş gibi cemiyet nazarında bir hiç oluyor. Suçlunun ve hâdisenin yazılması cemiyet için bir ibret teşkil edebilir. Ama mağdurun yazılmasıyla hiçbir şey elde edilemeyecektir. Teklifim; Basın Kanunu’nun 33. maddesine bir fıkra eklenmesi suretiyle Ceza Kanunumuzun bazı maddelerinde yazılı cürümlere mütaallık haber ve yazıların yayınlanması halinde mağdurların isim, resim ve hüviyetlerinin neşrini men eder mahiyettedir. Arz etmiş olduğum gibi, bu teklifim yüksek heyetinizce tasvip buyurulduğu takdirde bu kabil hâdiseler gazetelerde yine yazılacak, yalnız mağdurların isim, resim ve hüviyetlerinin neşri yasak edilmiş bulunacaktır.

Muhterem arkadaşlarım; suçsuz bir insanı cemiyet nazarında küçültmek ve onu müşkül duruma sokmak herhalde hiçbir adalet kaidesiyle kabili telif değildir. Teklifimin matbuat hürriyeti ile de alâkası olmadığı aşikârdır. Esasen hâdise ve suçlu yazıldıktan sonra mağdurun açıklanmasına ne lüzum vardır?

⁶² TBMMZC, VI/10, s. 250 (Ek4)

Muhterem arkadaşlar; yüksek huzurunuzu daha fazla işgal etmek istemiyorum. Mâruzatıma bu kadarla son verirken mezkûr kanun teklifimin kabul edilmesini bilhassa istirham edeceğim.”

Edibe Sayar'ın bu konuşmasının ardından kanun teklifi üzerine Meclis'te müzakere yapılmaya başlanmıştır.⁶³ Müzakereler uzayınca Edibe Sayar söz alarak şu şekilde bir konuşma yapmıştır;

“Muhterem arkadaşlar; teklifimin bu kadar uzun bir müzakere açacağını katiyen ümit etmemiştim. Çünkü bu kanun teklifimi yaparken evvelâ düşündüm, bir kanun teklifi niçin yapılır? Muhakkak ki, eğer memlekette böyle bir kanuna ihtiyaç varsa yapılır. Binaenaleyh ben bu şekildeki neşriyatın sizleri olduğu gibi beni de rencide ettiğini derin bir şekilde hissederek böyle bir kanun teklifine lüzum olduğu kanaatine vardım ve teklifimi yaptım.

Nitekim, şimdi meclis tatilinde otobüs durak yerlerine gittiğiniz zaman görürsünüz ki, birçok gazeteci çocuklar ellerinde gazeteler, işte filân kadının kaçırıldığını, 13 yaşındaki bir kız çocuğunun tecavüze uğradığını, isim, resim göstermek suretiyle bağırarak, çağırarak teşhir etmekte ve bizleri rencide etmektedirler.

Binaenaleyh bu vaziyet karşısında düşündüm, dedim ki, bir genç kız bu şekilde teşhir ediliyor, belki bu şekildeki neşriyat, yarın onun evlenmesine de mâni olacaktır. Bir evli kadın kaçırılıyor, belki yarın onun yuvası yıkılacak, kocası onu terk edecektir; halbuki bu kadın bigünahtır. Binaenaleyh cemiyetimizde hakikaten böyle bir yara mevcuttur. Bunu nasıl kapatabiliriz, bu bir kanun mevzuu olabilir mi, olamaz mı? Mevzuu üzerinde Meclis'teki yüksek bilgilerine itimat ettiğim arkadaşlarımla, adliyeciler arkadaşlarımla görüştim. Hepsi yerinde olacaktır, dediler. Bunun üzerine kanun teklifimi hazırladım. Bugünkü müzakeresi sırasında bilhassa gazeteci arkadaşlarımla bu hususta çok hassas konuştuklarına şahit oldum. Arkadaşlarımla bu hassasiyetini tabii görmekteyim; zira her gazeteci kalemi eline aldığı zaman kolay bir şekilde haber yazmak ister.

Fakat benim teklifim onların haber yayınlamalarına mâni olacak bir hüküm değildir. Hâdiseyi ve suçluyu yazacak, mağdurun ismini yazmayacaktır. Burada matbuat hürriyetiyle ne gibi bir alâka görüyorlar ki, gazeteci arkadaşlarımla feryadü figan ediyorlar, bunu anlamıyorum. Bilhassa, acaba ecnebi memleketlerde böyle bir kanun var mı? dediler. Biz, bir kanun teklifi yaparken, mutlaka acaba başka

⁶³ TBMMZC, VI/10, s. 466-470.

memleketlerde böyle bir kanun var mıdır? diye etüt mü yapıyoruz, yoksa bu bizim cemiyet için zaruri olduğu için mi bir kanun teklifi yapıyoruz? Daha evvel bu münasebetle, verdiğim bir takrirle Sayın Adliye Vekilimizden bunu sorduğum zaman hükümetin de bu hususta müspet bir beyanda bulunduğunu hepimiz duyduk. Binaenaleyh yazıları veya suçluyu demek suretiyle bu mevzuu geniş şekilde izaha kalkarak bu kanun teklifinin geri çevrilmesi veya kabul edilmemesi yoluna gidilmesinden büyük bir üzüntü duymaktayım. Getirdiğim bu kanun teklifiyle cemiyetin büyük bir yarası kapanmış olacaktır. Ne kanun aleyhinde konuşan arkadaşlarıma ve ne de herhangi bir gazeteci arkadaşına bu hususta kırılmış değilim.

Onun için daha fazla konuşmak istemiyorum, öyle zannediyorum ki Yüksek Heyetiniz bu hususta tamamen aydınlanmıştı. Bunda ne matbuat hürriyetinin takyidatı vardır ne de Ceza Usulü Muhakemeleri Kanununa aykırı bir cihet. Binaenaleyh sözlerimi burada bitiriyorum, ne kadar konuşsana aynı şeyleri tekrardan başka bir şey yapmayacağım, çünkü bu dâvaya cidden inanmış bulunuyorum. Sizlerin de inanmış olduğunuzu yüzlerinizden anlıyorum. Onun için teklifimin kabulünü rica ederim. Gazeteci arkadaşlarımdan özür dilerim, kendileri bunu matbuat hürriyetinin takyidi gibi görmesinler. Bu münasebetle bu kanun teklifim hakkında gazetelerde çıkan yazılardan birkaçını müsaadenizle okumak istiyorum. Vatan gazetesinde eski bir gazeteci arkadaş aynen şöyle yazmaktadır:

“Lüzumlu bir tasarı”

“Eski bir gazeteci olmak sıfatıyla basına mümkün olduğu kadar geniş hürriyet verilmesini isterim. Bu hürriyeti tahdit etmek üzere vakit vakit ortaya çıkan tasarılarından çoğunu lüzumsuz, hatta zararlı bulurum. Fakat son günler zarfında Zonguldak Mebusu Edibe Sayar’ın yaptığı kanun teklifini iyi karşıladığımı söylemeyi bir vazife bilirim.”

Bu gazeteci arkadaşı kalben tebrik ederim. Zira gazeteci olmakla beraber bunu itiraf etmiştir. Devam ediyor:

“Zonguldak Mebusunun teklifine göre, umumi âdap ve aile nizamı aleyhindeki suçlarla tecavüze mâruz kalan kadın ve çocukların isimleri neşredilmeyecek, resimleri basılmayacaktır. Bu hakikaten lüzumlu bir şeydir. Tecavüze uğrayan ve perişan olan bir vatandaşı bir de teşhir etmeyi insani duygular kabul etmez.

Umumi âdap ve aile nizamı aleyhindeki suçların bütün tafsilâtıyla neşredilmesi de ahlâk bakımından çirkin şeydir.” Ve devam ediyor. Zafer gazetesinde de bir yazı

*okuyayım müsaadenizle. (Lüzum yok sesleri) O halde maruzatım bundan ibarettir. Teklifin kabulünü tekrar rica ediyorum”.*⁶⁴

Edibe Sayar'ın konuşmasının ardından meclis başkanı kanun teklifinin maddelerine geçilip geçilmemesi için oylama yapmış ve oylama sonucunda kanun teklifinin maddelerine geçilmesi sonucu çıkmasıyla maddeler üzerinde müzakereye başlanmıştır. Ancak birleşimde saatin 18:05'i bulmasıyla müzakerenin devamının 27 Nisan 1955 Çarşamba günü saat 15:00'da toplanmak suretiyle devam edileceği bildirilerek celse kapanmıştır.⁶⁵

27 Nisan 1955 tarihinde milletvekilleri Meclis'in 68. birleşimi için toplanmış ve birleşimde Edibe Sayar'ın kanun teklifi müzakereleri de devam etmiştir. Bu kanun teklifi hakkında söz alan milletvekilleri ise; Cevat Ülkü (Aydın), Hulusi Köymen (Bursa), Muhlis Tümay (Manisa), Mehmet Ali Sebük (İzmir), Müfit Erkuyumcu (Bursa), Tahir Taşer (Kırşehir), Hasan Erdoğan (Kars), Adliye Encümeni Namına: Nusret Kirişcioğlu (Zonguldak), Mekki Said Esen (Balıkesir), Abdulkadir Eryurt (Erzurum), Hidayet Aydın (Konya), A. Hamdi Sancar (Denizli), Sabri Dilek (Trabzon), Turan Güneş (Kocaeli), Selahattin Karayavuz (Trabzon), Hüseyin Ortakçioğlu (Çorum), Aziz Özbay (Urfa) ve Kemal Balta (Rize) olmuştur. Söz alan milletvekilleri arasında birden fazla söz alan da olmuştur. Daha sonrasında ise meclis başkanı müzakerenin yeterli olup olmadığını düşünen milletvekillerin takrirlerini okutup oylama yapmıştır. Ancak müzakere devam ederken saatin 17:50 olması sebebi ile birleşime son verilmiştir.⁶⁶ Müzakerenin devamı ise 04.05.1955 tarihinde yapılmış olup Edibe Sayar'ın kanun teklifi müzakereler sonunda;

“MADDE 1: 5680 Sayılı Kanun'un 33. Maddesi aşağıdaki şekilde değiştirilmiştir:

Madde 33: -1. Kanunen evlenmeleri menedilmiş kimseler arasındaki cinsi münasebetlere dair haber ve yazıların, 2. Türk Ceza Kanunu'nun 414, 415, 416, 421, 426, 429, 430, 435, 436, 440, 441 ve 442 nci maddelerinde yazılı hükümlere mütaallik haber ve yazıların yayınlanması halinde mağdurların hüviyetlerini açıklayan malûmat ve resimlerinin, neşri yasaktır. Hilâfına hareket edenler 300 liradan 1000 liraya kadar ağır para cezasıyla cezalandırılır.

⁶⁴ TBMMZC, VI/10, s. 484-501.

⁶⁵ TBMMZC, VI/10, s.466-470.

⁶⁶ TBMMZC, VI/10, s.484-501.

Fiilin tekrürü halinde 1000 liradan 3000 liraya kadar ağır para cezası veya yedi günden üç aya kadar hapis cezası verilir.

MADDE 2: Bu kanun neşri tarihinde meriyete girer.

MADDE 3: Bu kanunun Hükümlerini icraya İcra Vekilleri Heyeti memurdur” şekliyle ilk önce madde madde oylanmış ve maddelerin kabul edilmesiyle de kanun teklifi tümüyle oylanarak kabul edilmiştir.⁶⁷

Edibe Sayar’ın diğer kanun tekliflerine bakıldığında; hususi otomobillerden vergi alınması ve alınan bu vergiden elde edilen ücretin Çocuk Esirgeme Kurumuna verilmesi hakkında kanun teklifi⁶⁸ ve Eczacılar ve Eczaneler ile ilgili 6197 Sayılı Kanun’un 36. ve 37. maddelerinde değişiklik yapılması hakkındaki kanun teklifi olmuştur ki bu kanun teklifini meclis başkanlığı 01.02.1956 tarihinde Sıhhat ve İçtimai Muavenet ve Adliye Encümenlerine değerlendirilmeleri için göndermiştir.⁶⁹

Ayrıca Edibe Sayar tarafından Meclis’in 10. döneminin 27.11.1957 tarihinde gerçekleşen 48. birleşiminde, Tababet ve Şuabatı Sanatlarının Tarzı İcrasına ait 1219 sayılı kanuna ek olarak bir kanun teklifi sunulmuş ve bu teklif meclis başkanlığınca Sıhhat ve İçtimai Muavenet ve Adliye Encümenlerine görüşlerinin alınması için gönderilmiştir.⁷⁰

c) Komisyon Çalışmaları

Edibe Sayar, Meclis’te Dilekçe Komisyon Üyeliği, Maarif Komisyon Üyeliği, TBMM Başkanlık Divanı Kâtip Üyeliği ve Adliye Vekâleti Komisyon Üyeliği ve Bütçe Encümeni Tasnif Heyeti Üyeliği yapmıştır. Edibe Sayar’ın komisyon üyelilikleri ve çalışmalarına bakıldığında;

Meclis’in 24.05.1954 tarihinde yapılan 3. birleşiminde encümen azası (komisyon üyesi) seçimleri yapılmış ve bu seçimde Zonguldak Milletvekili Edibe Sayar’ın da aralarında bulunduğu 23 Milletvekili Dilekçe Komisyon Üyesi olarak seçilmiştir.⁷¹ Edibe Sayar, 2. yasama yılında ise 10.11.1954 tarihinde yapılan seçim sonucunda Maarif Encümeni Azalığına seçilmiştir.⁷² Zonguldak Milletvekili Edibe Sayar’ın da

⁶⁷ TBMMZC, VII/10, Ankara, 1955, s.64-65.

⁶⁸ TBMMZC, X/10, Ankara, 1956, s.1276.

⁶⁹ TBMMZC, X/10, s.4.

⁷⁰ TBMMZC, XVII/10, Ankara, 1957, s.995

⁷¹ TBMMZC, II/10, s.38-39.

⁷² TBMMZC, II/10, s.33-34.

üyesi olduğu Maarif Komisyonu'na, 3656 sayılı kanuna bağlı (1) sayılı cetvelde değişiklik yapılması ile ilgili tutanak gelmiştir.⁷³

Ayrıca 5441 Sayılı Devlet Tiyatrosu Kuruluşu hakkındaki kanununun 5, 8 ve 10. maddelerin değişikliği ile ilgili kanun teklifi Maarif ve Bütçe komisyonlarına değerlendirmeleri için gönderilmiş, Edibe Sayar'ın da üyesi olduğu Maarif Komisyonu ve Maarif Bakanlığı temsilcilerinin de katılımıyla gerekli müzakereler yapılmıştır. Müzakere sonunda kanun teklifi komisyona geldiği şekliyle kabul edilerek komisyon tarafından Yüksek Başkanlığa görüşleri bildirilmiştir.⁷⁴

Meclis'in 12.11.1956 tarihli 2. birleşiminde encümenlikler için tasnif heyetleri seçimleri yapılmış olup Edibe Sayar, Bütçe Encümeni için Tasnif Heyeti'ne seçilen 4 milletvekilinden biri olmuştur. Diğer milletvekilleri ise; Nuri Ocakcıoğlu (Malatya), Muhit Tümerkan (Sinop) ve Sabri İşbakan (Ordu) olmuştur.⁷⁵ Aynı birleşimin 2. celsesinde encümenlikler için aza seçimleri yapılmış ve Adliye Encümeni Azası olarak seçilen 34 milletvekili arasında Edibe Sayar da yer almıştır.⁷⁶

d) Kâtiplik Görevleri

Meclis'in 10. dönemi 3. yasama yılı 01.11.1955 tarihinde yapılan birleşim ile başlamış ve bu birleşimde meclis başkanı seçimi yapılmıştır. Seçim sonunda İçel Milletvekili Refik Koraltan meclis başkanı olmuştur. Meclis Başkan Vekilliklerine ise; Esat Budakoğlu (Balıkesir), Fikri Apaydın (Kayseri) ve Şemi Ergin (Manisa) seçilmiştir. Ardından, Riyaset Divanı Kâtiplik leri seçimi gerçekleştirilmiş ve Zonguldak Milletvekili Edibe Sayar'ın da aralarında bulunduğu 6 milletvekili 350'şer oy alarak kâtip olarak seçilmişlerdir. Diğer kâtip üyeleri ise; Atilla Konuk (Antalya), Ömer Mart (Kayseri), İhsan Gülez (Bolu), Übeydullah Seven (Hakkâri) ve İbrahim Kirazoğlu (Kayseri) olmuştur.⁷⁷ Riyaset Divanı Katipliğine seçilen Edibe Sayar, 16.12.1955 tarihinde saat 18:12'de başlayan birleşimin 2. celsesinde kâtip olarak görevine başlamıştır.⁷⁸ Daha sonra Edibe Sayar, Meclis'in 3. yasama yılı içinde birçok kâtiplik görevlerinde bulunmuştur. Edibe Sayar'ın bu kâtiplik görevleri şu şekilde olmuştur:

⁷³ TBMMZC, V/10, s. 76, (Ek1-2)

⁷⁴ TBMMZC, VII/10, s. 345, (Ek1-2)

⁷⁵ TBMMZC, XIV/10, Ankara, 1956, s.26.

⁷⁶ TBMMZC, XIV/10, s.29-30.

⁷⁷ TBMMZC, VIII/10, Ankara, 1955, s.21-22.

⁷⁸ TBMMZC, VIII/10, s.286.

13.01.1956 tarihinde saat 15:05'de yapılan birleşimin 1. celsesinde kâtip olarak yer almıştır.⁷⁹

23.01.1956 tarihinde saat 15:00'da başlayan birleşimin 1. celsesinde kâtiplik görevinde bulunmuştur.⁸⁰

25.01.1956 tarihinde saat 15:05'de gerçekleşen birleşimin 1. celsesinde görev alan katiplerden biri olmuştur.⁸¹

27.01.1956 tarihinde yapılan Meclis'in 3. yasama yılı 29. birleşimi tutanaklarında sabık zabıt hulasasında kâtip olarak görev yapmıştır.⁸²

06.02.1956 tarihinde yapılan 33. birleşimde saat 15:07'deki 1. celsede kâtiplik görevinde bulunmuştur.⁸³

08.02.1956 tarihinde gerçekleşen birleşimin 1. celsesinde görev yapan katiplerden biri olmuştur.⁸⁴

10.02.1956 tarihinde yapılan birleşimde saat 15:07'de başlayan 1. celsede kâtip olarak yer almıştır. Ayrıca aynı birleşimde bulunan sabık zabıt hulasasında da kâtip olarak bulunmuştur.⁸⁵

Edibe Sayar, 13.02.1956 tarihinde yapılan birleşimde sabık zabıt hulasasında⁸⁶ ve 25.02.1956 tarihinde gerçekleşen Meclis'in 3. yasama yılının 44. birleşiminde saat 10:20'de başlayan 1. celsede görev yapan iki kâtipten birisi olmuştur.⁸⁷ Ayrıca aynı birleşimin 15:20'de başlayan 2. celsesinde de kâtip olarak Meclis'te bulunmuştur.⁸⁸

26.02.1956 tarihinde Meclis'te milletvekilleri 45. birleşim için toplanmışlar ve bu birleşimin sabık zabıt hulasasında Edibe Sayar da kâtip olarak yer almıştır.⁸⁹ 27.02.1956 tarihinde milletvekilleri Meclis'in 46. birleşimi için bir araya gelmiş ve birleşimin 10:15'te başlayan 1. celsesi 13:33'de kapanmıştır. 15:10'da başlayan birleşimin 2. celsesi ise 19:00'da kapanmıştır. Edibe Sayar her iki celsede de kâtip olarak görev yapmıştır.⁹⁰

⁷⁹ TBMMZC, IX/10, Ankara, 1956, s.63.

⁸⁰ TBMMZC, IX/10, s.224.

⁸¹ TBMMZC, IX/10, s.242.

⁸² TBMMZC, IX/10, s.286.

⁸³ TBMMZC, X/10, s.70.

⁸⁴ TBMMZC, X/10, s.100.

⁸⁵ TBMMZC, X/10, s.133.

⁸⁶ TBMMZC, X/10, s.165.

⁸⁷ TBMMZC, X/10, s.697.

⁸⁸ TBMMZC, X/10, s.729-759.

⁸⁹ TBMMZC, X/10, s.798.

⁹⁰ TBMMZC, X/10, s.927-957.

28.02.1956 tarihinde gerçekleşen Meclis'in 47. birleşiminin sabık zabıt hulasasında Edibe Sayar kâtip olarak bulunmuştur.⁹¹ 28.03.1956 tarihinde yapılan birleşimde yine Edibe Sayar sabık zabıt hulasasında kâtiplik görevi yapmıştır.⁹²

18.04.1956 tarihinde milletvekilleri 55. birleşim için bir araya gelmişler ve bu birleşimin 1. celsesinde⁹³ ve 09.05.1956 tarihinde 63. birleşimin sabık zabıt hulasasında da kâtiplik görevinde bulunmuştur.⁹⁴

Edibe Sayar, 16.05.1956 tarihinde Meclis'in 64. birleşiminin sabık zabıt hulasasında⁹⁵ ve 28.05.1956 tarihinde gerçekleşen 69. birleşimin 1. celsesinde kâtip olarak görev yapmıştır.⁹⁶

30.05.1956 tarihinde milletvekilleri Meclis'in 70. birleşimi için bir araya gelmiş ve saat 15:00'da başlayan 1. celsede Edibe Sayar kâtip olarak görev almıştır.⁹⁷

11.06.1956 tarihinde Meclis'in 75. birleşimi için milletvekilleri toplanmış ve birleşimin 1. celsesi 15:05'de başlamış olup Edibe Sayar kâtip olarak bu celsede görev almıştır.⁹⁸

13.06.1956 tarihinde ise Meclis'in 76. birleşimi gerçekleşmiş ve bu birleşimin sabık zabıt hulasasında ve saat 15:05'de başlayan 1. celsesinde Edibe Sayar kâtiplik yapmıştır.⁹⁹

15.06.1956 tarihinde yapılan Meclis'in 77. birleşiminde 1. celse saat 15:15'de başlamış ve bu celsede kâtip olarak görevde bulunmuştur.¹⁰⁰

18.06.1956 tarihinde milletvekilleri 78. birleşim için bir araya gelmiş ve bu birleşimde sabık zabıt hulasasında kâtiplik vazifesinde bulunmuştur.¹⁰¹

02.07.1956 tarihinde yapılan 84. birleşimin 1. celsesi Saat: 15:00'da başlamış olup bu celsede kâtiplik görevinde bulunmuştur.¹⁰²

04.07.1956 tarihinde gerçekleşen 85. birleşimde ise Edibe Sayar, sabık zabıt hulasasında kâtip olarak yer almıştır. Ayrıca aynı birleşimde Saat: 15:10'da başlayan 1. celsede görev yapan iki kâtipten biri olmuştur.¹⁰³

⁹¹ TBMMZC, X/10, s.1048.

⁹² TBMMZC, X/10, s.1339-1340.

⁹³ TBMMZC, XI/10, Ankara, 1956, s.115.

⁹⁴ TBMMZC, XI/10, s.308-309.

⁹⁵ TBMMZC, XI/10, s.330.

⁹⁶ TBMMZC, XI/10, s.485.

⁹⁷ TBMMZC, XI/10, s.507.

⁹⁸ TBMMZC, XII/10, Ankara, 1956, s.274.

⁹⁹ TBMMZC, XII/10, s.296-298.

¹⁰⁰ TBMMZC, XII/10, s.338.

¹⁰¹ TBMMZC, XII/10, s.358.

¹⁰² TBMMZC, XIII/10, Ankara, 1956, s.10.

06.07.1956 tarihinde gerçekleşen Meclis'in 86. birleşiminde 1. celse saat: 15:10'da başlamış olup Edibe Sayar bu celse ile sabık zabıt hulasasında kâtip olarak bulunmuştur.¹⁰⁴

Edibe Sayar, 09.07.1956 tarihinde gerçekleşen 87. birleşimde sabık zabıt hulasasında kâtip olarak bulunan iki kâtip üyesinden biri olmuştur.¹⁰⁵

16.07.1956 tarihli 90. birleşimde Edibe sayar Saat 15:10'da başlayan 1. celsede kâtip olarak görev yapmıştır.¹⁰⁶

15.08.1956 tarihinde yapılan 91. birleşimde Edibe Sayar sabık zabıt hulasasında yer alan iki kâtip üyesinden biridir.¹⁰⁷

22.08.1956 tarihli 96. birleşimin Saat: 10:10'da başlayan 1. celsesinde Edibe Sayar kâtiplik yapmıştır.¹⁰⁸

23.08.1956 tarihinde milletvekilleri 97. birleşim için toplanmışlar ve bu birleşimin 1. celsesinde Edibe Sayar kâtip olarak bulunmuştur.¹⁰⁹

24.08.1956 tarihinde Meclis'in 98. birleşimi gerçekleşmiş ve birleşimin 1. celsesi saat: 10:10'da ikinci celsesi ise Saat: 17:05'de başlamıştır. Bu celselerin ikisinde de Edibe Sayar, kâtip olarak Meclis'te görev yapmıştır.¹¹⁰

25.08.1956 tarihli 99. birleşimde ise Edibe Sayar, sabık zabıt hulasasında yer alan iki kâtip üyesinden biri olurken aynı zamanda saat 10:10'da açılan 1. celsede de kâtiplik yapmıştır.¹¹¹

27.08.1956 tarihinde Meclis'in 100. birleşimi için milletvekilleri bir araya gelmiş ve bu birleşimde Edibe Sayar, sabık zabıt hulasasında ve Saat 10:10'da açılan 1. celsede kâtip olarak yer almıştır.¹¹²

Bir sonraki birleşim ise 28.08.1956 tarihinde yapılmış ve bu birleşimin sabık zabıt hulasasında yine Edibe Sayar'ın kâtip olarak bulunduğu görülmektedir.¹¹³ 01.11.1956 tarihinde Meclis'in 10. döneminin 4. yasama yılının 1. birleşimini yapmak

¹⁰³ TBMMZC, XIII/10, s.50-54.

¹⁰⁴ TBMMZC, XIII/10, s.94-95.

¹⁰⁵ TBMMZC, XIII/10, s.127-129.

¹⁰⁶ TBMMZC, XIII/10, s.317.

¹⁰⁷ TBMMZC, XIII/10, s.367-368.

¹⁰⁸ TBMMZC, XIII/10, s.560.

¹⁰⁹ TBMMZC, XIII/10, s.592.

¹¹⁰ TBMMZC, XIII/10, s.624-649.

¹¹¹ TBMMZC, XIII/10, s.676-677.

¹¹² TBMMZC, XIII/10, s.708-734.

¹¹³ TBMMZC, XIII/10, s.790.

üzere milletvekilleri Meclis'te toplanmışlar ve Edibe Sayar, bu birleşimde saat 15:15'de açılan 1. celsede görev alan üç kâtipten biri olmuştur.¹¹⁴

Bu bilgilerden, Edibe Sayar'ın, Meclis'in 10. döneminin 3. yasama yılında birçok kâtiplik görevinde bulunduğu görülürken 4. yasama yılında ise sadece ilk birleşimin açılışında kâtiplik görevinde bulunduğu görülmektedir.

¹¹⁴ TBMMZC, XIV/10, Ankara, 1956, s.4.

SONUÇ

05.12.1934 tarihinde Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun da değişiklik yapılmasıyla kadınlara seçme ve seçilme hakkı verilmiştir. Kadınlara verilen bu haktan sonra ilk milletvekili genel seçimi 1935 yılında gerçekleştirilmiştir. Bu genel seçimde Meclis'e 17 kadın milletvekili seçilmiştir. Fakat 2 Mayıs 1954 tarihinde yapılan 10.dönem milletvekili genel seçimlerine kadar Zonguldak ilinden kadın milletvekili çıkmamıştır. Demokrat Parti'den Zonguldak milletvekili seçilen hukukçu ve yazar Edibe Sayar, Zonguldak'ın ilk kadın milletvekili olmuştur.

Edibe Sayar, Meclis'in 1. yasama yılında Dilekçe Komisyon Üyeliği, 2. yasama yılında Maarif Komisyon Üyeliği, 3. yasama yılında TBMM Başkanlık Divanı Kâtip Üyeliği ve 4. yasama yılında Adliye Vekâleti Komisyon Üyeliği ve Bütçe Encümeni Tasnif Heyeti Üyeliği yapmıştır.

Edibe Sayar'ın kanun teklifleri hakkında 4 konuşması ve farklı günlerde yapılan 36 birleşimde kâtiplik görevleri bulunmaktadır. Bu kâtiplik görevleri genel olarak birleşimlerin 1. celselerinde olsa da 2. celsede kâtip olarak yer aldığı da olmuştur. Ayrıca, bazı celselerde sabık zabıt hulasalarında da kâtip olarak bulunmuştur.

Meclis'te Edibe Sayar, 5 kanun teklifinde bulunmuş olup bunların ilki Neşir Yoluyla veya Radyo ile İşlenecek Bazı Cürümler ile ilgili 6334 sayılı kanunun 1. maddesinin 3. fıkrasının değiştirilmesi hakkında olmuştur. Bu kanun ile tecavüze uğrayan kadın ve çocukların basında teşhir edilmelerinin önüne geçmeyi amaçlamıştır. Daha sonra bu kanun teklifinin Basın Kanunu içerisinde yer almasının daha uygun olacağı düşüncesiyle kanun teklifini geri çekmiş ve aynı kanun teklifini 5680 Sayılı Basın Kanunu'nun 33. maddesinin değişiklik yapılması şeklinde sunmuştur. Bu kanun teklifi Meclis'te müzakereler sonucunda kabul edilmiştir. Edibe Sayar'ın diğer kanun teklifleri ise; Hususi otomobillerden vergi alınması ve alınan bu vergiden elde edilen ücretin Çocuk Esirgeme Kurumuna verilmesi, Eczacılar ve Eczaneler ile ilgili 6197 Sayılı Kanun'un 36. ve 37. maddelerinde değişiklik yapılması ve 1219 sayılı kanuna ek olarak "*Tababet ve Şuabatı Sanatlarının Tarzı İcrası*" hakkındaki kanun teklifleri olmuştur.

Önergeleri ise; Kadın ve çocuklara karşı yapılan tecavüz olaylarına ait gazetelerde çıkan haberler hakkında Adliye Vekaleti'ne sunduğu soru önergesi, Neşir Yolu ile veya Radyo ile İşlenecek Bazı Cürümler hakkındaki 6334 sayılı kanunun 3.

fıkrasının değiştirilmesi ile ilgili daha önce sunduğu kanun teklifinin geri çekilmesi ile ilgili, İşçilere Hafta Tatili ve Genel Tatil Günlerinde Ücret Verilmesi ile ilgili ve Korunmaya Muhtaç Çocuklar ile ilgili 5387 sayılı kanunun bazı maddelerinin değiştirilmesi hakkında kanun teklifinde değişiklikler üzerine olmuştur.

Bir milletvekili olmanın yanı sıra hukukçu ve yazar olan Edibe Sayar, basında çıkan tecavüz hadiselerinde mağdurların teşhir edilmesinin önüne geçmek için çaba sarf etmiştir. Edibe Sayar'ın bu çabasında yazar ve bir kadın olması etkili olmuştur. Ayrıca Edibe Sayar; işçilerin, eczacıların, yardıma muhtaç kadın ve çocukların da problemlerine kayıtsız kalmayarak onların savunuculuğunu yapmıştır.

KAYNAKÇA

1- Resmi Yayın ve Tutanaklar

Resmî Gazete, 11 Kanun-u Evvel 1934, Sayı: 2877.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMMZC)

2- Gazeteler

Vatan

3- Kitaplar

TBMM, **TBMM Albümü 1920-2010 (Cilt 2)**, Ankara 2010.

Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM), **Türk Parlamento Tarihinde Kadın Parlamenterler 1935-2009**, Ankara, 2009.

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), **Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011**, Ankara, 2012.

4- Makaleler

AYDIN, Mehmet, “*Türkiye'nin İlk Kadın Milletvekillerinden Samsun Milletvekili Meliha Ulaş*”, **History Studies**, VI, S.1, (2014), s.29-39.

ÇANAK, Erdem, “*TBMM'deki İlk Kadın Milletvekillerinden Esma Nayman ve Meclis'teki Faaliyetleri*”, **Asia Minor Studies**, S.7, (2016), s.26-41.

ÇOLAK, Filiz, “*Demokrat Parti Dönemi'nde TBMM'deki Kadın Milletvekilleri ve Meclis Faaliyetleri (1950-1960)*”, **Tarih Okulu Dergisi**, S.32, s.115-158.

ERDOĞAN, Nevzat, “*Muş'un İlk Kadın Milletvekili, Nermin Çiftçi (1924-2003)*”, **Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, III, S.1, (2015), s.9-32.

SARISAMAN, Sadık, “*Antalya'nın İlk Kadın Milletvekili Türkan Örs Baştuğ'un 5. Dönem TBMM'deki Faaliyetleri*”, **Historical Studies International Journal of History**, XII, S. 4, (2020), s. 2143-2159.

SARISAMAN, Sadık, “*Trabzon'un İlk Kadın Milletvekili Seniha Hızal'ın TBMM'deki Faaliyetleri*”, **Atatürk Yolu Dergisi**, S. 67, (2020), s. 403-427.

SARISAMAN, Sadık, “*Erzurum'un İlk Kadın Milletvekili Nakiye Elgün'ün 5. Dönem TBMM'deki Faaliyetleri*”, **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S.22 (TBMM'nin 100. Yılı ve Millî İrade Özel Sayısı), (2020), s. 92-115.

SERTEL, Savaş, “TBMM’de Bir Cumhuriyet Aydını: Dr. Fatma Memik”, **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, S. 32, (2015), s.193-204.

SEZER, Ayten “Türkiye’deki İlk Kadın Milletvekilleri ve Meclis’teki Çalışmaları”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, XIV, S.42, (1998), s. 889-905.

TOPÇU, İlyas, “Demokrat Parti’li Kadın Milletvekilleri ve Meclis’teki Faaliyetleri (1950-1960)”, **Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S.17, s.143-162.

YAŞAR, Selman, “Türkiye’nin İlk Kadın Milletvekillerinden Benal Nevzat (İştar) Arıman”, **Pursuit of History**, II, S.4, (2010), s. 203-212.

5- Elektronik Kaynaklar

https://www5.tbmm.gov.tr//develop/owa/milletvekillerimiz_sd.sonuc?p_donem=&adi=&soyadi=&il=ZONGULDAK&parti=&kelime= Erişim Tarihi: 20.08.2021.

<https://www.ysk.gov.tr/tr/milletvekili-genel-secim-arsivi/2644> Erişim Tarihi: 20.08.2021.

https://www5.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d10/HT_2207_1_10.pdf Erişim Tarihi: 15.08.2021.

https://www5.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d10/SM_2207_1_10.pdf Erişim Tarihi: 15.08.2021.

EKLER

10. Dönem
2209

OTURDUĞU YER [*]

ANKARA'DA	DIŞARIDA
Selânik caddesi, Mithat apartman kat. 2. yeniçhis	
Telefon :	Telefon :

[*] Adres değiştirilince vakit geçirilmeden Unvanı Kâtipliğe bildirilmesini rica olunur.

TERCÜMEHAL (Kısa)

İntihap dairesi	Zonguldak	Evlili olup olmadığı ve kaç çocuğu bulunduğuna	Evlili bir sene
Adı ve soyadı	Edibe Sayar	Menur ile seçimin evreki son menurduğu	—
Bahasına ve unvanın adı	Hakikat ve Halkın Gici	İntihap derecesi ve son maaşını aldığı tarih	—
Doğduğu yer ve tarihi	1328 Paşamba	Menur değilse seçimin evreki son durumu	Avukat
Tabii	Hukuk mezunu	Evvleki dekreterde Mebus seçilmiş ise derece ve intihap dairesi	—
Bildiği dil	Fransızca	Yedek Subay ise sınıfı, rütbesi ve sıralı numarası	—
İhtisas	Avukat	Kayıtlı bulunduğu Askerlik şubeleri ve numaraları	—
Eserleri	—	Seçim zaptının tarihi	5 . 5 . 1954
İlim rütbesi	—	Kaç reyile mebus seçildiği	130302
İşi ve gücü	Zonguldak mebusu	Meclise katılma tarihi	14 . 5 . 1954

1328 Paşamba doğum bulduğum . İlk tahsili Zonguldak'ta orta ve liseyi İstanbul Pangaltı , Notre Dame de Sion ve Fransız lisesinde ihmal ettikten sonra 1939 da Ankara Hukuk Fakültesinde mezun oldum . Zonguldak'ta stajımı yaparak hakimler sınavını geçtim .

Bilhassa , mebus hayatına atıldım . Biriki yıldan beri muhtelif dergi ve gazetelerde istemai , Edebi ve siyasi konularda makalelerim inşaa etmekteyim .

Kadoda telif ve Fransızcadan adapte ettiğim piyes ve şecelerin temâil edilmekte .

Sevcerden beri hazir Cemiyetlerinde çalışmaktayım . Zonguldak'ta , yarıdan Sevcerler Cemiyeti ve yeni teşkil edilmiş bulunan Türk Kadınlar Birliği başkanlığını yapıyorum . Avukatlık stajimda ihmal etmiş bulmuyorum .

S. Sayar

Ek-1: Edibe Sayar'ın Tercüme-i Hal Kâğıdı
(https://www5.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBM M/d10/HT_2207_1_10.pdf Erişim Tarihi: 15.08.2021)

Zonguldak İli

Milletvekili Seçilmiş Olanlara Ait
TUTANAK

Örnek No. : VI
Mad. 66 - 8 117/son. FK

Adı ve Soyadı	Doğum yeri ve tarihi	Meslek veya sanatı	ALDIĞI OYLAR		Seçmenlerin Sayısı	Oylarını kullananların sayısı	Seçimi hakkında itiraz ve şikâyet olup olmadığı	Düşünceler
			Rakamla	Yazı ile				
Edibe Sayar	Safranbulu 1328	Avukat	130302	Hizmetbin Üçyüziki	222255	197962	Yoktur	

Milletvekili seçimi kanunu gereğince ilimizde yapılan seçim sonunda **(130302)** oy ile **Edibe Sayar** ilimiz Milletvekilliğine seçilmiş olduğunu gösteren bu tutanak kurulumuz tarafından kendisine verilir.

5 / 5 / 2021

Üye İ. Fehmi Süzen
Üye Kasım Vardal
Üye Faik Başoğlu
Üye Nevzat Barutçu
Üye Mustafa Oral

Üye Şükrü Fakseker
Üye Hüseyin Yılmaz
Üye Rıdvan Alparsalan
Üye Cemil Kültürk
Üye Fazıl Sumer (Bulunmadı)

NOT : Başkan ve üyelerin imza edecekleri yerlerin üstüne aynı aynı adlarıyla soyadları yazılacaktır .

Ek-2: Edibe Sayar'ın Milletvekili Seçilmesine Dair Mazbatas1

(<https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBM>
M/d10/SM_2207_1_10.pdf Erişim Tarihi: 15.08.2021)

Makalenin Geliş Tarihi: 14.07.2021
Kabul Tarihi: 07.12.2021
Makalenin Türü: Araştırma-İnceleme

I. DÜNYA SAVAŞI'NIN ARDINDAN AMERİKAN CURRENT HISTORY DERGİSİ'NDE TÜRKİYE HAKKINDA ÇIKAN HABERLER

NEWS ABOUT TURKEY IN THE AMERICAN CURRENT HISTORY MAGAZINE AFTER WORLD WAR I

Kaan Cem GENİŞ*
Buse GENİŞ**

ÖZ

I. Dünya Savaşı, İngiltere, Fransa ve ABD bloğunun oluşturduğu İtilaf Devletleri tarafından 1918 yılının sonunda kazanılmıştır. Savaşın ardından galip devletler, mağlup devletlerle ayrı ayrı mütarekeler imzalanmıştır. Osmanlı Hükümeti ile 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi imza edilmiştir. I. Dünya Savaşı'nın yankıları hem galip hem de mağlup devletler basınında geniş yer bulmuştur. Bu çalışmada I. Dünya Savaşı'nın ardından yenedünya düzeninin oluşturulması için toplanmış olan Paris Barış Konferansı'nın sözcüsü konumundaki "Current History" dergisinin 1919 yılında çıkarmış olduğu sayılar ele alınacaktır. Bu dergi hem İtilaf hem de İttifak devletleri hakkında geniş malumatlar vermiştir. Çalışmanın temel unsuru bu dergide Türkler hakkında çıkan haberlerden oluşturulmuştur. Galip devletlerin Türkler ve Türk Devleti hakkındaki görüşleri ve tasarlamış oldukları eylemler ele alınmaya çalışılacaktır. "Current History" dergisinin yanı sıra çeşitli akademik kaynakların ilavesiyle makale zenginleştirilmeye çalışılacaktır. Bu makale "Current History" dergisi özelinde İtilaf Devletleri'nin Türklere bakış açılarını göstermesi bakımından önemli veriler vermeyi hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: I. Dünya Savaşı, İtilaf Devletleri, Osmanlı Devleti, Amerikan Basını, Current History

*Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih ABD, Doktora Öğrencisi: kcgemis@gmail.com, ORCID: 0000-0001-7608-1220.

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih ABD, Doktora Öğrencisi: bg.cocuklu@gmail.com, ORCID: 0000-0002-0999-4772: **Bu makaleye atıfta bulunmak için/To cite this article: Kaan Cem Geniş, Buse Geniş, "I. Dünya Savaşı'nın Ardından Amerikan Current History Dergisinde Türkiye Hakkında Çıkan Haberler", Atatürk Üniversitesi, **Atatürk Dergisi**, XI, S.2, (Aralık-2021), s.233-272.

ABSTRACT

World War I was won at the end of 1918 by the Entente States formed by the bloc of Britain, France and the USA. After the war, the victorious States signed separate armistice agreements with the defeated States. The armistice of Mondros was signed with the Ottoman government on October 30, 1918. Therepercussions of World War I were widely covered in the press of both the victorious and the defeated States. In this study the numbers published in 1919 by “*Current History*” magazine, which was the spokesman of the Paris Peace Conference, which was convened to create the new world order after World War I will be discussed. This journal gave extensive information about both the Entente and the Alliance states. The main element of the study was formed from the news about the Turks in this journal. The views of the victorious States about the Turks and the Turkish state and the actions they have designed will be discussed. An attempt will be made to enrich hearticle with the addition of the “*Current History*” Journal as well as various academic sources. This article aims to provide important data in the journal “*Current History*” in terms of showing the perspectives of the Entente States to the Turks.

Keywords: World War I, Entente States, Ottoman Empire, American Press, Current History

GİRİŞ

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Almanya'nın siyasi birliğini tamamlayıp silahlanmaya başlaması yeni bir dünya düzeninin habercisi olmuştur. Kısa süre içerisinde Avrupa'da büyük güç olan ve üretim teknolojisinin en büyüklerinden olan Almanya, sahip olduğu zenginliği işlemek için Afrika pazarlarına göz dikmiştir. Bu dönüm noktasının ardından büyük devletler de hızla silahlanma yarışına girmişler ve yenedünya düzeninde sömürge faaliyetlerine hız vermişlerdir. I. Dünya Savaşı işte bu bahsedilen hizipleşmenin siyasi hayata yansması olarak 1914 yılında patlak vermiştir. Birbirlerini engellemek isteyen ve pastadan en büyük payı almaya gayret eden büyük devletler kıyasıya bir savaşa tutuşmuş, bu savaş sadece kendilerini değil, Avrupa'dan Amerika'ya, Amerika'dan Asya'ya, Asya'dan Avustralya'ya kadar tüm kıtaları

etkilemiştir. Bu savaş büyük devletler için hâkimiyet alanını genişleteceği bir ortam yaratmışken, orta ve küçük ölçekli devletler için yıkım getirmiştir.

Osmanlı Devleti¹, büyük güç olarak gördüğü ve savaşı kazanacağına kesin gözüyle baktığı Almanya ile ittifak kurmuştur ve 1914 Ekim’inde savaşa girmiştir.² Osmanlı Devleti daha önceleri İngiltere ve Fransa ile de ittifak kurma arayışlarına girmiş fakat başarılı olamamıştır. Eski gücü yerinde olmayan ve yıkılmaya yüz tutmuş köhne bir imparatorluğun, kendisini paylaşma emelleri güden devletler ile ittifak kurma faaliyetleri gerçekten hazin bir durumdur. Nihayetinde Türk-Alman ittifakının ortaya çıkması ve Bulgar Devleti’nin de bu ittifakta yer almasıyla savaşın tarafları ortaya çıkmıştır. 4 yıllık savaş dönemi, Osmanlı Devleti’nin siyasi, sosyal ve ekonomik olarak çöküşüne sebebiyet vermiştir. Siyasi bağlamda toprakları masa başında paylaşılmış ve Türk yurdu olarak İç Anadolu ve Orta Karadeniz’in belirli yerleri bırakılmıştır. Sosyal bağlamda devlet-millet kavramı kalmamış, gücü elinde hisseden milletler ayrılıkçı hareketlere başlamıştır. Kültürel erozyonun doruk noktasına ulaştığı bu dönemde ekonomik açıdan da bir iflas söz konusudur. Osmanlı maliyesi savaşı finanse etmekte oldukça zorlanmış ve Almanya’dan altın desteği almak mecburiyetinde kalmıştır. Osmanlı Devleti, Kafkas Cephesi, Sina-Filistin Cephesi, Irak Cephesi, Hicaz-Yemen Cephesi ve Çanakkale Cephesi olmak üzere 5 ana cephede savaşmıştır.³ Bunun yanı sıra müttefik olduğu devletlere yardım amacıyla Galiçya’da da savaşmıştır. Umumi netice hâsil olduğu vakit Osmanlı Devleti sadece Çanakkale Cephesi’nde düşmanı durdurabilmiştir.⁴ Diğer cephelerde kısa süreli başarılar elde edilmiş olsa dahi bu muvaffakiyet uzun süreli olmamıştır. Savaşın dönüm noktası ABD’nin savaşa dâhil olmasıdır. Alman denizaltılarının tazyiki ile Amerikan donanmalarının büyük kayıplar vermesi sonucunda ABD savaşa dâhil olmuş ve İtilaf cephesine büyük güç katmıştır.⁵

¹ Avrupa devletleri, 19. Yüzyılı güçlenerek geçirirken, Osmanlı Devleti dağılmaya yüz tutmuştur. I. Dünya Savaşı’na gelinceye kadar Yunanistan, Sırbistan, Romanya, Bulgaristan ve Makedonya imparatorluk topraklarından ayrılmıştır. (H.W.V. Temperley, **A History of The Peace Conference of Paris**, Vol. V, Hodder&Stoughton, Londra, 1921, s. 113.)

² H.W.V. Temperley, **A History of The Peace Conference of Paris**, Vol. IV, Hodder&Stoughton, Londra, 1921, s. 1.

³ C.R.M.F. Cruttwell, **A History of Great War 1914-1918**, Oxford, 1934, s. 606-623.

⁴ Eugene Rogan, **The Fall of the Ottomans The Great War in the Middle East**, New York, 2015, s. 185-215; C.E. Callwell, **The Dardanelles**, Boston and New York, 1919; C.F. Aspianal-Oglander, **Military Operations Gallipoli**, William Heinemann Ltd, Londra 1935; Ian Hamilton, **Gallipoli Diary**, Vol. I, London 1920; A.G. Butler, “*The Gallipoli Campaign*”, **The Australian Army Medical Services in the War of 1914-1918**, Vol. I, Melbourne, 1938, s. 341-374, 437-450.

⁵ **Papers Relating to the Foreign Relations of the United States 1915 Supplement The World War**, Washington 1928, s. 953-958; **Papers Relating to the Foreign Relations of the United States 1916 Supplement The World War**, Washington, 1929, s. 829-846, 924-941; **Papers Relating to the Foreign Relations of the United States 1917 Supplement 1 The World War**, Washington 1931, s. 598-606;

1918 yılına gelindiğinde Osmanlı Devleti tüm cephelerde yenilmiş ve mütareke istemek zorunda kalmıştır.⁶ 30 Ekim 1918’de imzalanan Mondros Mütarekesi ile birlikte Osmanlı Devleti’nin fiili savaşı sona ermiştir.⁷ Mondros Mütarekesi Osmanlı Devleti için çok ağır şartlar ihtiva etmektedir. Anadolu’nun ortasına sıkıştırılmış bir Türk vatani bırakılmış, geriye kalan topraklar İngiltere, Fransa, İtalya ve onların güdümünde hareket eden Yunanistan ve Ermenistan’a paylaştırılmıştır.⁸ Mütarekenin ardından Osmanlı Devleti’nin siyasal ve askeri çöküşü hızlanmıştır.⁹ I. Dünya Savaşı’nın nihai bitişi

Papers Relating to the Foreign Relations of the United States 1917 Supplement 2 The World War, I, Washington 1932, s. 16-18; **Papers Relating to the Foreign Relations of the United States 1918 Supplement 1 The World War, I,** Washington, 1933, s. 228, 232-233, 243; **Papers Relating to the Foreign Relations of the United States 1918 Supplement 2 The World War,** Washington 1933, s. 538-563.

⁶ Hakan Bacanlı, “*Osmanlı Devleti İçin Savaşın Sonu: Ateşkes Süreci ve Mondros Mütarekesi*”, **Savaş Tarihi Araştırmaları Uluslar arası Kongresi 100. Yılında I. Dünya Savaşı ve Mirası**, II, (Ed. Halil Çetin ve Lokman Erdemir), Çanakkale, 2015, s. 347-411; Mütareke görüşmeleri için Limni adasının Mondros Limanı belirlenmiş ve görüşmeler Agamemnon zırhlısında gerçekleştirilmiştir. Ahmet İzzet Paşa kabinesi tarafından Hüseyin Rauf Bey (Orbay), Reşat Hikmet Bey ve Sadullah Bey baş murahhas olarak görevlendirilmiştir. (Ali Fuat Türkgeldi, **Görüp İştiklerim**, 5.Baskı, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2010, s. 154;) Bunun yanı sıra heyet katibi olarak Ali Fuat Bey (Türkgeldi), Tevfik Bey ve Bahriye Yaveri Sait Bey’de Türk delegasyonunda yer almışlardır. Padişah tarafından öncelikli olarak Damat Ferit Paşa’nın görevlendirilmesi düşünülmüşse de Ahmet İzzet Paşa buna mâni olmuştur. İzzet Paşa, Padişaha: “*Padişahım, bu adam mecnundur. Böyle mühim bir vazife kendisine nasıl verilebilir?*” diyerek tavrını ortaya koymuştur. (Celal Bayar, **Ben De Yazdım**, İstanbul 2018, s. 74;) Seçilmiş olan Türk heyeti yaklaşık 4 gün boyunca Agamemnon zırhlısında mütareke koşullarını hafifletme ve değiştirmek için büyük çaba sarf etmiştir. (Gürbüz Arslan, “*Mondros Mütarekesi Nasıl İmzalandı ve Nasıl Karşılandı*”, **İmparatorluklar Çağına Veda**, (Ed. Bülent Bakar ve diğerleri), Ötüken Neşriyatı, İstanbul, 2019, s. 108-134;) Tartışılan ve üzerinde uzlaşılamayan bazı maddelerde murahhas heyeti İstanbul ile bağlantı kurmaya çalışmış ve çoğunlukla muvaffak olamamıştır. 30 Ekim günü yapılan son müzakerede mütareke hükümleri üzerinde anlaşmaya varılmıştır. (Rauf Orbay, **Siyasi Hatıralar**, (Haz. Nurer Uğurlu), Örgün Yayınları İstanbul, 2018, s. 124; Yüksel Kaştan, “*Mondros Ateşkes Antlaşması’nın Alman Basınında Yansıması (Ekim-Kasım 1918)*”, **Uluslararası Eğitim ve Sosyal Bilimler Dergisi**, VI, S.12, 2019, s. 206.)

⁷ .B. Mowat, **A History of European Diplomacy 1914-1925**, New York, 1931, s. 132.

⁸ **United States Army In The World War 1917-1919 1991**, s. 26-27; H.W.V. Temperley, **A History of the Peace Conference of Paris**, Vol. I, Hodder&Stoughton, Londra 1920,s. 495-497; Frederic Maurice, **The Armistices of 1918**, London, 1943, s. 85- 87; Nihat Erim, **Devletlerarası Hukuk ve Siyasi Tarih Metinleri**, I, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1953, s. 519-524; Seha L. Meray ve Osman Olcay, **Osmanlı İmparatorluğu’nun Çöküş Belgesi Sevr Antlaşması Mondros Bırakışması İle İlgili Belgeler**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2020, s. 3-8; Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi**, III, Kısım IV, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1991, s. 742-763; Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye’de Siyasal Gelişmeler (1876-1938) Mütareke, Cumhuriyet ve Atatürk**, 4.Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2015, s. 6-7; Rifat Uçarol, **Siyasi Tarih (1789-2014)**, 10.Baskı, Der Yayınları, İstanbul 2015, s. 661; Ali İhsan Sabis, **Harp Hatıralarım İstiklal Harbi ve Gizli Cihetleri**, Nehir Yayınları, İstanbul, 1993, s. 23-26; Tolga Başak, “*Mondros Mütarekesi Görüşmelerine İlişkin İngiliz Kayıtları ve Görüşmelerle İlgili Değerlendirmeler*”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, XVIII, S.Özel Sayı, İzmir, 2018, s. 12-52; Cemil Öztürk, “*Mondros Mütarekesi*”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)**, XXX, İstanbul, 2005, s. 271-273.

⁹ **Türk İstiklal Harbi Mondros Mütarekesi ve Tatbikatu**, I, 3.Baskı, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Yayınları, Ankara, 1999, s. 255-272; Zekeriya Türkmen, “*30 Ekim 1918 Tarihli Mondros Ateşkes Antlaşması’na Göre Türk Ordusunun Kuruluş ve Kadrosuna Bir Bakış*”, **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi (OTAM)**, S. 11, Ankara, 2000, s. 615-632; Selçuk Ural, “*Mustafa Kemal Paşa’nın Mondros Mütarekesi Hakkındaki Görüş ve Düşünceleri*”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S.15, Erzurum, 2000, s. 308.

Almanya Devleti'nin teslim olmasıyla ilişkilendirilebilir. İttifak Devletleri'nin en büyük ve güçlü ortağı konumunda bulunan Almanya, 11 Kasım 1918'de Rethondes Mütarekesi ile mağlup olduğunu kabul etmiştir. Bu anlaşmanın imza edilmesiyle İttifak Devletleri'nin kaybettiği kesinleşmiştir.¹⁰

I. Dünya Savaşı'nın ardından mağlup devletlerle mütarekelerin imzalanması, gözleri barış anlaşmaları sürecine çevirmiştir. 3 aylık bir çalışmanın ardından barış konferansının Paris'te toplanmasına karar verilmiştir. Paris Barış Konferansı 1919'un Ocak ayında başlamış¹¹ ve Aralık ayının sonuna kadar devam etmiştir. Paris Barış Konferansı Amerika, İngiltere, Fransa ve İtalya'nın güdümünde ve bu devletlerin temsilcilerinden oluşan “*Onlar Konseyi*” ile açılmıştır.¹² Konferansa toplamda 32 devlet iştirak etmiş olsa da¹³ kararlar adı geçen bu 4 devletin ağırlıklı etkisiyle alınmıştır. Bu da galip devletlerin konferansın hemen başında ağırlığını hissettirmesi bakımından önemli bir gelişme olarak değerlendirilebilir.

Osmanlı Devleti'nin 18 Ocak 1919'da başlayan Paris Barış Konferansı'na çağırılması Mayıs ayının sonunu bulmuştur. Sadrazam Tevfik Paşa, 12 Şubat 1919'da konferansa sunulmak üzere İtilaf Devletleri komiserlerine bir muhtıra vermiştir. Bu muhtırada Türklerin çoğunlukta olduğu yerlerde farklı milletlere devlet kurma hakkının verilemeyeceği, Rum ve Ermeni isteklerine müsaade edilmeyeceği vurgulanmıştır.¹⁴ Bu keyfiyetlerin Paris konferansında göz önünde tutulduğunu söylemek pek mümkün değildir. Osmanlı Devleti'nin o dönem içerisinde herhangi bir konu üzerinde yaptırım kuvveti bulunmadığını söylemek abartılı bir yaklaşım olmaz. Osmanlı Hükümet erkânı çok defalar konferansa katılma isteklerini yinelemişler ve nihayetinde 30 Mayıs 1919'da davet edilmişlerdir.

Paris Barış Konferansı'nda Osmanlı Devleti'ni parçalamak için çalışmalar hemen kendini göstermiştir. Ermeni, Yunan ve Kürt istekleri konferansın ana

¹⁰ A.C. Umbreit, “*The Peace Notes: The Armistice: The Surrender*”, **Marquette Law Review**, III, S.1, 1918, s. 3-14.

¹¹ Rene Petras, “*Organisational Aspects of the Paris Peace Conference (1919-1920)*”, **Central European Papers**, III, S.2, Prag 2015, s. 35.

¹² Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, 21.Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul, 2016, s. 136.

¹³ Yenal Ünal, “*Paris Barış Konferansının Türk Aydın Üzerinde Yarattığı Etkiler Üzerine Genel Bir İnceleme*”, **Tarih ve Günce**, S.6, İzmir, 2020, s. 173.

¹⁴ Mustafa Budak, “*I.Dünya Savaşı Sonrası Yeni Uluslar arası Düzen Kurma Sürecinde Osmanlı Devleti'nin Tavrı Paris Barış Konferansı'na Sunulan 23 Haziran 1919 Tarihli Muhtıra*”, **DİVAN: İlmî Araştırmalar Dergisi**, S.7, İstanbul, 1999, s. 194-195; Mustafa Budak, “*Osmanlı Devleti'nin Paris Barış Konferansı'na Dâhil Edilmesi ve Muhtıralar Sunması ile İlgili Tartışmalar*”, **İstanbul Üniversitesi Tarih Dergisi**, S.71, İstanbul, 2020, s. 451.

muhtevasını oluşturmuştur.¹⁵ Bahsi geçen milletler konferans sekreteryasına başvurarak birer manifesto hazırlamışlar ve konferans başladığı vakit bunu kamuoyuna sunmuşlardır. Osmanlı Devleti bu manifestolara ancak 23 Haziran 1919'de cevap verebilmiştir. Hazırlanmış olan 11 maddelik resmi muhtırada¹⁶ bu isteklere gerekçeleriyle birlikte itiraz etmiştir. Paris Barış Konferansı, Osmanlı Devleti üzerinde karar almayı başaramamış olsa dahi, Almanya, Bulgaristan ve Avusturya'ya barış anlaşmasını imzalatmayı başarmıştı.¹⁷ Konferansın en büyük amacı İttifak Devletleri'nin en güçlü ve büyük ortağı Almanya'nın barış anlaşmasını imza etmesidir. Devam eden konferans sürecinin sonunda ön görüşeler Mayıs ayında başlamıştır. 7 Mayıs 1919'da 1 numaralı protokol metni imzalanmış ve 28 Haziran 1919'da da 2 numaralı protokolün imza edilmesiyle barış anlaşmasının şartları oluşmuştu.¹⁸ Osmanlı Devleti ile imzalanacak olan barış antlaşması Ağustos 1920'ye kalmış olsa da konferansın son dönemlerinde Türk topraklarının ne şekilde paylaşılacağı ayrıntılı olarak ele alınmıştır¹⁹. 10 Ağustos 1920'de imzalanan Sevr Barış Antlaşması geçersiz kabul edilip, uygulanmadığı için İtilaf Devletleri ile Türk Devleti arasında kararlaştırılmış olan nihai barış anlaşması Lozan'da imza edilmiştir.²⁰

¹⁵ Amerikan arşivlerinde, Mondros Mütarekesi'nin ardından Ermenilerin İtalyan elçiler vasıtasıyla propaganda faaliyetlerine başladığı görülmektedir. (**Papers Relating to The Foreign Relations of The United States**, Vol. II, Washington, 1942, s. 271); Mahmut Akkor, “1919 Paris Barış Konferansı ve Ermeniler”, **Tarih Okulu Dergisi**, S.42, 2019, s. 950; Mehmet Sait Dilek, “Paris Barış Konferansı'nda Ermeni Sorunu”, **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi**, S.15-16, İstanbul, 2009, s. 80-84; Yunan elçilerinin Amerika Dışişleri'ne gönderdiği 6 Aralık 1918 tarihli telgrafta Türk topraklarında Rum nüfusa yönelik saldırılar olduğu yazılmış, bu topraklarda Rumların da hakkı olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca Türk toprakları için “Küçük Asya” tabirinin kullanılması da dikkat çekicidir. (**Papers Relating to The Foreign Relations of The United States**, Vol. II, Washington 1942, s. 276-277; Mehmet Sait Dilek, “Paris Barış Konferansı'nda Yunan Talepleri ve Büyük Güçlerin Tutumu”, **Karadeniz Araştırmaları Dergisi**, S.36, 2013, s. 34-37)

¹⁶ Mustafa Budak, “Paris Barış Konferansı Sürecinde (22 Mart-10 Nisan 1919) İtilaf Devletlerine Sunulan Batı Trakya Hakkında İki Muhtıra”, **İstanbul Üniversitesi Türkiyat Mecmuası**, XXVII, S.2, İstanbul, 2017, s. 104.

¹⁷ Avusturya, 2 Temmuz ve 10 Eylül 1919 tarihlerinde imza etmiş olduğu protokollerle Saint Germain Barış Anlaşması'nı kabul etmiştir. Bulgaristan'da 27 Kasım 1919'da imza ettiği protokolle Neuilly Barışı'nı kabul etmiştir. (**Papers Relating to The Foreign Relations of The United States**, Vol. III, Washington 1943, s. 424-435, 442-447.)

¹⁸ **Relating to The Foreign Relations of The United States**, Vol. III, Washington 1943, s. 413-424.

¹⁹ **Papers Relating to The Foreign Relations of The United States**, Vol. XII, Washington 1947, s. 745-867; H.W.V. Temperley, **A History of the Peace Conference of Paris**, Vol. VI, Hodder&Stoughton, Londra 1924, s. 29-40; Türklere karşı takınılan olumsuz tavrı göstermesi açısından Charles Homer Haskins ve Robert Howard Lord'un eseri dikkatle tetkik edilebilir. Lord, kaleme aldığı eserinin “The Balkans” bölümünde Türklerin taşı tarağı toplayarak (bag and baggage) Asya'ya dönmeleri ve orada kendilerine küçük bir devlet kurmalarını salık vermiştir. Eserin devamında Franklin Roosevelt'in “Uygarlığa ihanet eden Türkler Avrupa'ya terk etmelidir.” sözü yer almaktadır. (C.H. Haskins ve R.H. Lord, **Some Problems of The Peace Conference**, Cambridge, 1920, s. 285-286.)

²⁰ **Papers Relating to The Foreign Relations of The United States**, Vol. XIII, Washington, 1947, s. 298.

Osmanlı Devleti'nin Mondros Mütarekesi'ni imzalaması ve Paris Barış Konferansı'na çağrılması süreci hakkında kısa bir girizgâhın ardından bu bölümde çalışmanın ana muhtevası niteliğinde olan “*Current History*” dergisinin inceleme aşamasına geçilmiştir. Çalışmada “*Current History*” dergisinin 1919 yılında yayınlanan sayıları incelenecektir. “*Current History*” 1914 yılında Daniel Mark Redmond tarafından yayınlanmaya başlamış ve günümüzde California Üniversitesi bünyesinde faaliyetlerine devam eden bir dergidir. Derginin 1919 yılı sayıları Paris Barış Konferansı hakkında oldukça detaylı malumatlar vermiştir. Devletlerin Paris'e davet süreçleri, devlet adamlarının ilişkileri, konferansın oturumları detaylıca bu dergide yer almıştır. 1919 yılı sayılarında Osmanlı Devleti sınırları içerisinde yaşayan Türkler hakkında ilgi çekici bilgiler mevcuttur. Dergi yazarları savaşın ardından Osmanlı Devleti'nin son durumu hakkında çeşitli bilgiler paylaşmıştır. Çıkan bu yazılar Amerikan basınının Türklere bakışını yansıtmaları bakımından değerli evraklardır.

A- “CURRENT HISTORY” DERGİSİNDE ÇIKAN HABERLER (1919)

1- İstanbul İşgal Edildi

“*Current History*” dergisinin Ocak 1919 sayısında H. Collinson Owen tarafından İngilizlerin Türk topraklarındaki faaliyetlerinden bir kesit sunulmuştur. Owen, ara ara hikâyeci anlatımıyla anlatımını kuvvetlendirmeye çalışmıştır. Owen, yazısını 10 Kasım 1918'de Limni Adası'ndan göndermiştir. Giriş cümlesi ise oldukça ilginçtir. “*Savaşın görmüş olduğu en büyük drama 9 Kasım 1918 günü sahnelendi. İngiliz birlikleri mütarekeye uygun olarak ve hiçbir zorlukla karşılaşmadan Gelibolu yarımadasına çıktılar.*” Savaşın neticesini özetler bir cümle ile durumu anlatmaya başlamıştır Owen. Aynı zamanda orda bulunan İngiliz birlikleriyle beraber seyahat etmektedir. İngiliz birlikleri 9 Kasım 1918 sabahı saat 4'te torpido vasıtasıyla Mondros'tan ayrılmışlar ve saat 9 civarında Çanakkale'de Seddülbahir mevkiine gelmişlerdir. Birlikler Gökçeada kıyılarına ilerleyerek İngiliz bayrağını göndere çekmişlerdir. Böylece İngilizler mütarekenin bir kazanımı olarak kendi topraklarından uzak ve tarihi sular olarak addedilen bir yerde hâkimiyetini ilan etmiştir. Kıyıya yanaşmış olan bu torpido, 1918 yılında ümitsizce Goben ve Breslav gemilerine karşı koymaya çalışmış, başarılı olamayıp kıyıyı terk etmiştir. Aynı dönemde E-15 denizaltısı da boğazın dar kesimlerinde pek çok telefata vermiştir. Bu denizaltı pek çok sıkıntılarla başa çıkmaya çalışmış ve yoğun ateş altında denize indirilmeye çalışılmıştır. Paslı ve zayıf olan büyük

bir kaplumbağayı andıran Türk savaş gemisi Mesudiye, İngiliz denizaltısına karşı etkili bir zafer kazanmıştır.

İngiliz yazar, yazının devamında Çanakkale Savaşları esnasında İngiliz ve Fransız savaş gemileri olan Ocean, Irresistible, Majestic, Goliath, Triumph ve Bouvet'in battığını hatırlatmış ancak 1918 yılına gelindiğinde İngiliz birliklerinin artık Çanakkale Boğazı'nı geçtiğini söyleyerek bu durumdan duyduğu memnuniyeti dile getirmiştir. İngiliz birlikleri 1918 Kasım ayında boğaza adım atar atmaz Seddülbahir'e demirlemiştir. Diğer İngiliz birliklerini taşıyan River Clyde gemisi ise karaya oturmuştur. Türk birlikleri ele geçirmiş oldukları kıyı mevkiilerinden yavaş yavaş çekilmişler ve Seddülbahir mevkiinde Türk askeri kalmamıştır. Owen, Seddülbahir kıyılarına yaklaştığı vakit burayı sevimsiz ve bozkır bir arazi olarak tanımlamıştır. Owen ve İngiliz birlikleri Seddülbahir'de karaya çıkmışlar, sarp ve dik yamaçları tırmanmışlar, eski siperleri görmüşlerdir. Owen, Seddülbahir'de dolaşırken üzerine bastıkları toprakları kazandıklarını fakat sonra tekrar bırakmak zorunda kaldıklarını söylemiştir. İngiliz birlikleri Seddülbahir'de ilerlerken her yerde telefon bağlantılarının özenle korunduğunu görmüşlerdir. İngilizler bölgede incelemelerini sürdürürken Owen'ın Türklerle bir kez daha savaşmayı bekleyebiliriz diyerek olası bir Türk akınına da beklediği de dikkate değer bir yargıdır.

H. Collinson Owen'ın bundaki sonraki değerlendirmeleri Çanakkale Boğazı üzerine olmuştur. İngilizler Seddülbahir'de karaya çıktıktan sonra tekrar gemiye binip, bu sefer River Clyde gemisinin yanında devriye gezmeye başlamışlardır. Torpidoda bulunan istihbarat memurları geçtikleri yerdeki önemli noktaları haritada işaretleyerek bilgi edinmeye çalışmışlardır. Owen bu bölümde su yüzünde duran mayınları görmüş ve bunu "*çirkin Türk mayınları*" olarak tanımlamıştır. İngiliz birlikleri Çanakkale kıyılarına çıkmışlar ve Hamidiye tabyalarını incelemişlerdir. Burayı Çanakkale boğazının en güçlü tabyaları olarak görmüşlerdir. İngiliz birliklerinin bakış açısına göre Çanakkale bölgesinde bulunan Türkler bolluk içerisindedir. Herkes oldukça sağlıklı görünmektedir. Ayrıca bölgedeki nüfus, karşısında İngiliz yetkilileri görmekten memnun olmuştur. Bu savaşın artık bittiği buradan anlaşılabilir. Bu ilginç bakış açısıyla birlikte Owen, bölgedeki değerlendirmelerini anlatırken Hamidiye tabyalarının ayrı bir yeri olduğunu ve diğer bölgelerden daha önemli bir mevkiide bulunduğunu söylemiştir. Ayrıca Türk onbaşlıların topları top arabalarına yükleyip ateşlemelerini ²¹ ilginç

²¹ Büyük ihtimalle Seyit Onbaşı kastedilmektedir.

bulduğunu belirtmiştir. Hamidiye civarında incelemelerini tamamlayan İngilizler tekrar Seddülbahir mevkiine dönmüşler ve burada bulunan savaş gemilerine, İngiliz askerlerin nakil işlemleri yapılmıştır. Owen, Çanakkale bölgesindeki İngiliz birliklerinin tam teçhizat donatıldığını ve tüm yaşanan olaylara rağmen İngiliz birliklerinin Gelibolu'ya çıktıklarını ifade etmiştir.²²

H. Collison Owen'ın görüşlerinin ardından derginin aynı sayısında G. Ward Price'nin Haliç ile ilgili görüşlerini aktardığı bölüm gelmektedir. Resmi İngiliz muhabiri olarak görevlendirilen Price, 10 Kasım 1918'de Haliç önlerinde bulunduğu vakit, Çanakkale'den gelen İngiliz birlikleri de Haliç'e varmıştır. Price, bu bölgeyi tanımlarken şu ifadeleri kullanmıştır: "*Düşük rakımlı bu küçük kasabada insanlar eski bir kaleye doldurulmuş bir şekildedir.*" Price ve ekibi Haliç üzerinde bir muhriple dolaşmaya başlamış ve onlara, Osmanlı Hükümeti tarafından görevlendirilmiş olan bir Türk pilot refakat etmiştir. Muhrip, daha önce mayın arazisi olan sulardan geçmiş ve Marmara Denizi'ne giriş yapmıştır. Saat 15 sularında bu gezinti tamamlanmış ve muhrip Sarayburnu istikametinden dönerek Haliç'e giriş yapmıştır. Price, Haliç'teki durumu tasvir ederken, hiçbir nümayiş ile karşılaşmadıklarını ve sanki bölgede İngiliz muhribi yokmuş gibi davranıldığını söylemiştir. Fakat daha sonra İngiliz muhribi iskeleye yanaştığında evlerin camlarında yığınla insanın kendilerini izlediğini görmüştür. Price'ın anlatımına göre muazzam bir kalabalık sokaklara çıkmıştır. Price kalabalık ile anlık göz göze geldiğinde Türklerin nefretini gözlemleyebildiğini söylemiştir. İngiliz muhribi iskeleye yanaştığında karşılamaya bir Alman subay teşrif etmiştir. Price bu Alman subayı diğerlerine göre oldukça enteresan olduğunu söylemiş fakat zaman zaman ilgisiz ve sıkılmış bir tavır olduğunu ifade etmiştir. Bu karşılaşmanın ardından karaya çıkan İngiliz birliklerinin arkasında Alman askerlerinden ve denizcilerinden küçük bir karşılama birliği oluşturulmuştur. Price bu görüntü üzerine şu görüşünü açıklamıştır: "*Yıllarca bu bölgede başına buyruk askeri tanrılar gibi hareket edenler şimdi yıkılmışlardır.*" Price ayrıca en yüksek rütbedeki Türk bahriye subaylarının acele bir şekilde önlerinden geçtiğini ve kendilerini saygıyla selamladıklarını ifade etmiştir. Price, bölgedeki Almanların kendilerini hoş karşılamadıklarını söylemiş ve rıhtımın karşısından bakıldığında pencere kenarlarındaki Almanların, kendilerini küçük görür bir tavır takındıklarını belirtmiştir. Price daha sonra PeraPalace Oteli'ne geçmiş ve yatak odasına çıktığında, yan odasında bulunan

²² **Current History**, Vol. IX, Part. II, No. I, January 1919, s. 90-91.

Almanların kendisi hakkında dedikodu yaptıklarını ifade etmiştir. Price, rıhtımdan caddeye doğru yöneldiği vakit caddede pek çok Alman ve Avusturyalı ile karşılaşmıştır. Avusturyalıların, İngiliz memurları selamladığını söyleyen Price, Almanların ise memurlara dik dik baktığını ve kasıla kasıla yürüdüklerini aktarmıştır. Price, İngiliz gözüyle incelediğinde garip bir kendini beğenmişlik halinin bu bölgede hâkim olduğunu söylemiştir.²³

“*Current History*” dergisinin ilk sayısının Türkler ile ilgili son kısmı Associated Press imzalı, 13 Kasım 1919 tarihlidir ve İstanbul’dan bildirilmiştir. Associated Press’in aktardığı haberler İngiliz savaş gemilerinin İstanbul’a gelmesi hakkındadır. 13 Kasım 1918 günü saat 13.30’da İngiliz gemileri boğazdan geçerek İstanbul’a ayak basmışlardır. Boğazda öncelikle Superb ve General Sir Henry Wilson’u²⁴ taşıyan Temeraire gemileri gözük müştür. Peşinden The Lord Nelson ve Agamemnon zırhlısı gelmiştir. Agamemnon’un ardından İngiliz kruvazörleri, muhripleri ve çeşitli küçük çaplı deniz filoları boğazdan geçmiştir. İngiliz birliklerinin geçişini Fransız deniz filoları izlemiş onları da İtalyan ve Yunan savaş gemileri takip etmiştir. Filolar boğaza girmelerinin ardından ikiye ayrılmışlardır. Superb ve Temeraire’nin başını çektiği ilk grubu Fransız gemileri takip etmiştir. Bu filolar boğazın Avrupa yakasına bakan kıyılarına demirlemişlerdir. Gemilerin demirledikleri yer Osmanlı Sultanı’nın sarayına ve Meclis-i Mebusan’a yakın bir bölgedir. İngiliz gemilerini takip eden Fransız gemileri de İngiliz gemilerinin arkasında demirlemişler, İtalyan ve Yunan gemileri de onları takip etmiştir. Filonun geri kalan kısmı da boğazın çevresinde dolaşmasının ardından öğle saatlerinde tekrar demirlemiş ve İzmit Körfezi’ne gitmek için hazırlık yapmaya başlamıştır.

General Wilson, karaya ayak bastığında kendisini Genelkurmay Başkanı Cevat Paşa²⁵, İngiliz ve Hint savaş esirlerinden hazırlamış olduğu merasim kıtasıyla karşılamıştır. Karşılamanın gerçekleştiği yere yakın bölgelerde İstanbul halkı büyük bir kalabalık oluşturmuş ve Türk polisleri de güvenliği sağlamak için çeşitli yerlerde kümelenip vazife beklemiştir. Karşılamanın gerçekleştiği yerde çok sayıda Yunan vatandaşı da bulunmuştur. Yunanlılar, Yunan savaş gemilerinin Türk başkentine girişini

²³ **Current History**, Vol. IX, Part. II, No. I, Januray 1919, s. 91-92.

²⁴ <https://www.britannica.com/biography/Sir-Henry-Hughes-Wilson-Baronet> (Erişim Tarihi:10.02.2021); Keith Jeffery, “*Field Marshall Sir Henry Wilson: Myths and The Man*”, **Jornal of the Society for Army Historical Research**, LXXXVI, S.345, 2008, s. 57-82.

²⁵ Cevat Paşa (Çobanlı) ilk olarak 3 Kasım 1918’de Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi (Genelkurmay Başkanı) olarak atanmıştır. 14 Mayıs 1919’da ikinci ve son kez olarak bu görevi ifa etmiştir. (Nusret Baycan, “*Orgeneral Cevat Çobanlı*”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, VII, S.20, Ankara, 1991, s. 367-389.)

seyretmişlerdir. Associated Press, Türklerin müttefik gemilerinin Türk devleti sınırlarına girişini ilgisizlikle karşıladığını ifade etmiştir. Bölgede bulunan Avusturyalı askerler de rıhtıma çıktıkları vakit fotoğraf çekirme seremonisine başlamışlardır.

Price'ın aktardıklarından sonra Sultan VI. Mehmed Vahidettin'in 6 Aralık 1919'da gazetelere vermiş olduğu demeçte "*Current History*" sütunlarında kendine yer bulmuştur. Padişah, Ermenilere yapılan muamelelerden büyük üzüntü duyduğunu ifade ettiği demecinde: "*Bu gibi kötü davranışların, aynı vatan içinde yaşayan çocuklarımızın uğramış oldukları kıyımlar kalbimi kırmıştır.*" demiştir. Ayrıca bu olayların müsebbibinin sorgulanıp cezalandırılacağını söyleyen padişah, farklı etmenli saldırıların da kendi emirleriyle hızlı bir şekilde önlendiğini ifade etmiştir. Padişah sözlerini şu cümle ile noktalamıştır: "*Olaylar etraflıca incelenmiştir. Adalet çok kısa bir süre içerisinde tesis edilecek ve bu çirkin olaylar bir daha asla tekrarlanmayacaktır.*"²⁶

2- Türkiye Sınırları İçerisinde Savaşa Katılmayan Yunanlılar Hakkında Çıkan İddialar

"*Current History*" dergisinin 3. sayısında "*The London Morning Post*" gazetesinin görevlendirdiği İngiliz muhabirlerinden birinin Türkiye hakkında çıkan haberi yer almıştır. Muhabir bu yazısını 5 Aralık 1918'de İstanbul'dan bildirmiştir. Yazısının başlığı Türklerin Yunanlılara karşı işlediğini iddia ettiği mezalimdir. Muhabirin iletmiş olduğu haberde Yunanlılara karşı yapılan katliam, tıpkı Ermenilere yapıldığı gibi Türk ve Almanların ortak yapımı olarak zuhur etmiştir. Bu ortak hareketin hedefi Yunan ve Ermeni ırkını ortadan kaldırmak olarak iddia edilmiştir. Balkan Savaşları'ndan hemen sonra ve I. Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde Yunanlılar, Trakya'dan gönderilmiştir. Balkan Savaşlarının ardından Türkler Avrupa'dan kovulmuş, gizlilik ve güvenlik içerisinde Asya kıyılarının karşısındaki Sakız ve Midilli adalarına gelmişlerdir. Muhabirin iddiasına göre burada bulunan 250.000 kişiden müteşekkil olan Yunanlılar, Sakız ve Midilli adalarına Türklerin yerleştirileceğini bahane edilerek gönderilmiştir. Muhabir Yunanlıların bölgeden uzaklaştırılmalarını zulüm olarak nitelendirmiştir. İddiaya göre savaşın başlamasından önce yapılan ilk zulüm, Yunanlıların Anadolu'dan ve Trakya'dan gönderilmesidir. Muhabir Türkiye'de Yunan ırkının kökünün kazınacağını iddia etmiş ve bunun da bir başka zulüm olduğunu söylemiştir. İngiliz muhabire göre ilk zulüm başladığında Yunan Hükümeti

²⁶ *Current History*, Vol. IX. Part. II, No. I, January 1919, s. 92-93.

vatandaşlarını korumak için her şeyi yapmıştır. Fakat ikincisi patlak verdiği vakit Kral Konstantin işlerin düzelmesi için atılacak tüm adımları engellemiş ve bu Yunan milleti için talihsizlik olmuştur. Ortodoks kilisesinin yüksek ricali Yunan Hükümetine gönderdiği raporda, Anadolu’da baskıcı bir tutumun hüküm sürdüğünü iletmiştir. İddialara göre Yunan milletine yapılan katliam hakkındaki sayısız dokümanlar Osmanlı Hükümetinin arşivinden çalınmış ve yok edilmiştir. Beyoğlu piskoposu bu dönemde İstanbul’dan Atina’ya gitmiş ve Kral Konstantin’den Anadolu politikası için daha efektif bir yol izlemesi hususunda istirham etmek istemiş, fakat Kral’a ulaşamamıştır. Piskoposu, Kraliçe Sofya karşılamışsa da görüşme çok kısa sürmüş ve Kraliçe: “*Derhal İstanbul’a dönün. Kral yakında, sizin orada yaşayabilmeniz için Türklerle ile iyi koşullarda bir anlaşma sağlayacaktır*” demiştir.²⁷

İngiliz muhabir haberin devamında, Türklerin yapmış olduğunu iddia ettiği katliamlarda Almanların da büyük bir payı olduğunu ifade etmiş ve kendi bakış açısıyla Almanların suçlarını ortaya dökmeye çalışmıştır. Öncelikli olarak Balkan Savaşlarının ardından Von Jagow’un²⁸ Nisan 1914’ten itibaren Yunanlıların Pan-Helenist bir politika izlediğini ve bu politikanın Türkiye için tehlike arz ettiğini ifade etmiştir. İngiliz muhabirin anlatımına göre, Alman imparatoru Yunanlıların zorbalığa uğradıklarını kabul etmiş, fakat bu zorbalıkların hükümet tarafından değil, Osmanlı idaresinde bulunan ajanlar tarafından gerçekleştirildiğini iddia etmiştir. Deutsche Palestine Bank gibi Alman ticari kuruluşları, Müslümanlar ile Hıristiyanlar arasında yıkıcı bir propaganda yapmakla ve bu iki dine mensup insanlar arasında ticari faaliyetleri yok etmekle suçlanmışlardır. Bunun sonucunda Almanlar hem Yunanlılara hem de Ermenilere karşı uygulanan benzer ticari politikaları desteklemiş ve Balkan savaşlarının ardından Anadolu’da bulunan Yunan ve Ermenilerin ticari faaliyetlerini engellemeye çalışmakla suçlanmışlardır.

1915 yılında Türkiye ile Bulgaristan arasında imzalanan Edirne Anlaşması da Alman isteklerine uygun biçimde gerçekleşmiştir. Anlaşmanın maddeleri incelendiği vakit, İngiliz muhabirin 6 maddeye dikkat çektiği görülür, 1. maddede kurulan Türk-Bulgar ticari birliği aynı zamanda politik birliği de tamamlar niteliktedir. 2. maddede Yunanlıların elinde bulunan doğu ticaretine el konulması hedeflenmiştir. 3. maddede doğuda kurulan Müslüman acentelerinde sadece Müslümanlar ithalat-ihracat yapabilecek ve Yunanlıların ticari faaliyetleri kesintiye uğrattırılacaktır. 4. maddede hem

²⁷ **Current History**, Vol. IX, Part. II, No. III, March 1919, s. 549.

²⁸<https://www.britannica.com/biography/Gottlieb-von-Jagow> (Erişim Tarihi: 12.02.2021)

kilisenin yargı gücünün hem de papaz ve başpiskoposların sahip oldukları imtiyazların kısıtlanması söz konusudur. 5.madde ise oldukça ilginç durmaktadır. Diğer maddelerde bahsedilmiş olan kısıtlamalar ve yasaklamalar Yunanlılara gelecekte öğretilen maddesi bulunmaktadır. 6.ve son maddede Hıristiyanların yaşadığı bölgelerde zor kullanılarak bir İslami dönüşüm planlanmış ve Hıristiyan-Müslüman evliliklerinin cezalandırılması konu edilmiştir.

“*The London Morning Post*” muhabirinin yazının devamında attığı başlık “*Politik İmha*”dır. İddia ettiği imhanın baş aktörleri yazının giriş kısmında değinildiği gibi Almanlar ve Türklerdir. Muhabirin ilk ele aldığı Almanlar olmuştur. Dergide iddia edilen bilgilere göre Alman Johannes Lepsius²⁹ özel bir görev üstlenerek Temmuz 1915’te İstanbul’a gelmiştir. Kendisinin gelişiyle birlikte hem Yunanlılar hem de Ermeniler üzerinde uygulanmak istenen zulüm politikası son şeklini almıştır. 2 bölümden oluşan ve tek bir programa dayanan bu imha politikasıyla Türkiye’nin tamamen Müslümanlardan oluşan bir devlet konumuna gelmesi istenmiştir. Ayrıca Türkiye’nin gerçek yöneticileri durumunda olan Talat ve Enver Paşalar, Almanlarla iş birliği halinde olup suç ortaklığı yapmışlardır. Bu ortaklığa Alman General Liman von Sanders’te³⁰ ortak olmuştur.

İddiaların devamında Mart 1917’de İstanbul’a gelen Yunan bakan M. Kallerghis, Sadrazam Talat Paşa’yı, Yunan halkının Ayvalık’tan sınır dışı edilmesi kararı alındığı için protesto etmiştir. Bu protestonun üzerine Talat Paşa, General Liman von Sanders’e bir telgraf çekmiş ve sınır dışı etme faaliyetlerinin sonlandırılmasını talep etmiştir. Bu telgrafa cevabında Liman von Sanders, eğer bu sınır dışı etme meselesi sonlandırılırsa Türk ordusunun güvenliğini garanti edemeyeceğini söylemiştir. Sanders ayrıca savaş zamanında ordunun gereksinimlerinin, politik gereksinimlerden çok daha önemli olduğunu da vurgulamıştır. Sanders, Yunanlıların Ayvalık’tan sınır dışı edilmeleri kararını Büyük Alman Karargâhı’na da ilettiğini ve karargâhın bütünüyle bu eylemi desteklediğini ifade etmiştir. İngiliz muhabir, Türkiye’nin ve Almanya’nın bu

²⁹ Ramazan Yıldız, “*Johannes Lepsius’un Ermeniler Lehine İddiaları*”, **Ermeni Araştırmaları**, S.49, Ankara, 2014, s. 125-157; Selami Kılıç, “*Ermeni Dostu Olarak Tanınan Bir Alman Din Adamı Dr. Johannes Lepsius*”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, XVII, S.51, Ankara, 2001, s. 585-602; Mustafa Çolak, “*Kaynak Kiriği ve Tehcir Olayında Belge Tahrifatı: -Johannes Lepsius Örneği-*”, **Bellekten**, LXVI, S.247, Ankara, 2002, s. 967-984.

³⁰ Liman von Sanders, I.Dünya Savaşı’nda Türkiye’de Alman Askeri Komisyonu Başkanlığı’na atanmış ve I. Ordu’nun başına atanmıştır. I. Ordu’nun başında Gelibolu ve Çanakkale’de bulunmuştur. 1918 yılında Sina ve Filistin Cephelerinde Yıldırım Orduları Komutanlığı görevini üstlenmiştir. Türkiye’deki faaliyetlerini anlattığı hatıratı I. Dünya Savaşı tarihi içinde önemli kaynaklardan birini teşkil eder. (Liman von Sanders, **Türkiye’de Beş Yıl**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010.)

faaliyetleri ile Yunan halkı üzerinde gerçekleştirmek istediğini iddia ettiği zulüm faaliyetlerini 6 madde üzerinde toplamıştır.

Bu maddelere göre Yunan halkına tanınmış olan imtiyazlar ortadan kaldırılacaktır. Hıristiyan tebaa askere alınacaktır. Yunanlılardan çeşitli istekler ve taleplerde bulunulacaktır. Zor kullanılarak İslam'a dönüş programı uygulanacaktır. Sınır dışı etme faaliyetleri gerçekleştirilecektir. Son kertede Yunanlıların ortadan kaldırılması tatbik edilecektir. Muhabir, Hıristiyanlar üzerindeki ilk zorlamanın dil üzerinden gerçekleştirildiğini ifade etmiştir. Buna göre Türkçe, tüm okullarda zorunlu olacak ve tüm çalışma saatleri Türk müfettişler tarafından ayarlanacaktır. Türk coğrafyası ve tarihi, Türkçe isimlerle kullanılıp, öğretilen olacaktır.³¹ Patriklik lağvedilecek ve patrikliğin mallarına el konulacaktır. Bu gelişmelerin devamında Patriklik, bünyesine bağlı genç kızların Türkler tarafından kaçırıldığını iddia ederek, Türkleri protesto etmiştir. Protestoların devam etmesi üzerine Talat Paşa yapmış olduğu açıklamada, bu tarz işlerin dini görevli kişilerin vazifesi olmadığını ve din adamlarının ortalığı karıştırdığını söylemiştir. İngiliz muhabir ayrıca Yunanlılara ve Yunan dini komitelerine ait mülklerin de Türk devletinin himayesine geçtiğini ifade etmiştir.

İngiliz muhabir Türkler ile Yunanlılar arasındaki askeri problemlere de “*Askeri Gereklilikler*” başlığı altında yer vermiştir. İddia edilen bilgilere göre ıstırap çeken ve acıya maruz kalan ilk Yunan nüfusu Trakya’da ve Marmara Denizi’nin kıyılarında yaşayan Yunanlılardır. Türkler, Yunanlıların bu bölgeden uzaklaştırılmasını askeri bir yükümlülük olarak addetmiştir. Bölgede bulunan Yunanlılar, müttefik denizaltılarına yemek ve benzin tedarikinde bulunmakla suçlanmıştır. İngiliz muhabir bu suçlama doğru dahi olsa, Yunanlılara kötü muamele edilmesi için bir sebep olarak gösterilemeyeceğini iddia eder. Türkler ilk adım olarak bir nizamname yürürlüğe sokmuş ve 31 yaşına kadar olan tüm Hıristiyanların askeri yükümlülüğü olduğunu ilan etmiştir. Muaf veya çürüğe ayrılmış olarak belirlenen kişilerden de askerlik vergisinin alınacağı ifade edilmiştir.

Muhabirin devam eden iddialarında Türkiye, I. Dünya Savaşı’na gireceği vakit yayımlanmış olduğu emirnamede 48 yaşına kadar olan tüm erkeklerin askerliğe uygun olduğunu söylemiş, fakat yedek kuvvet olarak elde tutulan birliklerden 225 dolar ödeme yapabilene muafiyet imkânı sağlamıştır. Bu duruma oldukça itiraz edilmiştir. Çoğunluğunu gayrimüslimlerin oluşturduğu bu askerler de doğal olarak vergi ödemeyi

³¹ **Current History**, Vol. IX, Part. II, No. III, March 1919, s. 549-550.

tercih etmiştir. Parası olmayanlarda kötü bir muamele ile karşılaşmamak ve savaşa dâhil olmamak için varsa mülkünü satıp vergisini ödemiştir. Parası olmayanlar da son çare olarak kaçmışlar ve asker kaçağı statüsüne düşmüşlerdir. Türkler, I. Dünya Savaşı'nda Hıristiyanları kullanmayı düşünmemişlerdir.

Türkler, Yunan birliklerinden oluşturmuş oldukları müfrezeleri ülkenin yol ve inşaat yapımında, Toros tünellerinin kazım işlemlerinde, tarım alanlarını işlemede ve paşa ve beylerin bahçe işlerinde kullanmıştır. Böylece neredeyse imparatorluğun hemen her yerinde bu gayrimüslim askerlerin izlerini görmek mümkün olmuştur. “*The London Morning Post*” muhabiri, Yunanlılardan oluşturulmuş olan birliklerin önemli bir bölümünün Kafkaslarda heba edildiğini aktarmaktadır. Muhabirin iddialarına göre Kafkasya bölgesinde görevlendirilen Yunan birliklerinin günlük erzakları yarım ekmek, kurutulmuş küçük bir balık ve 2 adet zeytinden oluşmaktadır. Bu birliklerin kışlık giysileri yoktur. Çoğu tifo ve koleradan ölmüşlerdir. İşin aslı pek çoğu Türkler tarafından öldürülmüşlerdir. Toplamda yaklaşık olarak 150 bin Yunan askeri ölmüştür. Hıristiyan mezarları bütünüyle dolmuş ve neredeyse her mezara 5-6 Yunan gömülmüştür. Bu olayların akabinde yaklaşık 5 bin kişiden müteşekkil bir Yunan kafilesi Trakya'dan ve Anadolu sahillerinden Yunanistan'a kaçmıştır. Ayrıca 4 bin kişiden oluşan başka bir kabile de Yunan Ordusu'nun hizmetinde çalışmak için Makedonya'ya gitmiştir. Haberin devamında bu büyük firarın sebebi Türkler olarak gösterilmiştir. Buna göre Türklerin yapmış olduğu büyük gaddarlıklar bu firarın başlıca sebebidir. Asker kaçağı olan tüm Yunanlıların mallarına el konulmuş ve aileleri sürgün edilmiştir. Giresun bölgesinde yaklaşık 300 asker kaçağı tespit edilmiş ve bu kişilerin bulunduğu 88 köy, 3 ay içerisinde yakılmıştır. Çoğunluğu kadın ve çocuklardan oluşan 30.000 kişilik Yunan kafilesi zorla, kara kışın ortasında Ankara'ya göç etmek zorunda kalmış ve buldukları yerden tek bir eşya almalarına müsaade edilmemiştir. Bu göç edenlerin ¼'ü yolda ölmüşlerdir.

İngiliz muhabirin Türkler hakkındaki gerçeğe pek bağdaşmayan iddialarına göre Aralık 1914'te Türkler, Ayvalık'a baskınlar düzenledikleri zaman yakaladıkları tüm Yunanlıları tutuklamışlar ve eline geçirdikleri kadın ve çocuklara hakaret etmişlerdir. Bu olayların ardından vali, rahat bir şekilde çıkıp açıklama yapmış ve bölgedeki tüm Yunan erkeklerinin köklerini kazıyacaklarını, kadınların ise derhal kovulacağını ifade etmiştir. “*The London Morning Post*” muhabirinin askeri maada verdiği bilgiler bu şekildedir. Türkler zalim ve gaddar, Yunanlılar ise mazlum bir millet

şeklinde resmedilmiştir. Derginin Amerika ve İngiltere güdümünde çıktığı düşünüldüğünde daha farklı bir yaklaşım beklemekte pek mümkün değildir.

“*Current History*” dergisinin 3. sayısının Türkler ile ilgili diğer bir bölümü yine aynı İngiliz muhabir tarafından ele alınmıştır. “*Sürgün Kuralları*” başlığını taşıyan bu bölümde Yunanlıların, Türkiye’den nasıl sürgün edildiği kısa bir şekilde ele alınmıştır. Muhabirin iddialarına göre Helenizm’in başkenti olan İstanbul ve İzmir, Türklerin uygulamış olduğu tahribattan kaçmayı başaran nadir şehirlerdendir. Fakat bölgede bulunan pek çok Yunan kolonisi yok edilmiştir. Yunanlılar için özel sürgün kuralları yok sayılmıştır. Bölgede bulunan Hıristiyanların, Hıristiyan köylerinde yaşamasına müsaade edilmemiştir.³² Bu kişilerden bazıları hapisaneye düşmüş, bazıları da gayrimüslim askeri müfrezelerine alınmıştır. Geride kalan kadın ve çocuklarda Müslüman köylerine pay edilmişlerdir.

İngiliz muhabir Avrupa kamuoyunu Türkler aleyhinde örgütlemek için anlatımlarında aşırıya kaçmakta beis görmemiştir. İleri sürdüğü savlara göre o dönem İstanbul’da bulunan azınlık bir Yunan grubu, dünyanın en üzücü hac yolculuklarından birisini gerçekleştirmiştir. Bu kişiler yalın ayak, yemek ve su verilmeden, muhafızların tarafından hırpalanmış bir vaziyette, çetecilerin saldırılarına maruz kalarak, avare bir şekilde hac ibadetinin gerçekleştirileceği diyarlara götürülmüşlerdir. Binlercesi yol kenarlarında yorgunluğa dayanamayarak ölmüşlerdir. Bu yolculuk boyunca pek çok kadın doğum yapmış, fakat çocuklarını yollarda bırakarak mecburen kabileyi takip etmek zorunda kalmışlardır. Bu kişilerin yol boyunca hiçbir şey almalarına müsaade edilmemiş, güzergâh boyunca önünden geçilen köylere de giriş izni verilmediği gibi, yiyecek satın almaları da yasaklanmıştır.

Devam eden iddialarda göçe zorlanmış olan bu kişiler kendi köylerinden ayrıldığı vakit, Türkler derhal bu köyleri yok etmeye başlamıştır. Yüzlerce kız Türkler tarafından alıkonulmuş ve İslamiyet’i kabul etmeye zorlanmıştır. General Liman von Sanders, Hıristiyan kızlar için yapılmış olan yetimhaneleri İslami kurullarla yönetilen kurumlara çevirmiş ve Hıristiyan nüfusun da bu yetimhanelere 10.000 pound katkıda bulunmalarını zorunlu hale getirmiştir. Müslüman köylerinde yaşayan Hıristiyan ailelere İslamiyet’i kabul edene kadar pek çok zorluklar çıkarılmıştır. Bu baskı ve sürgün faaliyetlerinin ardından Yunan nüfusu Marmara ve Asya kıyılarında barınamamış ve Karadeniz’de bulunan Yunan kolonilerine gitmek zorunda kalmışlardır.

³² *Current History*, Vol. IX, Part. II, No. III, March 1919, s. 551.

“*Current History*” dergisinin 3. sayısında Türkler ile ilgili son haber eski Bitlis Valisi Rafet Paşa hakkındadır. Öne sürülen iddiaya göre Rafet Paşa, Samsun’a gönderdiği emirlerle o bölgede bulunan Yunanlıların şiddetle cezalandırılmasını istemiştir. Rafet Paşa’nın emriyle Samsun ve Trabzon’da yaklaşık 5 bin Yunanlı sürgün edilmiştir. Yüzerce genç kız, Ermenilerin akıbetine uğramamak için³³ kendilerini nehir kenarında boğmak suretiyle (?) intihar etmişlerdir. Samsun vilayetine bağlı 108 köy boşaltılmış ve akabinde yakılmıştır. İngiliz muhabir bu sayının aslında daha fazla olduğunu, fakat bölgedeki raporların yok edildiğini iddia etmiş ve özetle 450.000 Yunanın sürgün edildiğini, 150.000 bin Yunanın askere alındığını ve bir kısmının öldürüldüğünü, 250.000 Yunanın Anadolu’dan ve Trakya’dan kaçtığını ve 350.000 kişinin de Balkan Savaşı’ndan sonra, I. Dünya Savaşı’ndan önce sürgün edildiğini söylemiş ve bu trajik durumların ateşkese rağmen hala devam ettiğini ifade etmiştir.³⁴

Derginin 3. sayısında çıkan haberler bu şekildedir. Bu sayıda “*The London Morning Post*” tarafından görevlendirilmiş ve adı açıkça zikredilmemiş olan bir İngiliz muhabirin haberleri yer almıştır. 3 başlık altında toplanan bu yazıda Türklerin, Yunanlılar üzerinde hem politik hem askeri tahakküm kurduğundan bahsedilmiş ve Türklerin Yunan halkını sürgün ve yok etme teşebbüslerine girdiği iddiasından bahsedilmiştir. Bu yazıların, Paris Barış Konferansı sırasında yayımlandığı göz önüne alınırsa yapılan propaganda gerçekten müthiştir.

3- Anadolu ve Balkanlarda Yunanlılar

“*Current History*” dergisinin 6. sayısında Atina Üniversitesi’nde çalışan Prof. George Soteriadis’in bir yazısı çıkmıştır. Soteriadis bu yazısında kendi perspektifinden Yunan milletinin etnolojik bir haritasını çıkarmıştır. 4 maddede özetlediği bu haritanın 4.maddesi Türkleri ilgilendirmektedir. Soteriadis’in söylediklerine göre Smyrna (İzmir)’nın merkezi kesinlikle Yunanlılarıdır. Ayrıca Türklerin bile bu bölgeye “*Giaour Ismir*” (Gavur İzmir) dediklerini ve bu şekilde benimsediklerini söylemiştir. Yunan profesörün açıklamalarına göre İzmir’de 230.000 Yunana karşı sadece 90.000 Türk bulunmaktadır. Profesör, çizmiş olduğu haritada Yunan popülasyonun inanılmaz boyutlarda olduğunu söylemiştir.³⁵ Soteriadis, Drama şehrinde Türk yönetimi altında

³³ The London Morning Post muhabiri, burada Ermeni tehcirine atıfta bulunmuştur. (Hacer Çelik, “*Ermeni Tehciri ve Tehcirden Dönen Ermenilerin İskânı Sorunu*”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, VII, S.16, İzmir, 2008, s. 143- 163)

³⁴ **Current History**, Vol. IX, Part. II, No. III, s. 552.

³⁵ Prof. George Soteriadis’in etnolojik haritasını incelemek için: (Ek-1)

yaşayan Yunan nüfusunun sonradan Yunanistan'a dâhil edildiğini ve bu sayının yaklaşık olarak 190.975 kişi kadar olduğunu ifade etmiştir.³⁶ Soteriadis, II. Balkan Savaşı'nın ardından Balkan bölgelerindeki etnik yapının değiştiğini, Türklerin ve Bulgarların sayısının bir hayli azaldığını belirtmiştir. Özellikle Makedonya'nın doğusunda Türk nüfusunun ciddi oranda azaldığı ortaya çıkmıştır.³⁷

4- Çanakkale Bombardmanı

"*Current History*" dergisinin 1919 yılına ait 7. sayısında ki mühim haberlerden biri İngiltere ve Fransa ortaklığında gerçekleşen Çanakkale deniz harekâtına ait bilgilerdir. İngiliz Amirallığı, 2 Mayıs 1919'da 1915 yılında gerçekleşmiş olan Çanakkale deniz harekâtına ait resmî belgeleri yayınlamıştır. Bu belgelerde İngiliz ve Fransız donanmalarına komutanlık yapmış olan Sackville Carden'in³⁸ ve John de Robeck'in³⁹ tutmuş olduğu notlar bulunmaktadır. Amiral Carden'in raporları oldukça detaylıdır. Çanakkale'de hemen hemen her gün not tutmuş olan Carden, bombardmanın etkilerini etraflıca aktarmıştır. Amiral de Robeck'in notları ise sadece 17-18 Mart 1915 tarihlerini kapsamaktadır.⁴⁰

5- Türkler Paris'te

"*Current History*" dergisinin 1919 yılına ait 8. sayısında Paris Barış Konferansı'na davet edilen Türk heyeti konu edilmiştir. Damat Ferit Paşa⁴¹ başkanlığındaki heyetin kadrosu 7 Haziran 1919'da kesinleşmiştir. Ferit Paşa'nın yanı sıra heyette Tefvik Paşa⁴², Tefvik Bey⁴³, Rıza Tefvik Bey⁴⁴, Reşad Halis Bey⁴⁵ ve 7

³⁶ Drama şehri 1383 yılında Osmanlı hâkimiyeti altına alınmış, 1913'te imzalanan Londra Anlaşması ile Yunanistan'a bırakılmıştır. (Feridun Emecen, "*Drama*", **DİA**, IX, İstanbul, 1994, s. 525-528.)

³⁷ **Current History**, Vol. X, Part. I, No. III, June 1919, s. 503-505.

³⁸ <https://www.firstworldwar.com/bio/carden.htm> (Erişim Tarihi: 22.02.2021)

³⁹ **New York Times**, 21 January 1928, s. 17.

⁴⁰ **Current History**, Vol. X, Part. II, No. I, July 1919, s. 158-159; **Current History**, Vol. X, Part. II, No. I, July 1919, s. 159-161)

⁴¹ Cevdet Küçük, "*Damat Ferid Paşa*", **DİA**, VIII, İstanbul, 1993, s. 436-439.

⁴² Kemal Beydilli, "*Ahmed Tefvik Paşa*", **DİA**, II, İstanbul, 1989, s. 139-140.

⁴³ Mehmet Tefvik Bey, Damat Ferit Paşa ve Ali Rıza Paşa Hükümetlerinde Maliye Nazırlığı ve Ayan Dairesi üyeliği görevleri üstlenmiştir. (Abdülkadir Özcan, "*Mehmed Tefvik Bey*", **DİA**, XXVIII, İstanbul, 2003, s. 536-537.)

⁴⁴ Rıza Tefvik Bölükbaşı, şair, felsefeci, edebiyatçı kimliğiyle ön plana çıkmıştır. Millî Mücadele'ye muhalif bir tutum çizen Bölükbaşı, Mısır'a kaçmasının ardından TBMM tarafından 150'likler listesine dâhil edilmiştir. (Abdullah Uçman, "*Rıza Tefvik Bölükbaşı*", **DİA**, XXXV, İstanbul, 2008, s. 68-70.)

⁴⁵ Reşad Halis Bey, Osmanlı Devleti'nin Bern Olağanüstü Temsilciliği görevini ifa etmiştir. Ayrıca Sevr Barış Anlaşması'nı imzalayan heyette de yer almıştır. (Seha L. Meray ve Osman Olcay, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküş Belgeleri Sevr Antlaşması Mondros Bırakışması İle İlgili Belgeler**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 2020, s. 68.)

delege bulunmuştur. Tevfik Paşa eski bir Osmanlı sadrazamı olarak heyette yer almıştır. Tevfik Bey Maliye Nazırı, Rıza Tefvik Bey'de Divan Başkanı sıfatıyla bulunmuştur. Türk delegesi 11 Haziran 1919 günü Fransa'nın Toulon şehrine gelmiştir. Damat Ferit Paşa Toulon'da, müttefik devletlere yarı resmi bir ortamda Osmanlı Devleti'nin son durumu hakkında bilgi vermiştir. Ferit Paşa ayrıca İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne bağlı olan kimselerin tebdil kıyafet gezererek, Türk delegasyonu arasında fikir ayrılığı yaratmaya çalıştığını da müttefik devletler temsilcilerine iletmiştir. Bu kısa görüşmenin ardından Türk delegasyonu, Paris yakınlarındaki Vaucresson bölgesine gelerek burada konaklamıştır.

Türk heyeti 17 Haziran 1919 günü konferansta söz alarak savunma mahiyetinde bir açıklama yapmıştır. Damat Ferit Paşa yapmış olduğu açıklamada, Osmanlı Devleti'nin bu duruma gelmesinde en büyük payın İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Alman Hükümetinde olduğunu ifade etmiştir. Açıklama esnasında müttefikler, Türklerin katliam yaptıklarını iddia etmeleri üzerine Ferit Paşa, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni hedef göstererek sadece Hıristiyanların değil Müslümanların da katliamlara ve felaketslere maruz kaldığını söylemiştir. Ferit Paşa, devletin Jön Türk devrimine bağlı olarak geçirdiği değişikliklerin ortadan kaldırılıp, eskiye dönüşü gerçekleştireceklerini ve bu dönüşümü de devletin tanınır, bilinir yüksek şahsiyetle kişileriyle başarmaya çalışacaklarını belirtmiştir. Ferit Paşa bu dönüşümü sağlarken Türk Hükümetinin ekonomi ve entelektüel kültür alanlarında yoğun bir mesai harcayacağından da söz ederek, Milletler Cemiyeti'nde aktif bir rol üstlenmek istediklerini beyan etmiştir.

Türk heyetinin yapmış olduğu bu açıklama, müttefik devletler nezdinde kabul görmemiştir. Müttefikler, yapılan açıklama dâhilinde Türklerin I. Dünya Savaşı'ndan önceki konumuna dönmek istediğini fakat bunun mümkün olmadığını ifade etmişlerdir. Müttefikler, Türklerin savaş döneminde kendileriyle uzlaşmaya yanaşmadıklarını ve Almanya'ya devamlı itaat ettiklerini, barışa asla katkı sağlamadıklarını belirtmişlerdir. Türk heyetinin konferans süresince yapmış olduğu açıklamalar müttefik devletler nezdinde bir etki uyandırmamıştır. Başbakan Clemenceau'nun⁴⁶ konferansta söylemiş olduğu sözler, İstanbul'da ümitsizliği oldukça artırmıştır. Haziran ayının sonuna geldiğinde müttefikler, Türk delegasyonuna vermiş notada, Paris'te kalmalarının kendilerine daha fazla bir şey kazandırmayacağını, şu an için hızlı karar almanın

⁴⁶ <https://www.britannica.com/biography/Georges-Clemenceau> (Erişim Tarihi: 24.02.2021)

mümkün olmadığını belirtmişlerdir. Bu kararın ardından 4 Temmuz 1919'da Türk heyetinin İstanbul'a dönüş süreci başlamıştır.⁴⁷

6- Türk Hâkimiyetinin Sonu

Period Ended tarafından 10 Ağustos 1919'da "*Current History*" dergisinin 1919 yılındaki 9. sayısında yayımlanan yazıda Türkler hakkında sert ifadeler kullanılmıştır. Buna göre Türkler, müttefik devletleriyle olan başarısız ilişkileri, sürekli şikâyet eden yapıları ve uzlaşmaz tavırlarıyla başlarına gelen felaketi hak etmişlerdir. Müttefikler kendi nezdinde, Türklerin Ermeni meselesinde yaptıkları gaddarlıkları ve vermiş oldukları sözlere riayet etmemelerini gerekçe göstererek Türklerin kesin suçlu olduklarına kanaat getirmişlerdir. Resmi ağızdan olmayan bir şekilde Türk tekliflerine gereken cevaplar verilmiştir. Türklerin istekleriyle, müttefiklerin tahayyül ettikleri arasında oldukça büyük farklar olduğu ortaya çıkınca görüşmelerden bir sonuç çıkmamıştır.

Paris Barış Konferansı'nın başlangıcında oluşturulmuş olan Yüce Konsey, Türk İmparatorluğu'nun çeşitli bölümlerinin parçalanması hususunda bazı planlar ortaya koymuş ve bunları formüle etmiştir. Konseyin oluşturduğu konu başlıkları şu şekildedir:

- İstanbul üzerinde uluslararası bir statünün kurulması
- Arap Krallığı'nın yeniden düzenlenmesi
- Anadolu'nun etki alanları
- Mısır'ın sınırlarının genişletilmesi
- Suriye'de Fransa mandasının teşkil edilmesi
- Filistin'in güvence altına alınması
- Tüm Ege adalarının ele geçirilmesi ve Türklerin Avrupa'dan atılması
- Ermenilerin bağımsız olması ya da himaye altına alınması
- Mezopotamya'da Türk hâkimiyetinin sonlandırılması
- Silahsızlanma
- Ermenilere muhtemel bir tazminat ödenmesi hususu
- Çanakkale Boğazı'nın uluslararası statüye kavuşturulması

Müttefiklerin, Türk devleti üzerindeki emelleri bu şekilde görülmektedir. Bu yazıyı kaleme almış olan muhabir, Türklerin savaşın ve Anadolu'da yapmış oldukları katliamların sorumluluğunu üstlenmeyerek ve kendilerini bekleyen kötü sondan

⁴⁷ *Current History*, Vol. X, Part. II, No. II, August 1919, s. 229.

kaçmaya çalışarak tüm dünyayı şaşırtdığını iddia etmiştir. İddiaların devamında Ermeni meselesinden ötürü Enver, Talat ve Cemal Paşa'nın idama mahkûm edilmiştir. Mahkumiyete uğramak istemeyen bu kişiler yanlarındaki 66 kişiyle birlikte Almanya'ya iltihak etmişlerdir. İttihat ve Terakki döneminde gerçekleştirilen katliamlardan sorumlu bulunan bütün Türkler İngilizlere teslim edilmiş ve Malta'ya sürülmüşlerdir. Yazar bu bölümün sonunda yapmış olduğu teşbihte, Türklerin kalkanlarındaki kanlı lekelerin temizlenmediğini ve 800 yıl önce Anadolu topraklarında başladıkları saldırganlık ve yağmacılık kariyerlerine tekrar dönmeye çalıştıklarını söylemiştir.

Yazının devamında “*Türk Umutları*” başlıklı bir bölüm bulunmaktadır. Bölümün başında yazar, Türklerin en büyük hedefinin Avrupa'daki egemenlik haklarını korumak olduğunu, bununla birlikte doğu bölgelerindeki hâkimiyetini de gayretle korumaya çalıştığını ifade etmiştir. Öne sürülen iddialara göre Damat Ferit Paşa başkanlığındaki Türk heyeti, Suriye, Filistin, Ermenistan ve Mezopotamya bölgelerine yerel özerklik verilmesi talebinde bulunmuştur. Türk heyeti bu talep hakkında yapmış olduğu savunmada, Türkiye'ye en büyük zararı Jön Türkler'in verdiğini, bu örgütün tamamen Prusyalılaştığını ve projelerine karşı çıkan her hükümetin faaliyetlerini baltalamaya çalıştığını, istenilen bölgelere özerklik verilmesi halinde Jön Türklerin bu zararlı faaliyetlerinin engellenebileceğini ifade etmiştir. Bu teklif müttefikler tarafından reddedilmiştir.⁴⁸

Düzenlemelerdeki ilk problem Ermeni cephesinde görülmüştür. Ermeniler, ABD mandasında bağımsız bir Ermenistan kurulmasını talep etmiştir. Ermeniler, geçmişte yaşadıkları olaylardan dolayı Türkler ile bağlarını tamamen koparmak istemişler ve gelecekte olası bir Türk entrikası ve saldırganlığına maruz kalmak istemediklerini açıklamışlardır. Ermeniler ayrıca kurulması istenen bu yeni devletin Karadeniz'e bağlanmasını, burada 20 mil kareden fazla toprak ve Türkiye Ermenilerinden 1 milyon kişilik bir nüfusun bölgeye yerleştirilmesini istemişlerdir. Ermenilerin temel amacının topraklarını Karadeniz'den Akdeniz'e, içerisinde Kilikya ve Trabzon sahillerinin de bulunduğu bir alanda genişletmek olduğu belirtilmiştir. Oluşturulması planlanan bu Ermeni birliğinin toplamda 3 milyonluk bir nüfusu barındıracağı düşünülmüştür. ABD mandası altında yeni bir Ermeni devleti kurulması fikri üzerine açıklama yapan Başkan Wilson⁴⁹, böyle bir kararın Amerika Senatosu'na sormadan verilemeyeceğini söylemiş, ayrıca Milletler Cemiyeti'nin de böyle bir karara sıcak bakmayacağını ifade etmiştir.

⁴⁸ **Current History**, Vol. X, Part. II, No. III, September 1919, s. 530.

⁴⁹ <https://www.britannica.com/biography/Woodrow-Wilson> (Erişim Tarihi: 03.03.2021)

Yazının devamında “*Kıtlık Koşulları*” başlığı altında yeni bir değerlendirme mevcuttur. İddialara göre Anadolu’daki kıtlık seviyesi korkunç seviyelerde ve yapılan yardımlar çok yetersiz vaziyetteydi. İstanbul’da kadınlar, yardım komisyonlarının dağıttığı ekmekten dolayı Amerika’ya dua ederken, Türkiye’nin iç bölgelerinde yüzlerce insan ölümle yüz yüze kalmaktaydı. Yazarın ifadesine göre Ermeniler daha fazla acı çekmekteydi. Robert Koleji Başkanı, her gün yüzlerce Ermeni’nin sokaklarda öldüğünü, Türk haremlerinde esaretten dönen Ermeni kadınlarıyla ilgili yürek burkan hikâyelerin anlatıldığı ifade edildi. Yazarın ifadesine göre Türklerin uygulamış oldukları vahşetlere dair kayıtlar, bu vahşetten kurtulanlar tarafından onaylanmıştır. Yazar, elde ettiği bu bilgilerin pek çoğunu İngiliz resmi kaynaklarından öğrendiğini ve Türklerin Ermeni milletini yok etme teşebbüslerinin bir hakikat olduğunu belirtmiştir.

New York’ta Devlet Eğitim Komiseri unvanı taşıyan ve aynı zamanda Filistin Kızılhaç Komiseri olan Dr. John H. Finley, Ermenilerin ve Türk egemenliği altında yaşayan diğer milletlerin, Türkler tarafından umutsuz ve çaresiz bir konuma getirildiklerini söylemiştir. Finley, Ermenilerin Türkler tarafından katledildiğine dair resmi raporlama işlemlerinin de devam ettiğini açıklamıştır. Yazının devamında yazar, Anadolu’dan çeşitli bilgiler elde ettiğini ve bu bilgilere göre Türklerin, kendisine yapılmış olan Amerikan yardım malzemelerini halka dağıtmayıp sakladığını söylemiş, ayrıca ellerindeki silah ve mühimmatları teslim etmeyerek mütareke şartlarını ihlal ettiğini ifade etmiştir. Mondros Mütarekesi’ne göre Türkiye Ermenistan’ı müttefik güçleri tarafından işgal edilmemiştir. Ayrıca Jön Türk organizasyonuna bağlı olan askeri birlikler de henüz dağıtılmamıştır. William Allen White⁵⁰, Haziran ayının başında kaleme almış olduğu makalede, Jön Türklerin Şubat 1919’dan itibaren Ermenilere yönelik katliam faaliyetlerine tekrar giriştiğini ifade etmiştir. White, binlerce Ermeni’nin katledildiğine dair pek çok dokümanın ellerinde bulunduğunu da eklemiştir. Aynı yazar, kurulmaya çalışılan küçük Ermeni Cumhuriyeti’nin zayıf bir askeri donanıma sahip olduğunu, etrafının da kendisini yok etmeye çalışan Türk-Tatar Hükümetleri ile çevrildiğini söylemiştir. White bu konuyla ilgili olan son cümlelerinde ise, Jön Türklerin asıl hedefinin Kafkas Ermenileri ile Türkiye Ermenileri arasındaki bağlantıyı koparmak ve doğudaki Hıristiyan uygarlığının kökünü kurutmak olduğunu söylemiştir.

⁵⁰ <https://www.britannica.com/biography/William-Allen-White> (Erişim Tarihi: 04.03.2021)

Yazının devamı “*Ermeniler Tehlikede*” başlığını taşımaktadır. Yazar bu bölüme attığı başlığı 30 Temmuz 1919’da teyit ettiğini, Türklerin ve Tatarların üç koldan Ermenilere saldırılara başladığını iddia etmiştir. Ayrıca Türklerin ve Tatarların Amerika’dan gelen yardım malzemelerini kestiğini, kalan tüm Ermenileri imha etmekle tehdit ettiklerini vurgulamıştır. Yazar vermiş olduğu bu bilgiyi, Amerikan yardım idaresinin Tiflis şubesini yöneten Joseph C. Green’den⁵¹ aldığını belirtmiştir.⁵² Paris’te toplanmış olan barış konferansı ile iletişim halinde bulunan Herbert Hoover⁵³, Joseph C. Green’in mesajını hemen konferans heyetine sunmuştur. Green’in mesajı 23 Temmuz 1919 günü konferansta okunmuştur. Green bu mesajında: “*Ermenistan Cumhurbaşkanı ile görüştim. Durum vahimdir. İyi hazırlanmış Türk Ordusu, Tatarlarla beraber 3 koldan ilerliyor. Ermenistan’a ivedilikle askeri koruma temin edilmez ise 1915 katliamından daha korkunç bir felaket gerçekleşecek ve Ermeni milleti, müttefiklerin sonsuz utancı altında ezilecektir. Kafkasya’daki İngiliz kuvvetlerinin, Ermenistan’ı kurtarmak adına harekete geçmesi için bir şey yapılamaz mı.*” diyerek Ermeniler hakkında duyduğu kaygıyı dile getirmiştir. Green, 25 Temmuz 1919’da konferansa bir telgraf çekmiştir. Telgrafında: *Karabağ ve Alagyaz ilçelerinde Türkler ve Tatarlar ilerliyor. Rus Ermenistan’ının toprakları işgal ediliyor. Azerbaycan Tatarlarına Türk Albayı Halil Bey komuta ediyor. İlaç depoları ve trenler kuşatıldı ve muhtemelen ele geçirildi. İngiliz devleti yukarıdan emirler vererek müdahale imkânını engelliyor. Ermeni halkı ve hükümeti umutsuzluk içerisinde. Dün genel seferberlik ilan edildi. İngilizler, Karabağ ve Alagyaz da dâhil olmak üzere tüm Rus Ermenistan’ını Türk ve Tatar kuvvetlerinden temizlemek için emir almazsa, daha fazla yardım çalışmasına devam edemeyiz.*” demiş ve İngilizleri pasif kalmakla suçlamıştır.

Türk birliklerinin başında o dönemde Mustafa Kâmil Paşa’nın bulunduğu ve Paşa’nın kendisini “*Ulusal Savunma Diktatörü*” olarak tanımladığı iddia edilmiştir. Eğer ABD Kongresi, İstanbul ve Ermenistan üzerinde manda yönetimini bir an önce hayata geçirmez ise Türk birlikleriyle sıkıntıların daha da artacağı ifade edilmiştir. Amerika’nın sahip olduğu gücün Türkleri geçici olarak frenlediği, fakat Türk-Ermeni sorunu üzerine çözümün gecikmesinin Türkleri cesaretlendirdiği ve Türklerin Ermenilere karşı hissettikleri nefret hislerinin daha da körüklendiği aktarılmıştır. ABD

⁵¹ **The Washington Post**, 5 August 1978.

⁵² **Current History**, Vol. X, Part. II, No. III, September 1919, s. 531.

⁵³ <https://www.whitehouse.gov/about-the-white-house/presidents/herbert-hoover/> (Erişim Tarihi: 05.03.2021)

birliklerinin başında bulunan General James G. Harbord⁵⁴, ulaştırma ve ekonomik sorunlar hakkında Amerikan uzmanlardan müteşekkil bir komisyonun, 1919 Ağustosunun ortalarında Paris'ten ayrılarak Ermeni bölgelerine gitmesi ve burada çeşitli çalışmalar yürütmesi talimatını vermiştir. Türkiye sınırları içerisinde Ermeni devleti kurulmasının önüne geçen en büyük etkenlerden biri General Harbord'un yayımlanan raporudur.⁵⁵ Bu rapor ile ABD, Türkiye sınırları içerisinde bir Ermeni devletinin kurulması tezini desteklemekten vazgeçmiştir.

Ermeni sorunun tartışıldığı günlerde Paris Barış Konferansı'nı idare eden Yüksek Şura, Türk-Yunan sorununu da ele almıştır. Selanik'te bulunan İngiliz birlikleri komutanı General Milne, Paris Barış Konferansı tarafından yetkilendirilerek İzmir'e gelmiştir. Görevi buradaki müttefik birliklerini denetlemek ve İzmir bölgesinde düzeni sağlamak olan Milne, Yunan askeri işgal bölgesinin sınırlarının belirlenmesi görevini üstlenmiştir.⁵⁶

Bu sayının devamında müttefiklerin Suriye üzerindeki iddiaları ele alınmıştır. Suriye üzerinde İngiliz ve Fransızlar çıkar çatışması içerisindedir. Fransa uzun zamandan beri Suriye üzerinde hak talep etmektedir. Paris Barış Konferansı'nın devam ettiği dönemde Suriye'de İngilizlerin hâkimiyeti mevcuttur. Fransa Dışişleri Bakanlığı, bölgede Fransız hâkimiyetinin tesis edilebilmesi için İngiltere Hükümetine çeşitli itirazlar yöneltmişler ve bölgeyi boşaltmalarını istemişlerdir. Fransa bu iddialarını 1916 yılında imza edilmiş olan Sykes-Picot Antlaşması'na⁵⁷ dayandırmıştır. İngiltere, hem Sykes-Picot Anlaşması'nın hem de 1915 yılında İngiltere, Fransa ve Rusya arasında kararlaştırılan Anadolu'nun taksimi hakkındaki gizli paktın artık geçerliliğinin kalmadığını ifade etmiştir. Fransa ise, Rusya'nın savaş dışı kalması sebebiyle 1915 yılındaki gizli paktın geçersiz kalmasını kabul etmiş fakat Sykes-Picot Antlaşması'nın geçersiz sayılması için bir neden bulunmadığını belirtmiştir. Sykes-Picot Antlaşması

⁵⁴ <https://www.britannica.com/biography/James-G-Harbord> (Erişim Tarihi: 07.03.2021)

⁵⁵ https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/General_Harbord_Raporu (Erişim Tarihi: 08.03.2021)

⁵⁶ Paris Barış Konferansı Yüksek Şurası, 18 Temmuz 1919'da General Milne'yi İzmir'de görevlendirmiştir. 2 Ağustos 1919'da Yüksek Şura, görev tanımı üzerinde anlaşmış ve Milne, İzmir'de karargâhını kurmuştur. Milne başkanlığında "Taahdit-i Hudut Komisyonu" kurulmuş ve bu komisyon Türkler ve Yunanlılar arasındaki hudut tespit çalışmalarına başlamıştır. General Milne, İzmir'e gelmeden önce General Henry'yi görevlendirmiş ve onun riyasetinde ön çalışma yaptırmıştır. General Henry'nin görevlerinin Yunanlılar tarafından işgal edilmiş olan İzmir ve Ayvalık bölgelerinde tarafsız bir işgal bölgesi tayin etmek, çarpışmaların önüne geçmek ve göç edenlerin yerlerine dönmelerini sağlamak olarak olduğunu ifade etmiştir. General Henry, 8 Ağustos 1919'dan itibaren Yunan ordusunun ileri gitmemesi için tebligat yapmıştır. Son kertede 10 Ağustos 1919 günü General Milne, Yunan Başkumandanlığına verdiği emirde işgal ettikleri topraklardan ileriye geçmemelerini iletmiştir. ((Mustafa Turan, "*İstiklal Harbi'nde Milne Hattı*", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, VII, S.21, Ankara, 1991, s. 567-579.)

⁵⁷ Cevdet Küçük, "*Sykes-Picot Antlaşması*" **ĐİA**, XXXVIII, İstanbul, 2010, s. 204-206.

detaylı incelenirse Fransa'nın neden bu anlaşmanın geçerli sayılması için uğraştığı anlaşılır. Bu antlaşma ile Fransa'ya kuzeyde Sivas, Harput, Diyarbakır'dan doğuda İran sınırına kadar, güneyde ise Suriye'ye yakın çeşitli Akdeniz kıyılarının dahil olduğu oldukça geniş topraklar vaat edilmiştir. Ayrıca Antep ve Suriye kıyılarının da Fransız hâkimiyetinde kalması kararlaştırılmıştır. İngiltere'ye ise Bağdat ve Mezopotamya bölgesinin tamamı, güneyde ise Akka ve Hayfa limanları vaat edilmiştir. İngiltere, Hicaz Krallığı'nı tanımayı kabul ederek bir bakıma Suriye'nin doğusundaki Fransız iddialarını ortadan kaldırmayı hedeflemiştir.

Fransa Dışişleri Bakanlığı'na bağlı bir üye 3 Ağustos 1919'da bir açıklama yapmıştır. Bu açıklamada Sykes-Picot Antlaşması'nın detaylarına girmiş, Fransız iddialarının haklılığını ortaya koymaya çalışmıştır. Suriye üzerindeki İngiliz ve Fransız iddiaları Paris Barış Konferansı'nın özel oturumlarında görüşülmüş ve bir sonuca varılamamıştır.⁵⁸

7- Jön Türklerin Asya Politikası

“*Current History*” dergisinin Kasım 1919 sayısında Fransız yazar Rene Pinon'un Türkler hakkında yazdığı önemli bir yazı yayımlanmıştır. Bu yazının Fransızca aslı *Revue Des Deux Mondes* dergisinin Eylül 1919 sayısında yayımlanmıştır. “*Current History*”, kendisince önemli gördüğü bölümleri İngilizce 'ye çevirterek Kasım sayısında yayımlamıştır. Bu yazıda aşama aşama Jön Türklerin özelliklerinden ve uygulamış olduğu politikalardan bahsedilmiştir.

Rene Pinon bu yazısında Osmanlı Devleti'ni hasta adama benzetmiştir. İddialara göre Avrupa'nın hasta adamı, kendi kronik rahatsızlıklarına aldırmandan I. Dünya Savaşı'na girerek intihar etmiştir. Pinon, Osmanlı Devleti'nin tarafsızlığını muhafaza edebilseydi, Asya ve Avrupa'daki mevcut konumunu uzun süre koruyabileceğini ve büyük devletlerden toprak garantisi dahi elde edebileceğini ifade etmiştir. İngiliz ve Fransız büyükelçilikleri tarafından bu söz edilen garantiler İttihat ve Terakki Hükümeti'ne sunulmuştur. Fakat bu teklif Enver, Cemal ve Talat Paşalar tarafından reddedilmiştir. Bu üçlü erk, her halükârda savaşı Almanya'nın kazanacağına inanmış oldukları için kararlarını çok önceden vermişlerdir. Pinon, Jön Türklerin bu ölümcül hataya nasıl sürüklendiğini anlayabilmek için, Enver, Cemal ve Talat Paşalardan oluşan bu mutlak otoritenin psikolojik analizinin yapılması gerektiğini ifade etmiştir.

⁵⁸ *Current History*, Vol. X, Part. II, No. III, September 1919, s. 532-533.

Öne sürülen iddialara göre Sultan Abdülhamid de bu üçlü erk gibi dar bir milliyetçilik politikası olan Türkçülüğü uygulamaya çalışmıştır. 1908 devrimi “*Marseillaise*⁵⁹ şarkısı söylenerek patlak verdiği zaman, Avrupa’nın tamamı Türklerin kendi istek ve arzularıyla devrim yapmasını ve her bireye dil ve ırk ayrımı göstermeksizin eşit haklar vermesini ummuştur. 1908 devrimi gerçekleşmeden önce Ermeniler, Suriyeliler, Bulgarlar ve Makedonyalılar ile Jön Türkler arasında bir ön anlaşma yapılmıştır. Bu anlaşmaya göre Türkiye, imparatorluğun bütün halinde kalmasına karşılık diğer milletlerin gelenek ve isteklerine göre gelişmesine izin verecek, federatif bir devlet sistemini benimseyecektir. Rene Pinon, bu ön anlaşmanın boşa umut olduğunu söylemiştir. Pinon, 20.000 Ermeni’nin öldüğü Adana katliamını, Jön Türklerin nasıl hareket edeceğini gösteren önemli bir detay olarak nitelendirmiştir. Ayrıca Dr. Nazım⁶⁰ Türkçülüğü savunan tehlikeli ideologların, devletin sadece Türk unsurlardan oluşması ve Osmanlı Devleti’nde yaşayan tüm unsurların Türkleştirilmesi gibi düşüncelerin hâkim olması, bu anlaşmanın uygulanamayacağını en büyük göstergesi sayılmıştır.

Jön Türklerin uygulamaya çalıştığı bu politikalara en büyük destek Almanlardan gelmiştir. Alman ajanları, elçileri, askerleri ve tüccarları Jön Türklerin eğilimlerine destek vermişler ve Osmanlıların efendisi olmaya çalışmışlardır.⁶¹

Rene Pinon’un yazısının devamında “*İmha Politikası*” başlığı bulunmaktadır. Bu bölümde Türklerin pek çok kıyım ve imha faaliyetlerine giriştiğini iddia etmiştir. Pinon, bölümün başında Jön Türklerin savaş döneminde gerçek yüzlerinin ortaya çıktığını ve Jön Türklerin aslında bağımsızlık ve özgürlük havarisi olmadıklarını söylemiş, onları beklenenden daha acımasız ve kötü olarak nitelendirmiştir. Jön Türkler, imparatorluğu eski ihtişamına geri döndürmek, yabancı vesayetini tamamen kaldırmak ve devleti tüm unsurlarıyla Türkleştirmek politikasını uygulamaya çalışmışlardır. Jön Türkler ilk olarak kapitülasyonları tek taraflı olarak kaldırmıştır. Jön Türkler, Türk olmayan herkese merhametli davrandıklarını söylemiş ve yakında ne kadar iyi niyetli olduklarının anlaşılacağını iddia etmişlerdir. Jön Türk liderlerinden Talat Paşa, Henry Morgenthau’ya:⁶² “*Eylemlerimizle barbar bir ırk olmadığımızı göstermek istiyoruz.*”

⁵⁹ Fransız ulusal marşıdır. Fransa 1792 yılında Avusturya ve Prusya ile savaştığı dönemde Claude Joseph Rouget de Lisle tarafından bestelenmiş, 1795 yılında resmi marş olarak kabul edilmiştir. (https://www.turkebilgi.com/frans%C4%B1z_milli_mar%C5%9F%C4%B1 (Erişim Tarihi: 11.03.2021))

⁶⁰ Ahmet Eyicil, “*Nazım Bey*”, **DİA**, XXXII, İstanbul, 2006, s. 446-447.

⁶¹ **Current History**, Vol. XI, Part. I, No. II, November 1919, s. 331-332.

⁶² <https://turkish.armenian-genocide.org/morgenthau.html> (Erişim Tarihi: 11.03.2021)

açıklamasını yapmıştır. Pinon, Jön Türklerin bu söylemlerinin çabuk unutulduğunu, merhametin yerini vahşetin aldığını söylemiştir.

I. Dünya Savaşı'nda kutsal savaş ilanı Müslüman dünyasında karşılık bulamamış olmasına rağmen, Türk fanatizmini artıran önemli bir detay olmuştur. Türkler, Arapça broşürler basıp, inananları kutsal savaşa davet etmiş, Almanlar dışında tüm Hıristiyan âleminin yok edilmesini öğütlemiştir. Basılan bu broşürlerde Müslümanların nasıl örgütleneceği ve yapılacak olan suikastlarda hangi rollere bürüneceği açık olarak ifade edilmiştir. Osmanlı Hükümeti tarafından dağıtılan bu broşürlerde Alman damgası bulunmaktadır. Cihat ilanı Türkiye dışında neredeyse hiç duyulmamış olmasına rağmen, Hıristiyan âleminin yok edilmesi planı Ermeniler ve Yunanlılar üzerinde uygulanmaya başlanmıştır.

Rene Pinon yazısının devamında Panturanizm'den bahsetmiştir. Panturanizm ile Panislamizm'in aynı şeyler olmadığını, Arapların Turancılık ile ilgili bir bağlantısı olmadığı için, bu kavramların karıştırılmaması gerektiğini vurgulamıştır. Pinon, Panislamizm'i tanımlarken şu ifadeleri kullanır: "*Panislamizm her şeyden önce dini bir temele sahiptir. Panislamizm, farklı ülke Müslümanlarının oluşturduğu dini inanç topluluğundan başka bir şey değildir.*" Osmanlı Sultanının, Almanların isteğiyle ilan ettiği cihat, Türk olmayan Müslüman topluluklarında zayıf bir karşılık bulmuştur. Bu dönemde Araplar, müttefiklerin desteğiyle bağımsızlık iddia etmişler, Türk Padişahının hilafet üzerindeki hakkını reddetmişlerdir. Araplar aynı zamanda müttefiklerin Hicaz Kralı olarak tanıdığı, Peygamberin soyundan gelen Mekke Şerifi 'ne de karşı çıkmışlardır.

Bolşevik devriminin gerçekleşmesi ve Rusya'nın askeri gücünün yıkılmasının ardından, Panturanizm'in de önü açılmıştır. Karadeniz, Türk-Alman gölü olarak nitelendirilmiştir. Ukrayna ile imzalanan Brest-Litovsk Antlaşması⁶³ ve Romanya ile imzalanan Bükreş Antlaşması'nın⁶⁴, Almanya çıkarlarına hizmet ettiği ifade edilmiştir. Savaş döneminde Panturanizm akımını Almanlar kontrol etmiştir.⁶⁵ Almanlar, Odessa veya Costanza'dan başlayan ve Batum'da son bulan deniz ve kara yolu bağlantısı inşa etmek istemiştir. Öte yandan Almanlar, Tatarların desteğini alarak Bakü'ye ilerlemek, Hazar Denizi istikametinden Türkistan'ın büyük şehirleri Hive, Buhara ve Semerkant'a yayılma ve Tahran üzerinden Afganistan'ı ele geçirme emelleri gütmüştür. Almanlar

⁶³ Marziye Memmedli ve Hilal Akgüller, "*Brest Litovsk Barış Antlaşması'nın Siyasi Sonuçları (Sovyet Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu Açısından)*", **Belgi**, S.20, Denizli, 2020, s. 2713-2734.

⁶⁴ Mücahit Özçelik, "*1918 Bükreş Antlaşması*", **History Studies**, IV, S.4, 2012, s. 261-275.

⁶⁵ **Current History**, Vol. IX, Part. I, No. II, November 1919, s. 334.

Panturanizm ile birlikte en büyük düşmanlarından Rusya'nın hayat sahasını yok etmeyi planlamıştır.

Rene Pinon, Panturanizm ile ilgili izlenimlerini aktarırken Türklerin bu akımı besleyecek yeterli güce sahip olmadığını ifade etmiştir. Pinon, Türklerin bir müddet sonra sadece Alman savaş politikasının bir parçası haline geldiğini söylemiş, Türk halkını Almanların elindeki bir piyon olarak görmüştür. Pinon'a göre Almanların temel düşüncesi, Türk halkını aracı olarak kullanıp, Almanya'yı Orta Asya ve Çin ile bağlantılı hale getirebilmektir. Bu bağlantının kurulmasının ardından bölgede Alman ticaretinin üstünlüğü kurulacak ve İngiltere'nin egemenliği ortadan kaldırılacaktır. Almanlar, Panturanizm'i kendilerine alet ederek aslında bir Pancermenizm hayali peşinde koşmuştur. Almanların bu tutumu Türkleri bir hayli memnun etmiştir. Pinon, Türklerin kendilerini Muhteşem Süleyman döneminde hissettiklerini ve sevinç içerisinde olduklarını vurgulamıştır. Bu durum hemen basına da yansımış, 23 Mart 1918 tarihli İkdam gazetesinde “*Karadeniz Müslüman'dır ve Osmanlı denizidir*” başlıklı bir makale yayımlanmıştır. Pinon, Bismarck'ı⁶⁶ şeytanla yemek yiyen adama benzetmiş ve Türklerin Almanlara bu denli güvenmesini talihsizlik olarak nitelendirmiştir.

Rene Pinon'un kaleme aldığı yazının Türkler ile ilgili son başlığı “*Türkler Yenildikten Sonra*”dır. Pinon İslam dinini, Pantürkizm ve Panturanizm'in aldatıcı propagandalarından ayrı değerlendirilmesini istemiştir. Ona göre Panturanizm, Pancermenizm'i uygulamak için kullanılan bir metafordan başka bir şey değildir. Pinon, İslam uygarlığını yüceltenlerin Araplar, Persler ve Kuzey Afrika'daki Berberiler olduğunu, Türklerin sadece medeniyetleri yok eden bir ırk olduğunu ifade etmiştir.

Neticede Türk Devleti ve Jön Türkler, Almanların tüm desteğine rağmen büyük bir felakete uğramıştır. Pinon, savaşın sonuçlanması ve Türklerin mağlubiyetinin kesinleşmesiyle birlikte büyük şaşkınlık içerisinde girdiklerini, Türklerin ve Almanların kazananların önünde merhamet dilemeye başladıklarını ve Jön Türk ajanlarının da kayıplara karıştığını belirtmiştir. Pinon, müttefiklerin İstanbul üzerinde tahakküm kurmayı ertelemelerini büyük bir hata olarak nitelendirmiştir. Bu hata Türkleri de umutlandırmış, Türkler, Osmanlı Devleti'nin değişmeden varlığını sürdüreceği sanısına kapılmışlardır. Osmanlı Sultanı bu şartlar altında biraz daha hüküm sürmüş, fakat binlerce kişinin katili olan Jön Türkleri cezalandırmamış, pek çok Almanın da

⁶⁶ <https://www.britannica.com/biography/Otto-von-Bismarck> (Erişim Tarihi: 12.03.2021); Bekir Sıtkı Baykal, “*Bismarck'ın Osmanlı İmparatorluğu'nu Taksim Fikri*”, **Ankara Üniversitesi Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesi Dergisi**, I, S.5, Ankara, 1943, s. 3-12.

İstanbul'da kalmasına müsaade etmiştir. Türkler, müttefiklerin işi ağırdan almasından ötürü, müttefiklerin arasında sıkıntılar olduğunu düşünmüşler ve bundan yararlanmak istemişlerdir. Düşmanları arasındaki olası görüş ayrılıklarını körükleyerek siyasi menfaat peşine düşmüşlerdir.

Pinon yazısının son kısmında Mondros Mütarekesi'ne atıfta bulunmuştur. Mondros Mütarekesi özelinde incelendiğinde müttefik devletler, Türk olmayan ülkelerde Türk yöneticilerinin ve askerlerinin ayrılmasını talep edebilmek için özel bir önlem almamışlardır. Türkler buldukları bölgelerde Ermenilere katliamlar uygulamış, Arapları asmış, Yunanları da sınır dışı etmişlerdir. Jön Türk komiteleri, müttefiklerin hala ele geçiremediği Enver, Talat ve Cemal Paşaların emirleriyle milletleri terörize ve yok etmeye devam etmişlerdir⁶⁷.

⁶⁷ **Current History**, Vol. XI, Part. I, No. II, November 1919, s. 335.

SONUÇ

I. Dünya Savaşı Türkler açısından felaketle sonuçlanmış ve Türkler Mondros Mütarekesi ile müttefik devletlerin galibiyetini kabul etmiştir. Savaşın sonuçlarını görüşmek ve yenedünya düzeni üzerine çalışmalar yapmak için müttefik devletler liderliğinde 18 Ocak 1919'da Paris Barış Konferansı toplanmıştır. Bu konferansta Türk devletinin geleceği de masaya yatırılmış, fakat kati bir netice alınamamıştır. Konferansı tüm ayrıntılarıyla dünyaya servis eden süreli yayınlardan biri de “*Current History*” dergisi olmuştur. “*Current History*”, “*New York Times*”a bağlı olarak kurulmuş ve günümüzde de yayın hayatına devam eden popüler bir dergidir. Derginin 1919 yılı Ocak-Aralık ayı arasında çıkan nüshaları Paris Barış Konferansı'nın tüm detaylarını içermektedir. Her sayının başında müttefik devletler cephesinde yer alan asker ve sivil diplomatların resimleri yer almaktadır. Ayrıca bu diplomatlar hakkında kısa bilgiler de bulunmaktadır. Devamında, derginin içindekiler kısmı bulunmaktadır. Bu kısımda, yayımlanan makalelerin başlıkları yer almaktadır. Sayının son sayfalarında ise karikatürler bulunmaktadır ve bu karikatürlerde mağlup devletler hakkında gülünç, yer yer aşağılayıcı ve çokça ironi içeren detaylar göze çarpmaktadır. Derginin makaleleri müttefik devletlerin gazetecileri ve yazarları tarafından kaleme alındığı için oldukça taraflı olarak yazılmıştır. 1919 yılının sayıları genel olarak Almanya üzerine yoğunlaşmıştır. Almanların mağlubiyeti, toprakların paylaşılması, imzalanan barış anlaşması oldukça detaylı olarak aktarılmıştır. Almanların yanı sıra savaşta mağlup olan diğer devletler hakkında da çeşitli makaleler ele alınmıştır.

“*Current History*” dergisinin 1919 yılı sayılarında Türkler ile ilgili pek çok makale mevcuttur. Makaleler İngiliz, Fransız ve Amerikan yazarlar tarafından kaleme alınmıştır. Bu makaleler haliyle oldukça tarafdardır. Türkler hakkındaki en büyük iddia Ermeni meselesi üzerinedir. Derginin incelenen sayılarda Türkler ile ilgili çıkan haberlerin çoğunluğu Türklerin Ermeniler üzerinde soykırım uyguladığı savı üzerine kurgulanmıştır. Ve bu sav pek çok sayıda tekrar tekrar dile getirilmiştir. Ermeni soykırımı iddialarının yanında Yunanlılara uygulandığı iddia edilen mezalim de makalelerde kendine geniş bir yer edinmiştir. Türklerin İzmir ve çevresinde Yunanlıları katlederek göçe zorladığı, Yunan demografik yapısını bozucu faaliyetlerde bulunduğu sıklıkla anlatılmıştır. Bu iddiaları desteklemek için bazı makalelerde bilim insanlarının sözlerine de yer verilmiştir. Onların açıklamalarıyla iddialar bir temele oturtulmaya çalışılmıştır.

İttihat ve Terakki Cemiyeti liderlerinden Enver, Talat ve Cemal Paşalar da Türklere yapılan propagandalardan nasibini almıştır. Makalelerin çoğunda Jön Türkler olarak adlandırılan bu paşalar her şeyin mesulü olarak gösterilmiştir. Türklerin uğradığı felaketlerin baş sorumlusu olarak ortaya sürülen bu paşalar ayrıca bölgede uygulandığı iddia edilen soykırım ve göç olaylarının da baş müsebbipleri olarak tanıtılmıştır.

“*Current History*” dergisinin Amerika’nın en popüler ve okunan dergilerinden biri olduğu göz önünde bulundurulduğunda yapılan propagandanın sadece Amerika değil, Avrupa’da da büyük etkiler uyandırdığını düşünmek yanlış olmasa gerekir. 20.yy. başında en büyük kitle iletişim aracının matbuat olduğu düşünülürse yazılan her satırın çok dikkatli tetkiklerden geçirilerek kaleme alınması gerekir. Çünkü dergide Türkler hakkında yazılan makalelerin pek çoğunun kara propaganda niteliğinde olduğu bir hakikattir. Dergideki bu bilgilerin pek çok ülkenin vatandaşı tarafından okunduğu ve doğru kabul edildiği varsayıldığında Türklere nasıl bir pencereden bakılacağı ortaya çıkar.

Hülasa, Türkler “*Current History*” dergisinde Ermenilere ve Yunanlılara zulmeden, onları yok etmeye çalışan, Avrupa’yı ve Arap coğrafyasını tehdit eden bir millet olarak lanse edilmiştir. Türkler Paris’te umduğunu bulamamış, konferanstan netice alamadan ayrılmıştır. Müttefikler, Türkiye üzerinde tam bir anlaşmaya varamamış, Türkler hakkındaki nihai karar sonraya bırakılmıştır. 10 Ağustos 1920’de Sevr Barış Antlaşması ile parçalanma aşamasına gelen Türk topraklarını, Mustafa Kemal Paşa önderliğinde başlayan Millî Mücadele hareketi kurtarmış ve bu sayede Türkler Anadolu’da tekrardan kendilerine bir yaşam sahası kurmuştur.

KAYNAKÇA

1- Yayınlanmış Amerikan Arşiv Belgeleri

Papers Relating to the Foreign Relations of the United States 1915 Supplement The World War, United States Government Printing Office, Washington 1928.

Papers Relating to the Foreign Relations of the United States 1916 Supplement The World War, United States Government Printing Office, Washington 1929.

Papers Relating to the Foreign Relations of the United States 1917 Supplement I The World War, United States Government Printing Office, Washington 1931.

Papers Relating to the Foreign Relations of the United States 1917 Supplement II The World War, Volume I, United States Government Printing Office, Washington 1932.

Papers Relating to the Foreign Relations of the United States 1918 Supplement I The World War, Volume I, United States Government Printing Office, Washington 1933.

Papers Relating to the Foreign Relations of the United States 1918 Supplement II The World War, United States Government Printing Office, Washington 1933.

Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, The Paris Peace Conference, 1919, Volume II, United States Government Printing Office, Washington 1942.

Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, The Paris Peace Conference, 1919, Volume III, United States Government Printing Office, Washington 1943.

Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, The Paris Peace Conference, 1919, Volume XII, United States Government Printing Office, Washington 1947.

Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, The Paris Peace Conference, 1919, Volume XIII, United States Government Printing Office, Washington 1947.

United States Army In The World War 1917-1919, The Armistice Agreement and Related Documents, Volume X, Part I, Center of Military History United States Army, Washington 1991.

2- Süreli Yayınlar

- Current History, Vol. IX, Part. II, No. I, January 1919.
Current History, Vol. IX, Part. II, No. II, February 1919.
Current History, Vol. IX, Part. II, No. III, March 1919.
Current History, Vol. X, Part. I, No. I, April 1919.
Current History, Vol. X, Part. I, No. III, June 1919.
Current History, Vol. X, Part. II, No. I, July 1919.
Current History, Vol. X, Part. II, No. II, August 1919.
Current History, Vol. X, Part. II, No. III, September 1919.
Current History, Vol. XI, Part. I, No. II, November 1919.
New York Times, 21 January 1928.

3- Kitaplar

- ARMAOĞLU, Fahir, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, 21. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul, 2016.
- ARSLAN, Gürbüz, “*Mondros Mütarekesi Nasıl İmzalandı ve Nasıl Karşılandı*”, **İmparatorluklar Çağına Veda**, (ed. Bülent Bakar ve diğerleri), Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2019, s. 95-161.
- ASPINAL-OGLANDER, C.F., **Military Operations Gallipoli**, William Heinemann Ltd, Londra, 1935.
- BAYAR, Celal, **Ben De Yazdım**, I, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2018.
- BAYUR, Yusuf Hikmet, **Türk İnkılâbı Tarihi**, III, Kısım IV, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1991.
- CALLWELL, C.E., **The Dardanelles**, Boston and New York, 1919.
- CRUTTWELL, C.R.M.F., **A History of Great War 1914-1918**, Oxford, 1934.
- ERİM, Nihat, **Devletlerarası Hukuk ve Siyasi Tarih Metinleri**, I, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1953.
- HAMILTON, Ian, **Gallipoli Diary**, Vol. I, London, 1920.
- HASKİNS, C.H., ve Lord, R.H., **Some Problems of The Peace Conferance**, Cambridge, 1920.
- MAURICE, Frederic, **The Armistices of 1918**, London 1943.

- MERAY, Seha L. ve Olcay, Osman, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküş Belgeleri Sevr Antlaşması Mondros Bırakışması İle İlgili Belgeler**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2020.
- MOWAT, R.B., **A History of European Diplomacy 1914-1925**, New York 1931.
- ORBAY, Rauf, **Siyasi Hatıralar**, (Haz. Nurer Uğurlu), Örgün Yayınları, İstanbul, 2018.
- ROGAN, Eugene, **The Fall of the Ottomans The Great War in the Middle East**, New York, 2015.
- SABİS, Ali İhsan, **Harp Hatıralarım İstiklal Harbi ve Gizli Cihetleri**, V, İstanbul, 1993.
- TEMPERLEY, H.W.V., **A History of the Peace Conference of Paris**, I, Hodder&Stoughton, Londra 1920.
- _____, **A History of the Peace Conference of Paris**, IV, Hodder&Stoughton, Londra 1921.
- _____, **A History of the Peace Conference of Paris**, V, Hodder&Stoughton, Londra 1921.
- _____, **A History of the Peace Conference of Paris**, VI, Hodder&Stoughton, Londra, 1924.
- TUNAYA, Tarık Zafer, **Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938) Mütareke, Cumhuriyet ve Atatürk**, 4. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2015.
- Türk İstiklal Harbi Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı**, I, 3.Baskı, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Yayınları, Ankara, 1999.
- TÜRKGELDİ, Ali Fuat, **Görüp İştiklerim**, 5.Baskı, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2010.
- UÇAROL, Rifat, **Siyasi Tarih (1789-2014)**, 10. Baskı, Der Yayınları, İstanbul, 2015.
- VON SANDERS, Liman, **Türkiye'de Beş Yıl**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010.

4- Makaleler

- AKKOR, Mahmut, “1919 Paris Konferansı ve Ermeniler”, **Tarih Okulu Dergisi**, S. 42, 2019, s. 942-964.

- BACANLI, Hakan, “*Osmanlı Devleti İçin Savaşın Sonu: Ateşkes Süreci ve Mondros Mütarekesi*”, **Savaş Tarihi Araştırmaları Uluslararası Kongresi 100. Yılında I. Dünya Savaşı ve Mirası**, II, (ed. Halil Çetin ve Lokman Erdemir), Çanakkale, 2015, s. 347- 411.
- BAŞAK, Tolga, “*Mondros Mütarekesi Görüşmelerine İlişkin İngiliz Kayıtları ve Görüşmelerle İlgili Değerlendirmeler*”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, XVIII, S.Özel Sayı, İzmir, 2018, s. 5-71.
- BAYCAN, Nusret, “*Orgeneral Cevat Çobanlı*”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, VII, S.20, Ankara, 1991, s. 367-389.
- BAYKAL, Bekir Sıtkı, “*Bismarck’ın Osmanlı İmparatorluğu’nu Taksim Fikri*”, **Ankara Üniversitesi Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesi Dergisi**, I, S.5, Ankara, 1943, s. 3-34.
- BEYDİLLİ, Kemal, “*Ahmed Tevfik Paşa*”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, II, İstanbul, 1989, s. 139-140.
- BUDAK, Mustafa, “*I. Dünya Savaşı Sonrası Yeni Uluslararası Düzen Kurma Sürecinde Osmanlı Devleti’nin Tavrı Paris Barış Konferansı’na Sunulan 23 Haziran 1919 Tarihli Muhtıra*”, **DİVAN: İlmi Araştırmalar Dergisi**, S.7, İstanbul, 1999, s. 191-215.
- _____, “*Paris Barış Konferansı Sürecinde (22 Mart- 10 Nisan 1919) İtilaf Devletlerine Sunulan Batı Trakya Hakkında İki Muhtıra*”, **İstanbul Üniversitesi Türkiyat Mecmuası**, XXVII, S.2, İstanbul, 2017, s. 101-117.
- _____, “*Osmanlı Devleti’nin Paris Barış Konferansı’na Dâhil Edilmesi ve Muhtıralar Sunması ile İlgili Tartışmalar*”, **İstanbul Üniversitesi Tarih Dergisi**, S.71, İstanbul, 2020, s. 445-472.
- BUTLER, A.G., “*The Gallipoli Campaign*”, **The Australian Army Medical Services in the War of 1914-1918**, Vol. I, Melbourne, 1938.
- ÇELİK, Hacer, “*Ermeni Tehciri ve Tehcirden Dönen Ermenilerin İskânı Sorunu*”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, VII, S.16, İzmir, 2008, s. 143-163.
- ÇOLAK, Mustafa, “*Kaynak Kritiği ve Tehcir Olayında Belge Tahriyatı-Johannes Lepsius Örneği*”, **Bellekten**, LXVI, S.247, Ankara, 2002, s. 967-984.
- DİLEK, Mehmet Sait, “*Paris Barış Konferansı’nda Ermeni Sorunu*”, **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi**, S.15-16, İstanbul, 2009, s. 79-97.

_____, “Paris Barış Konferansı’nda Yunan Talepleri ve Büyük Güçlerin Tutumu”, **Karadeniz Araştırmaları Dergisi**, S.36, 2013, s. 31-42.

EMECEN, Feridun, “Drama”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, IX, İstanbul, 1994, s. 525-528.

EYİCİL, Ahmet, “Nazım Bey”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, XXXII, İstanbul 2006, s. 446-447.

HANİOĞLU, M. Şükrü, “Enver Paşa”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, XI, İstanbul, 1995, s. 261-264.

_____, “Talat Paşa”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, XXXIX, İstanbul 2010, s. 502-503.

JEFFERY, Keith, “Field Marshall Sir Henry Wilson: Myths and The Man”, **Journal of the Society for Army Historical Research**, LXXXVI, S.345, 2008, s. 57-82.

KAŞTAN, Yüksel, “Mondros Ateşkes Antlaşması’nın Alman Basınında Yansıması (Ekim-Kasım 1918)”, **Uluslararası Eğitim ve Sosyal Bilimler Dergisi**, VI, S.12,2019, s. 189-211.

KILIÇ, Selami, “Ermeni Dostu Olarak Tanınan Bir Alman Din Adamı Dr. Johannes Lepsius”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, XVII, S.51, Ankara, 2001, s. 585-601.

KÜÇÜK, Cevdet, “Damad Ferid Paşa”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, VIII, İstanbul, 1993, s. 436-439.

_____, “Sykes-Picot Antlaşması”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, XXXVIII, İstanbul, 2010, s. 204-206.

MEMMEDLİ, Marziye ve Akgüller Hilal, “Brest Litovsk Barış Antlaşması’nın Siyasi Sonuçları (Sovyet Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu Açısından)”, **Belgi**, S.20, Denizli, 2020, s. 2713-2734.

ÖZCAN, Abdülkadir, “Mehmed Tevfik Bey”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, XXVIII, İstanbul, 2003, s. 536-537.

ÖZÇELİK, Mücahit, “1918 Bükreş Antlaşması”, **History Studies**, IV, S.4, 2012, s. 261-275.

ÖZTÜRK, Cemil, “Mondros Mütarekesi”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, XXX, İstanbul 2005, s. 271-273.

- PETRAS, Rene, “*Organisational Aspects of the Paris Peace Conferance (1919-1920)*”, **Centrial European Papers**, III, S.2, Prag, 2015, s. 34-44.
- TURAN, Mustafa, “*İstiklal Harbi ’nde Milne Hattı*”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, VII, S.21, Ankara, 1991, s. 567-579.
- TÜRKMEN, Zekeriya, “*30 Ekim 1918 Tarihli Mondros Ateşkes Antlaşmasına Göre Türk Ordusunun Kuruluş ve Kadrosuna Bir Bakış*”, **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi (OTAM)**, S.11, Ankara, 2000, s. 615-632.
- UÇMAN, Abdullah, “*Rıza Tevfik Bölükbaşı*”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, XXXV, İstanbul, 2008, s. 68-70.
- UMBREİT, A.C., “*The Peace Notes: The Armistice: The Surrender*”, **Marquette Law Review**, III, S.1, 1918, s. 3-14.
- URAL, Selçuk, “*Mustafa Kemal Paşa ’nın Mondros Mütarekesi Hakkındaki Görüş ve Düşünceleri*”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S.15, Erzurum, 2000, s. 305-316.
- ÜNAL, Yenal, “*Paris Barış Konferansının Türk Aydını Üzerinde Yarattığı Tepkiler Üzerine Genel Bir İnceleme*”, **Tarih ve Günce**, S.6, İzmir, 2020, s. 171-202.
- YILDIZ, Ramazan, “*Johannes Lepsius ’un Ermeniler Lehine İddiaları*”, **Ermeni Araştırmaları**, S.49, Ankara, 2014, s. 125-157.

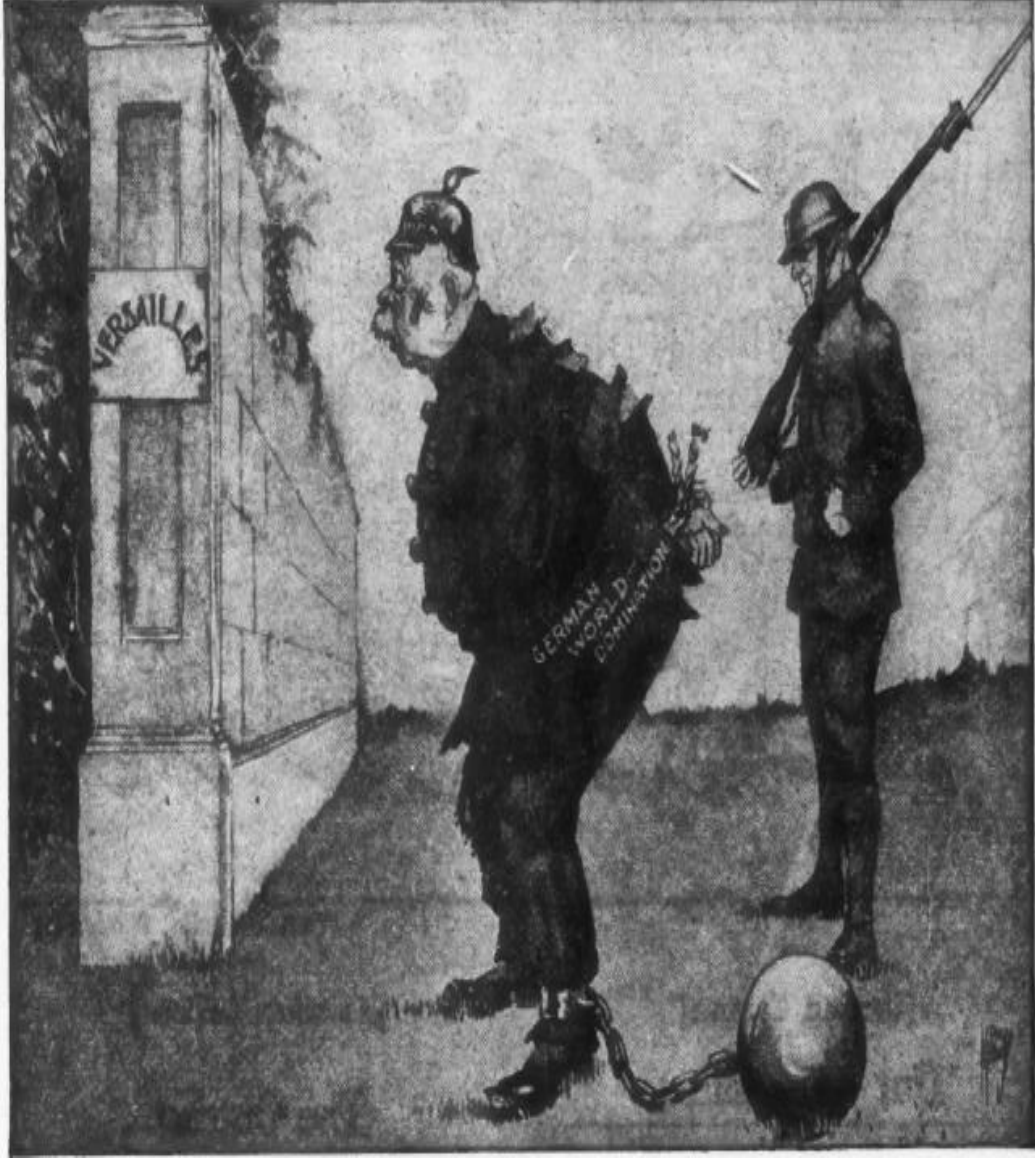
EKLER

Ek-1: George Soteriadis'in kendi perspektifine göre oluşturduğu Yunan etnoloji haritası (Current History, Vol. X, Part. I, No. 3, June 1919, s. 504)

[American Cartoons]

Back Again!

Ek-2: New York Times gazetesinde Almanya'nın yenilgisi üzerine çıkan bir karikatür (Current History, Vol. IX, Part. II, No. 2, February 1919, s. 373)

PRESIDENT WILSON AT THE PEACE CONGRESS IN PARIS

The President arriving at the Quai d'Orsay for a session of the congress, the guard of honor standing at salute
(as Central News Service)

Ek-3: ABD Başkanı Wilson, Paris Barış Konferansı'nın yapılacağı binaya giriş yaparken (Current History, Vol. X, Part. I, No. I, April 1919)